

Kerkelijke Documentatie is een uitgave van het
Secretariaat Rooms-Katholiek Kerkgenootschap

KERKELIJKE DOCUMENTATIE

2016 / NUMMER 1

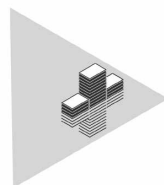
POSTSYNODALE APOSTOLISCHE
EXHORTATIE

AMORIS LAETITIA VAN DE HEILIGE VADER FRANCISCUS

AAN DE BISSCHOPPEN
AAN DE PRIESTERS EN DIAKENS
AAN DE GODGEWIJDE PERSONEN
AAN DE CHRISTELIJKE ECHTGENOTEN
EN AAN ALLE LEKENGELOVIGEN
OVER

DE LIEFDE IN HET GEZIN

Kerkelijke Documentatie is een uitgave van het
Secretariaat Rooms-Katholiek Kerkgenootschap

Colofon

De postsynodale exhortatie *Amoris laetitia* is een door de Nederlandse Bisschoppenconferentie geautoriseerde uitgave van de afdeling Pers & Communicatie van het Secretariaat van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap (SRKK).

Vertaling: drs. H.M.G. Kretzers
Redactie: dr. L.J.M. Hendriks, drs. W. van den Dool
Eindredactie: SRKK, Utrecht
Bijlagen: www.rkdocumenten.nl
Foto voorpagina: ANP/Ettore Ferrari
Opmaak en druk: Libertas Pascal, Utrecht

Deze uitgave kan o.m. worden besteld bij het bisdom van Breda:
Veemarktstraat 48
4811 ZH Breda
E-mail: bestel@rkk.nl
ISBN: 978-94-92093-20-2
Prijs: € 17,50

De publieksversie van *Amoris laetitia* wordt gedistribueerd in samenwerking met Adveniat geloofseducatie B.V. onder ISBN 978 94 9209 331 8

© Copyright: Liberia Editrice Vaticana/SRKK

INHOUDSOPGAVE

DE VREUGDE VAN DE LIEFDE (1-7)	7
HOOFDSTUK I	10
IN HET LICHT VAN HET WOORD (8)	10
U en uw bruid (9-13)	11
Uw kinderen als jonge oljftakken (14-18)	13
Een pad van lijden en bloed (19-22)	16
De arbeid van uw handen (23-26)	18
De tederheid van de omarming (27-30)	19
HOOFDSTUK II	
DE WERKELIJKHEID EN DE UITDAGINGEN VAN DE GEZINNEN (31)	22
De huidige situatie van het gezin (32-49)	22
Enkele uitdagingen (50-57)	34
HOOFDSTUK III	
DE BLIK OP JEZUS GERICHT: DE ROEPING VAN HET GEZIN	40
Jezus herstelt het goddelijk plan en brengt het tot voltooiing (61-66)	41
Het gezin in de documenten van de Kerk (67-70)	44
Het sacrament van het huwelijk (71-75)	45
Zaden van het Woord en onvolmaakte situaties (76-79)	49
Het doorgeven van het leven en de opvoeding van de kinderen (80-85)	51
Het gezin en de Kerk (86-88)	54

HOOFDSTUK IV

DE LIEFDE IN HET HUWELIJK (89)	56
Onze dagelijkse liefde (90)	56
<i>Geduld (91-92)</i>	57
<i>Een welwillende houding (93-94)</i>	58
<i>De afgunst genezen (95-96)</i>	59
<i>Zonder te pralen of verwaand te worden (97-98)</i>	60
<i>Beminnelijkheid (99-100)</i>	61
<i>Genereuze onthechting (101-102)</i>	62
<i>Zonder innerlijk geweld (103-104)</i>	63
<i>Vergeving (105-108)</i>	64
<i>Zich verheugen met de ander (109-110)</i>	66
<i>Alles verdraagt zij (111-113)</i>	67
<i>Zij heeft vertrouwen (114-115)</i>	68
<i>Zij hoopt (116-117)</i>	69
<i>Zij verdraagt alles (118-119)</i>	70
Groeien in de huwelijksliefde (120-122)	71
<i>Heel het leven, alles gemeenschappelijk (123-125)</i>	73
<i>Vreugde en schoonheid (126-130)</i>	74
<i>Huwen uit liefde (131-132)</i>	77
<i>De liefde die zich manifesteert en groeit (133-135)</i>	78
<i>De dialoog (136-140)</i>	80
Hartstochtelijke liefde (142)	83
<i>De wereld van de emoties (143-146)</i>	83
<i>God houdt van de vreugde van zijn kinderen (147-149)</i>	85
<i>De heldhaftige dimensie van de liefde (150-152)</i>	86
<i>Geweld en manipulatie (153-157)</i>	88
<i>Huwelijk en maagdelijkheid (158-162)</i>	91
De verandering van de liefde (163-164)	94

HOOFDSTUK V

DE LIEFDE DIE VRUCHTBAAR WORDT (165)	96
Een nieuw leven ontvangen (166-167)	96
<i>De liefde tijdens de verwachting, eigen aan de zwangerschap (168-171)</i>	98
<i>De liefde van vader en moeder (172-177)</i>	100
Uitgebreide vruchtbaarheid (178-184)	103
<i>Het lichaam onderscheiden (185-186)</i>	107
Het gezinsleven in ruime zin (187)	108
<i>Kinderen zijn (188-190)</i>	109
<i>De ouderen (191-193)</i>	110
<i>Broers en zussen zijn (194-195)</i>	112
<i>Een groot hart (196-198)</i>	113

HOOFDSTUK VI

ENKELE PASTORALE PERSPECTIEVEN (199)	115
De verkondiging van het evangelie van het gezin vandaag (200-204)	115
De begeleiding van de verloofden op de weg van de voorbereiding op het huwelijk (205-211)	118
<i>De voorbereiding van de viering (212-216)</i>	122
<i>Begeleiden in de eerste jaren van het huwelijksleven (217-222)</i>	125
<i>Enkele middelen (223-230)</i>	129
Licht brengen in crises, angsten en moeilijkheden (231)	133
<i>De uitdaging van de crises (232-238)</i>	134
<i>Oude wonden (239-240)</i>	137
<i>Begeleiding na een breuk en een scheiding (241-246)</i>	138
<i>Enkele complexe situaties (247-252)</i>	142
Wanneer de dood zijn angel doet voelen (253-258)	145

HOOFDSTUK VII	
DE OPVOEDING VAN DE KINDEREN VERSTERKEN (259)	149
Waar zijn de kinderen? (260-262)	149
De ethische vorming van de kinderen (263-267)	151
De waarde van de sanctie als stimulans (268-270)	153
Geduldig realisme (271-273)	154
Het gezinsleven als opvoedkundige context (274-279)	156
Ja tegen de seksuele opvoeding (280-286)	159
Het geloof doorgeven (287-290)	163
HOOFDSTUK VIII	
DE BROOSHEID BEGELEIDEN, ONDERSCHIEDEN EN INTEGREREN (291-292)	167
De geleidelijkheid in de pastoraal (293-295)	168
De onderscheiding van de zogenaamde “irreguliere” situaties (296-300)	170
De verzachtende omstandigheden in de pastorale onderscheiding (301-303)	174
Normen en onderscheiding (304-306)	177
De logica van de pastorale barmhartigheid (307-312)	179
HOOFDSTUK IX	
HUWELIJKS- EN GEZINSSPIRITUALITEIT (313)	183
Spiritualiteit van de bovennatuurlijke gemeenschap (314-316)	183
Verenigd in gebed in het licht van Pasen (317-318)	185
Spiritualiteit van de exclusieve en vrije liefde (319-320)	186
Spiritualiteit van de zorg, de troost en de stimulans (321-325)	187
<i>Gebed tot de Heilige Familie</i>	191
REGISTERS	
Trefwoordenlijst	193
Documentreferenties	201
Bijbelreferenties	210

DE VREUGDE VAN DE LIEFDE

1. *DE VREUGDE VAN DE LIEFDE die men in het gezin beleeft, is ook de grote vreugde van de Kerk. Zoals de synodevaders hebben aangegeven, blijft ondanks de talrijke signalen die wijzen op een crisis van het huwelijk, “het verlangen naar een gezin leven, vooral onder jongeren, en motiveert dit de Kerk.”¹ Als antwoord op dit streven “is de christelijke verkondiging die het gezin betreft waarlijk een blijde boodschap”.*²

2. De weg van de synode heeft het mogelijk gemaakt de situatie van de gezinnen in de huidige wereld ter sprake te brengen, onze blik te verruimen en ons bewustzijn betreffende huwelijk en gezin te doen herleven. Tegelijkertijd heeft de complexiteit van de voorgestelde thema's ons de noodzaak laten zien om enkele leerstellige, morele, geestelijke en pastorale kwesties in vrijheid te blijven verdiepen. De reflectie van herders en theologen zal ons, als deze trouw aan de Kerk, oprecht, realistisch en creatief is, helpen tot een grotere duidelijkheid te komen. De debatten die in media of publicaties en zelfs onder bedienaren van de Kerk plaatsvinden, variëren van een ongebreideld verlangen om alles zonder voldoende reflectie of onderbouwing te veranderen tot een houding die pretendeert alles op te lossen door algemene normen toe te passen of uit enkele theologische reflecties buitensporige conclusies te trekken.

3. Eraan herinnerend dat “tijd boven ruimte gaat” (wil ik opnieuw bevestigen dat niet alle leerstellige, morele of pastorale discussies moeten worden opgelost door tussenkomst van het leergezag. Natuurlijk, in de Kerk is een eenheid in leer en praktijk noodzakelijk, maar dat verhindert

---

1 Derde Buitengewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode, *Relatio Synodi*, 18 oktober 2014, 2.

2 Veertiende Gewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode, *Relatio finalis 2015*, 24 oktober 2015, 3.

* Met deze uitdrukking bedoelt de Paus: de tijd biedt doordat hij ook de toekomst impliceert, een bredere horizon, terwijl het opvullen van de bestaande ruimte met allerlei oplossingen ons blokkeert. (Voetnoot van één van de vertalers)

niet dat er verschillende manieren zijn om enkele aspecten van de leer of enkele consequenties die daaruit voortvloeien, te interpreteren. Dit zal steeds zo zijn, totdat de Geest ons tot de volle waarheid zal brengen (vgl. Joh. 16, 13), dat wil zeggen wanneer Hij ons op volmaakte wijze zal binnenleiden in het mysterie van Christus en wij alles met zijn blik zullen kunnen zien. Bovendien kan er in ieder land of iedere streek naar oplossingen worden gezocht die meer geïncultureerd zijn, meer rekening houden met de plaatselijke tradities en uitdagingen. Immers, “de culturen zijn onderling zeer verschillend en ieder algemeen principe [...] moet worden geïncultureerd, wil men het naleven en toepassen”.³

4. In elk geval moet ik zeggen dat de weg van de synode in zich een grote schoonheid heeft gehad en veel licht heeft verschaft. Ik ben dankbaar voor de zovele bijdragen die mij hebben geholpen de problemen van de gezinnen van de wereld in heel hun omvang te beschouwen. Het geheel van de bijdragen van de synodevaders, waarnaar ik met voortdurende aandacht heb geluisterd, leek mij een kostbaar veelvlak dat bestond uit vele gewettigde zorgen en eerlijke en oprechte vragen. Daarom heb ik het opportuun geacht een postsynodale apostolische exhortatie te schrijven waarin de bijdragen van de twee recente synodes over het gezin vervat zijn, met toevoeging van andere overwegingen die de reflectie, de dialoog en de pastorale praktijk richting kunnen geven en tegelijkertijd de gezinnen bij hun inzet en moeilijkheden een bemoediging, een stimulans en hulp bieden.

5. Deze exhortatie krijgt een bijzondere betekenis in de context van dit Jubeljaar van de Barmhartigheid. Op de eerste plaats, omdat ik deze bedoel als een voorstel aan de christelijke gezinnen dat hen stimuleert om de gaven van huwelijk en gezin te waarderen en een sterke en volledige liefde te blijven houden voor waarden als edelmoedigheid, verplichting, trouw en

---

³ *Toespraak ter afsluiting van de Veertiende Gewone Algemene vergadering van de Bisschoppensynode* (24 oktober 2015: *L'Osservatore Romano*, 26-27 oktober 2015, p. 13; vgl. Pauselijke Bijbelcommissie, *Fede e cultura alla luce della Bibbia. Atti della Sessione plenaria 1979 della Pontificia Commissione Biblica*, Torino 1990; Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, const. *Gaudium et spes*, 44; Johannes Paulus II, encycleiek *Redemptoris missio* (7 december 1990), 52: AAS 83 (1991), 300; apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 69.117: AAS (2013), 1049.1068-1069.

geduld. Op de tweede plaats, omdat zij ten doel heeft allen aan te moedigen om een teken van barmhartigheid en nabijheid te zijn waar het gezinsleven niet op volmaakte wijze wordt verwezenlijkt of niet in vrede en vreugde verloopt.

6. Bij het uitwerken van de tekst zal ik beginnen met een opening die geïnspireerd is door de Heilige Schrift om de juiste toon te treffen. Van daaruit zal ik de huidige situatie van de gezinnen in ogenschouw nemen om met beide voeten op de grond te blijven staan. Vervolgens zal ik herinneren aan enkele wezenlijke elementen van het onderricht van de Kerk omtrent huwelijk en gezin om zo plaats te maken voor de twee centrale hoofdstukken die gewijd zijn aan de liefde. Vervolgens zal ik in het bijzonder enkele pastorale wegen belichten die ons richting moeten geven om hechte en vruchtbare gezinnen te vormen naar Gods plan, en ik zal een hoofdstuk wijden aan de opvoeding van de kinderen. Vervolgens zal ik blijven stilstaan bij een uitnodiging tot barmhartigheid en pastorale onderscheiding ten overstaan van situaties die niet ten volle beantwoorden aan hetgeen de Heer ons voorhoudt, en ten slotte zal ik enkele korte lijnen van een spiritualiteit voor het gezin schetsen.

7. Ten gevolge van de rijkdom van de twee jaar reflectie die de weg van de synode heeft gebracht, snijdt onderhavige exhortatie in verschillende stijlen veel verschillende thema's aan. Dit verklaart de onvermijdelijke uitgebreidheid ervan. Daarom raad ik een algemene, haastige lezing ervan af. Zij kan zowel door de gezinnen als door de werkers in de gezinspastoraal beter op haar waarde worden geschat, als zij zich er deel voor deel in verdiepen of erin zoeken wat zij in iedere concrete omstandigheid nodig hebben. Het is bijvoorbeeld waarschijnlijk dat echtgenoten zich meer zullen herkennen in de hoofdstukken vier en vijf, dat de werkers in de pastoraal een bijzondere belangstelling hebben voor hoofdstuk zes en dat allen zich zeer aangesproken weten door hoofdstuk acht. Ik hoop dat ieder door het lezen hiervan zich geroepen voelt met liefde zorg te dragen voor het leven van de gezinnen, omdat "zij geen probleem zijn, maar voornamelijk een kans bieden".⁴

---

4 Toespraak bij de ontmoeting met de gezinnen in Santiago de Cuba (22 september 2015: *L'Osservatore Romano*, 24 september 2015, p. 7.

HOOFDSTUK I

IN HET LICHT VAN HET WOORD

8. *In de Bijbel is veelvuldig sprake van gezinnen, generaties, met liefdesgeschiedenissen en gezinsscrises, vanaf de eerste bladzijde, waar het gezin van Adam en Eva op het toneel verschijnt, met zijn lading aan geweld, maar ook met de kracht van het leven dat verder gaat (vgl. Gen. 4), tot de laatste bladzijde, waar de bruiloft van de Bruid en het Lam verschijnt (vgl. Apok. 21, 2.9). De twee huizen die Jezus beschrijft als op de rots of op zand gebouwd (vgl. Mat. 7, 24-27), stellen zovele gezinssituaties voor, teweeggebracht door de vrijheid van hen die in die huizen wonen, omdat, zoals de dichter schrijft, "ieder huis een kandelaar is".⁵ Laten wij nu eens in een van deze huizen binnegaan, geleid door de psalmist door middel van een gezang dat ook nu nog wordt geciteerd bij zowel de joodse als de christelijke huwelijksliturgie:*

"Gelukkig die godvrezend zijt,
de weg des Heren gaat. -
Ge zult de vrucht van eigen arbeid eten,
tevreden en voorspoedig zult ge zijn.
Uw vrouw daarbinnen in uw huis
is als een rijk beladen wijnstok.
En als olijventakken rond de stam,
zo staan uw kinderen om uw tafel.-
Ja, zo wordt elke man gezegend
die eer geeft aan de Heer.
U zegene de Heer uit Sion;

---

5 Jorge Luis Borges, "Calle desconocida", in *Fervor de Buenos Aires*, Buenos Aires 2011, 23.

moogt gij Jeruzalem welvarend zien,
zolang uw dagen duren;
Moogt gij de kinderen van uw kinderen nog aanschouwen.
Vrede zij Israël!" (Ps. 128, 1-6)

U en uw bruid

9. Laten wij nu over de drempel stappen van dit serene huis met zijn gezin dat zit rond een feestelijk gedekte tafel. In het midden vinden wij het paar van vader en moeder met heel hun liefdesgeschiedenis. In hen wordt dat allereerste plan verwezenlijkt dat Christus met zoveel intensiteit oproept: "Hebt ge niet gelezen dat de Schepper in het begin hen als man en vrouw gemaakt heeft?" (Mat. 19, 4). En Hij herneemt de opdracht van het boek Genesis: "Zo komt het dat een man zijn vader en moeder verlaat en zich zo aan zijn vrouw hecht dat zij volkomen één worden" (Gen. 2, 24).

10. De twee grootste beginhoofdstukken van Genesis bieden ons een voorstelling van het mensenpaar in zijn fundamentele realiteit. In die begintekst van de Bijbel staan enkele schitterende beslissende uitspraken. De eerste, door Jezus samenvattend geciteerd, zegt: "God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen" (1, 27). Verrassend heeft het "beeld van God" als verklarende parallel nu juist het paar "man en vrouw". Betekent dit dat God zelf een geslacht heeft of dat Hij door een goddelijke gezellin wordt begeleid, zoals sommige oude religies geloofden? Natuurlijk niet, omdat wij weten hoe duidelijk de Bijbel dit geloof dat verspreid was onder de Kanaänieten van het Heilig Land, als heidens heeft afgewezen. Men bewaart de transcendentie van God, maar aangezien Hij tegelijkertijd de Schepper is, is de vruchtbaarheid van het mensenpaar levend en doeltreffend "beeld", zichtbaar teken van de scheppingsdaad.

11. Een mensenpaar dat bemint en het leven voortbrengt, is het ware, levende "beeld" (niet dat van steen of goud, dat de decaloog verbiedt), in

staat om God de Schepper en Heiland zichtbaar te maken. Daarom wordt de vruchtbare liefde het symbool van de realiteiten van God (vgl. Gen. 1, 28; 9, 7; 17, 2-5.16; 28, 3; 35, 11; 48, 3-4). Hieraan is het te danken dat het verhaal van het boek Genesis volgens de zogenaamde “priesterlijke traditie” wordt doorkruist door verschillende geslachtslijsten (vgl. 4, 17-22.25.26; 5, 10; 11, 10-32; 25, 1-4.12-17; 19-26; 36): het vermogen van het menselijk paar tot voortplanting is immers de weg waarlangs zich de heilsgeschiedenis ontwikkelt. In dit licht wordt de vruchtbare relatie tussen het paar een beeld om het mysterie van God te ontdekken en te beschrijven, vooral in de christelijke visie op de Drie-eenheid, die in God de Vader, de Zoon en de Geest van liefde beschouwt. De drie-ene God is gemeenschap van liefde en het gezin is de levende weerspiegeling hiervan. De woorden van de heilige Johannes Paulus II werpen voor ons een licht hierop: “Onze God is in zijn diepste mysterie geen eenzaamheid, maar een gezin, daar Hij in zich vaderschap, zoonschap en het wezen van het gezin, dat liefde is, heeft. Deze liefde is in het goddelijk gezin de Heilige Geest”.⁶ Het gezin is dus niet iets dat vreemd is aan het goddelijk wezen zelf.⁷ Voor dit trinitair aspect van het paar presenteert de Paulijnse theologie een nieuw beeld, wanneer de Apostel het in verband brengt met het “mysterie” van de eenheid tussen Christus en de Kerk (vgl. Ef. 5, 21-33).

12. Jezus verwijst ons echter in zijn reflectie over het huwelijk naar een andere bladzijde in het boek Genesis, hoofdstuk 2, waar een bewonderenswaardig portret van het paar met duidelijke details verschijnt. Wij kiezen slechts twee hieruit. Het eerste is de onrust van de man die “een hulp” zoekt “die bij hem past” (vv. 18.20), in staat die eenzaamheid op te lossen waaronder hij gebukt gaat en die niet wordt weggenomen door de nabijheid van de dieren en heel de schepping. De oorspronkelijke Hebreeuwse uitdrukking verwijst ons naar een directe, als het ware “frontale” relatie - oog in oog - in een ook zwiiggende dialoog, omdat in de liefde stilte vaak veel welsprekender is dan woorden. Het is de ontmoeting met een gezicht, een “jij” dat de goddelijke liefde weerspiegelt en “een grondslag voor zijn

---

6 *Homilie tijdens de mis in Puebla de los Angeles* (28 januari 1979), 2: AAS 71 (1979), 184.

7 Vgl. *ibid.*

bezit” is, “een hulp die bij hem past, een zuil die hem rust biedt” (Sir. 36, 26), zoals een Bijbelse wijze zegt. Of zoals ook de bruid uit het Hooglied uitroept in een schitterende bekentenis van liefde en gave in wederkerigheid: “Mijn lief is van mij en ik ben van hem [...] Ik ben van mijn lief en mijn lief is van mij” (Hoogl. 2, 16; 6, 3).

13. Uit deze ontmoeting, die de eenzaamheid geneest, komen voortplanting en gezin voort. Dit is het tweede detail waarop wij kunnen wijzen: Adam, die ook de man van alle tijden en alle streken van onze planeet is, doet samen met zijn vrouw een nieuw gezin ontstaan, zoals Jezus herhaalt, wanneer Hij Genesis citeert: “Daarom zal de man zijn vader en moeder verlaten om zich te binden aan zijn vrouw en deze twee zullen worden één vlees” (Mat. 19, 5; vgl. Gen. 2, 24). Het werkwoord “zich binden aan” geeft in het Hebreeuwse origineel een innige harmonie aan, een zich fysiek en innerlijk aan elkaar hechten, zodat het wordt gebruikt om de eenwording met God te beschrijven: “Met heel mijn hart houd ik vast aan U” (Ps. 63, 9), zingt de biddende persoon. Zo wordt de huwelijkse eenwording niet alleen in haar seksuele en lichamelijke eenwording opgeroepen, maar ook in haar vrijwillige gave van liefde. De vrucht van deze eenwording is “één vlees worden”, zowel in de fysieke omarming als in de eenwording van de twee harten en het leven en, misschien, in het kind dat uit beiden zal worden geboren en dat in zich “het vlees” van beiden zal dragen door dit zowel genetisch als geestelijk met elkaar te verenigen.

Uw kinderen als jonge olijftakken

14. Laten wij terugkeren naar het gezang van de psalmist. Hierin verschijnen binnen in het huis waar de man en zijn bruid aan tafel zitten, de kinderen die hen begeleiden “als olijventakken” (Ps. 128, 3), ofwel vol energie en vitaliteit. Als de ouders als de fundamenten van het huis zijn, dan zijn de kinderen als de “levende stenen” van het gezin (vgl. 1 Petr. 2, 5). Het is veelbetekenend dat in het Oude Testament het woord dat het meest na het woord voor God (JHWH, de “Heer”) verschijnt, “zoon” (*ben*) is,

een term die verwijst naar het Hebreeuwse werkwoord dat “bouwen” (*banah*) betekent. Daarom wordt in psalm 127 de gave van kinderen verheerlijkt in beelden die zowel verwijzen naar het bouwen van een huis, als naar het maatschappelijke en commerciële leven dat zich afspeelde aan de poort van de stad: “Als de Heer de woning niet bouwt, werken de bouwers vergeefs [...] Kinderen zijn een geschenk van de Heer, de vrucht van de schoot is zijn gave. Als pijlen gelegd in de hand van de strijder zijn zijn zonen verwekt in zijn jeugd. Gelukkig wie daarmee zijn pijlkoker vult, hij staat niet beschaamd, wanneer hij zich weert in de poort” (vv. 1.3-5). Weliswaar weerspiegelen deze beelden de cultuur van een oude maatschappij, maar de aanwezigheid van kinderen is in elk geval een teken van volheid van het gezin in de continuïteit van dezelfde heilsgeschiedenis van generatie op generatie.

15. In dit perspectief kunnen wij een andere dimensie plaatsen van het gezin. Wij weten dat er in het Nieuwe Testament wordt gesproken over “kerk aan huis” (vgl. 1 Kor. 16, 19; Rom. 16, 5; Kol. 4, 15; Filem. 2). De levensruimte van een gezin kon veranderen in een huiskerk, in een plaats voor de eucharistie, voor de aanwezigheid van Christus die aan dezelfde tafel is gezeten. Onvergetelijk is de scène die in de Apocalyps wordt geschilderd: “Ik sta voor de deur en Ik klop. Als iemand mijn stem hoort en de deur opent, zal Ik bij hem binnenkomen en maaltijd met hem houden en hij met Mij” (3, 20). Zo wordt een huis geschetst dat binnen in zich de tegenwoordigheid van God, het gemeenschappelijk gebed en daarom de zegening van de Heer draagt. En dat is wat psalm 128, die wij als basis hebben genomen zegt: “Ja, zo wordt elke mens gezegend die eer geeft aan de Heer. U zegene de Heer uit Sion” (vv. 4-5).

16. De Bijbel beschouwt het gezin ook als de plaats voor de catechese van de kinderen. Dit komt duidelijk naar voren in de beschrijving van de viering van Pasen (vgl. Ex. 12, 26-27; Deut. 6, 20-25) en werd vervolgens verduidelijkt in de joodse *haggadah*, ofwel de vertelling in dialoogvorm die de ritus van het paasmaal vergezelt. Nog een andere psalm verheerlijkt de verkondiging van het geloof door het gezin: “Al wat wij gehoord hebben

en begrepen, wat ons door de vaderen is verteld, wij zullen het niet voor hun kinderen verbergen, maar zeggen het voort aan het komend geslacht. De roem van de Heer, zijn machtige daden, de wondertekens die Hij heeft verricht. Hij heeft zijn gebod in Jakob gegeven en stelde als wet vast in Israël, dat wat Hij de vaderen openbaarde, de kinderen zou worden bekend-gemaakt; zodat ook die later nog worden geboren, het zullen beseffen en op hun beurt het weer aan hun kinderen door zullen geven” (78, 3-6) Daarom is het gezin de plaats waar de ouders de eerste leraren in het geloof voor hun kinderen worden. Het is een “ambachtelijke” taak, van persoon tot persoon: “Als uw zoon u later vraagt wat dit betekent, dan moet u hem antwoorden...” (Ex. 13, 14). Zo zullen de verschillende generaties hun lied voor de Heer aanheffen, “jonge mannen en jonge meisjes, grijsaards en kinderen, allen bijeen” (Ps. 148, 12).

17. De ouders hebben de plicht op serieuze wijze hun opvoedende zending te vervullen, zoals de wijzen van de Bijbel vaak leren (vgl. Pr. 3, 11-12; 6, 20-22; 13, 1; 22, 15; 23, 13-14; 29, 17). De kinderen zijn geroepen de opdracht “Eer uw vader en uw moeder” (Ex. 20, 12) op zich te nemen en in de praktijk te brengen, waar het werkwoord “eren” de vervulling van verplichtingen op het vlak van het gezin en de maatschappij in heel hun volheid aanduidt, zonder deze te verwaarlozen met verontschuldigende religieuze voorwendsels (vgl. Mar. 7, 11-13). Immers, “wie zijn vader hoogacht, krijgt vergeving van zijn zonden en wie zijn moeder eer bewijst, is iemand die schatten verzamelt” (Sir. 3, 3-4).

18. Het evangelie herinnert ons ook eraan dat de kinderen geen eigen-dom van het gezin zijn, maar een persoonlijke levensweg vóór zich hebben. Als het waar is dat Jezus zich presenteert als een model van gehoorzaamheid aan zijn aardse ouders door aan hen onderdanig te zijn (vgl. Luc. 2, 51), dan is het ook zeker dat Hij laat zien dat de levenskeuze van het kind en zijn christelijke roeping zelf kunnen vergen dat het hen verlaat om de eigen toewijding aan het Rijk van God te verwezenlijken (vgl. Mat. 10, 34-37; Luc. 9, 59-62). Bovendien antwoordt Hijzelf op twaalfjarige leeftijd aan Maria en Jozef dat Hij een hogere zending moet

vervullen die zijn historisch gezin overstijgt (vgl. Luc. 2, 48-50). Daarom verheerlijkt Hij de noodzaak van andere, diepere banden, ook binnen gezinsrelaties: “Mijn moeder en mijn broeders zijn zij die het woord van God horen en ernaar handelen” (Luc. 8, 21). Anderzijds houdt Jezus in de aandacht die Hij zich ten opzichte van kinderen voorbehoudt - zij worden in de maatschappij van het oude Nabije Oosten beschouwd als objecten zonder bijzondere rechten en als deel van het familiebezit - hen zelfs aan de volwassenen voor als leraren vanwege hun eenvoudig en spontaan vertrouwen jegens anderen: “Voorwaar, Ik zeg u: als gij niet opnieuw wordt als de kleine kinderen, zult gij het Rijk der hemelen zeker niet binnengaan. Wie dus zichzelf gering acht zoals dit kind, is de grootste in het Rijk der hemelen” (Mat. 13, 3-4).

Een pad van lijden en bloed

19. De door psalm 128 voorgehouden idylle ontkent een bittere werkelijkheid niet, die heel de Heilige Schrift kenmerkt. Het is de aanwezigheid van verdriet, kwaad, geweld, die het leven van het gezin en zijn innige gemeenschap van leven en liefde verscheuren. Niet voor niets wordt Jezus' toespraak over het huwelijk (vgl. Mat. 19, 3-9) opgenomen in een dispuut over scheiding. Het Woord van God is een voortdurend getuigenis van deze onzichtbare dimensie die al aan het begin duidelijk wordt, wanneer met de zonde de relatie van liefde en zuiverheid tussen man en vrouw verandert in overheersing: “Naar uw man zal uw begeerte uitgaan, hoewel hij over u heerst” (Gen. 3, 16).

20. Het is een pad van lijden en bloed dat door veel bladzijden van de Bijbel heen loopt, te beginnen bij het geweld van de broedermoord van Kaïn op Abel en de verschillende ruzies tussen de kinderen en bruiden van de aartsvaders Abraham, Isaak en Jakob, om vervolgens te komen tot de tragedies die de familie van David met bloed vervullen, tot aan de vele moeilijkheden in de familie die een spoor trekken door het verhaal van Tobit, of de bittere bekentenis van de in de steek gelaten Job: “Broers en

zusters blijven op een afstand. [...] Mijn vrouw kan mijn adem niet luchten, mijn eigen zonen vinden dat ik stink” (Job 19, 13.17).

21. Jezus zelf wordt in een eenvoudig gezin geboren, dat zeer spoedig naar een vreemd land moet vluchten. Hij komt het huis van Petrus binnen, waar de schoonmoeder van hem ziek te bed ligt (vgl. Mar. 1, 30-31); Hij laat zich betrekken bij het drama van de dood in het huis van Jaïrus en dat van Lazarus (vgl. Mac. 5, 22-24.35-43); Joh. 11, 1-44); Hij aanhoort de wanhopige kreet van de weduwe van Naïn over haar dode zoon (vgl. Luc. 7, 11-15); Hij verhoort de smeekbede van de vader van de epileptische jongen in een klein dorp op het platteland (vgl. Mar. 9, 17-27). Hij ontmoet tollenaars, zoals Matteüs en Zacheüs in hun huis (vgl. Mat. 9, 9-13; Luc. 19, 1-10), en ook zondaars, zoals de vrouw die het huis van de farizeeër binnendringt (vgl. Luc. 7, 36-50). Hij kent de angsten en de spanningen van de gezinnen en past ze in in zijn parabellen: van de kinderen die van huis weggaan op zoek naar avontuur (vgl. Luc. 15, 11-32) tot de moeilijke kinderen met onverklaarbaar gedrag (vgl. Mat. 21, 28-31) of slachtoffers van geweld (vgl. Mar. 12, 1-19). En Hij maakt zich verder zorgen over de bruiloft die gènant dreigt te worden door gebrek aan wijn (vgl. Joh. 2, 1-10) of het wegblijven van de genodigden (vgl. Mat. 22, 1-10), evenals hij de nachtmerrie kent van het verlies van een munt in een arm gezin (vgl. Luc. 15, 8-10).

22. Bij deze korte route kunnen wij vaststellen dat het Woord van God niet zichtbaar wordt als een reeks abstracte stellingen, maar als een reisgenoot, ook voor gezinnen die in crisis zijn of verdriet doormaken, en het geeft hun het eindpunt van de weg aan, wanneer God “alle tranen van hun ogen zal afwissen, en de dood niet meer zal zijn, geen rouw, geen geweent, geen smart zal er zijn” (Apok. 21, 4).

De arbeid van uw handen

23. Aan het begin van psalm 128 presenteert de vader zich als een arbeider die met het werk van zijn handen kan zorgen voor het fysieke welzijn en de rust van zijn gezin: “Ge zult de vrucht van eigen arbeid eten, tevreden en voorspoedig zult ge zijn” (v. 2). Dat het werk een fundamenteel deel van de waardigheid van het menselijk leven is, leidt men af uit de eerste bladzijden van de Bijbel, wanneer gezegd wordt dat “de Heer God de mens in de tuin van Eden bracht om die te bewerken en te beheren” (Gen. 2, 15). Het is de voorstelling van de arbeider die de materie verandert en de energie van de schepping benut door het “brood van de inspanning” (vgl. 127, 2) voort te brengen, naast het ontwikkelen van zichzelf.

24. Werk maakt tegelijkertijd de ontwikkeling van de maatschappij, het onderhoud van een gezin en ook de stabiliteit en de vruchtbaarheid ervan mogelijk: “Moogt gij Jeruzalem welvarend zien, zolang uw dagen duren; moogt gij de kinderen van uw kinderen nog aanschouwen” (Ps. 128, 5-6). In het boek Spreuken wordt ook de taak van de moeder van het gezin gepresenteerd en haar werk wordt beschreven in al zijn dagelijkse bijzonderheden, terwijl zij de lof van haar man en kinderen oogst (vgl. 31, 10-31). De apostel Paulus zelf toonde zich trots dat hij had geleefd zonder anderen tot last te zijn, omdat hij met zijn handen werkte en zo voorzorg in zijn levensonderhoud (vgl. Hand. 18, 3; 1 Kor. 4, 12; 9, 12). Hij was zo overtuigd van de noodzaak van het werk dat hij voor zijn gemeenten een ijzeren wet stelde: “Als iemand niet wil werken, zal hij ook niet eten” (2 Tess. 3, 10; vgl. 1 Tess. 4, 11).

25. Dit gezegd zijnde, begrijpt men hoe werkeloosheid en onzekerheid van werk lijden worden, zoals men vaststelt in het kleine boek Ruth en zoals Jezus in herinnering brengt in de parabel van de arbeiders die gedwongen werkeloos op de markt van het dorp zitten (vgl. Mat. 20, 1-16), of zoals Hij ervaart in het feit zelf dat Hij zo vaak wordt omgeven door behoeftigen en hongerigen. Dat is wat de maatschappij op tragische wijze

beleeft in veel landen en dit gebrek aan werk treft op verschillende manieren de gemoedrust van de gezinnen.

26. Wij mogen ook niet de ontaarding vergeten die de zonde in de maatschappij brengt, wanneer de mens zich gedraagt als een tiran ten opzichte van de natuur door haar te verwoesten, haar op een egoïstische en zelfs brute manier te gebruiken. De gevolgen zijn tegelijkertijd de woestijnvorming van de bodem (vgl. Gen. 3, 17-19) en een gebrek aan economisch en maatschappelijk evenwicht, waartegen zich duidelijk de stem van de profeten verheft, van Elia (vgl. 1 Kon. 21) tot aan de woorden die Jezus zelf uitspreekt tegen onrecht (vgl. Luc. 12, 13-21; 16, 1-31).

De tederheid van de omarming

27. Jezus heeft als onderscheidingsteken van zijn leerlingen vooral de wet van de liefde en de zelfgave aan anderen geïntroduceerd (vgl. Mat. 22, 39; Joh. 13, 34) en Hij heeft dit gedaan door middel van een beginsel waarvan een vader en een moeder gewoonlijk in hun eigen bestaan getuigen: “Geen groter liefde kan iemand hebben dan deze, dat hij zijn leven geeft voor zijn vrienden” (Joh. 15, 13). Vrucht van de liefde zijn ook barmhartigheid en vergeving. In deze lijn is de scène zeer symbolisch die een echtbrekster op het plein van de tempel van Jeruzalem laat zien, omgeven door haar aanklagers en vervolgens alleen met Jezus, die haar niet veroordeelt en haar uitnodigt tot een waardiger leven (vgl. Joh. 8, 1-11).

28. Aan de horizon van de liefde verschijnt als essentieel in de christelijke ervaring van huwelijk en gezin ook een andere deugd, die vooral in deze tijden van koortsachtige en oppervlakkige relaties wordt genegeerd: de tederheid. Wij wenden ons tot de lieflijke en intense psalm 131. Zoals men ook in andere teksten tegenkomt (vgl. Ex. 4, 22; Jes. 49, 15; Ps. 27, 10), wordt de vereniging tussen de gelovige en zijn Heer tot uitdrukking gebracht met de kenmerken van vader- en moederliefde. Hier verschijnt de

delicate en tedere intimiteit die er bestaat tussen moeder en kind, een pasgeborene die slaapt in de armen van zijn moeder na gevoed te zijn. Het betreft - zoals het Hebreeuwse woord *gamul* aangeeft - een reeds gespeend kind, dat zich bewust vastgrijpt aan zijn moeder dat het aan haar borst draagt. Het is dus een bewuste en niet puur biologische intimiteit. Daarom zingt de psalmist: "De stormen zijn bedaard in mij en vredig is mijn geest. Zoals een kind op moeders schoot, zo veilig voel ik mij" (Ps. 131, 2). Parallel hieraan kunnen wij steun vinden in een andere scène, waar de profeet Hosea God als vader deze roerende woorden in de mond legt: "Toen Israël nog jong was, kreeg Ik hem lief [...] en dat terwijl Ik toch degene ben die Efraïm heeft leren lopen, die hem bij zijn armen heeft gevat [...] Met zachte leidsels heb Ik hen gemend, met teugels van liefde. Ik was voor hen als degenen die het juk optillen, wanneer het tegen de kaken drukt. Ik reikte hem zijn voedsel toe" (11, 1.3-4).

29. Met deze blik van geloof en liefde, genade en verplichting, menselijk gezin en goddelijke Drie-eenheid, kijken wij naar het gezin dat het Woord van God toevertrouwt aan de handen van man, vrouw en kinderen, opdat zij een gemeenschap van personen vormen die het beeld is van de eenheid tussen de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De activiteit van voortplanting en opvoeding is op haar beurt een weerspiegeling van het scheppingswerk van de Vader. Het gezin is geroepen het dagelijks gebed te delen, de lezing van het Woord van God en de eucharistische communie om de liefde te doen groeien en steeds meer te veranderen in een tempel waarin de Geest woont.

30. Voor ieder gezin verschijnt de icoon van het gezin van Nazareth, met zijn alledaagse inspanningen en zelfs nachtmerries, zoals toen het het onbegrijpelijk geweld van Herodes moest ondergaan, een ervaring die zich op tragische wijze ook vandaag nog herhaalt in zovele gezinnen van afgewezen en weerloze vluchtelingen. Zoals de Wijzen, worden de gezinnen uitgenodigd om te kijken naar het Kind en zijn Moeder, zich ter aarde te werpen en het te aanbidden (vgl. Mat. 2, 11). Zij worden zoals Maria uitgenodigd hun droevige en meeslepende uitdagingen moedig en sereen

te beleven en in hun hart de wonderwerken van God te bewaren en te overwegen (vgl. Luc. 2, 19.51). In de schat van het hart van Maria bevinden zich ook al de gebeurtenissen van elk van onze gezinnen, die zij zorgzaam bewaart. Daarom kan zij ons helpen deze te interpreteren met als doel in het gezinsleven de boodschap van God te herkennen.

HOOFDSTUK II

DE WERKELIJKHEID EN DE UITDAGINGEN VAN DE GEZINNEN

31. *Het welzijn van het gezin is doorslaggevend voor de toekomst van de wereld en de Kerk. De analyses die er zijn over huwelijk en gezin, over de moeilijkheden en de huidige uitdagingen ervan, zijn ontelbaar. Het is heilzaam aandacht te schenken aan de concrete werkelijkheid, omdat “de uitnodiging en het appel van de Geest ook in de historische gebeurtenissen zelf weerklinken”, door middel waarvan “de Kerk geleid kan worden tot een dieper begrip van het onuitputtelijk mysterie van huwelijk en gezin”.⁸ Ik wil hier niet alles voorleggen wat omtrent de verschillende thema’s betreffende het gezin in de huidige context gezegd zou kunnen worden. Maar aangezien de synodevaders ons zicht hebben gegeven op de werkelijkheid van de gezinnen van heel de wereld, houd ik het voor passend enkele van hun pastorale bijdragen te verzamelen, daaraan andere zorgen toevoegend vanuit mijn eigen perspectief.*

De huidige situatie van het gezin

32. “Trouw aan het onderricht van Christus kijken wij naar de werkelijkheid van het gezin vandaag in heel zijn complexiteit, met zijn licht- en schaduwzijden. [...]. De antropologisch-culturele verandering beïnvloedt vandaag alle aspecten van het leven en vraagt om een analytische en gedifferentieerde benadering”.⁹ In de context van enkele decennia geleden erkenden de bisschoppen van Spanje al een huiselijke werkelijkheid met

---

8 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 4: AAS 74 (1982), 84.

9 *Relatio Synodi* 2014, 5.

meer ruimte voor vrijheid, “met een rechtvaardige verdeling van verplichtingen, verantwoordelijkheden en taken [...]. Door de persoonlijke communicatie tussen de echtgenoten meer op haar waarde te schatten draagt men bij aan de humanisering van het hele samenleven van het gezin [...]. Noch de maatschappij waarin wij leven, noch de maatschappij waarnaar wij op weg zijn, laten een overleven zonder onderscheid van vormen en modellen uit het verleden toe”.¹⁰ Maar “wij zijn ons bewust van de belangrijkste richting van de antropologisch-culturele verandering waardoor het individu minder dan in het verleden wordt ondersteund door de maatschappelijke structuren in zijn affectieve leven en het leven in het gezin”.¹¹

33. Anderzijds “moet men evenzeer het groeiende gevaar in overweging nemen dat wordt vertegenwoordigd door een tot het uiterste gedreven individualisme, dat de familiebanden aantast en uiteindelijk iedere component van het gezin beschouwt als een eiland, en hierbij laat men in sommige gevallen het idee van een subject prevaleren dat zichzelf vormt naar eigen verlangens die als iets absoluuts worden beschouwd”.¹² “De spanningen die door een extreme individualistische cultuur van bezit en genot worden veroorzaakt, brengen binnen het gezin een dynamiek van onverdraagzaamheid en agressiviteit teweeg”.¹³ Ik zou hieraan willen toevoegen het huidige levensritme, de stress, de organisatie op het gebied van maatschappij en werk, omdat het de culturele factoren zijn die de mogelijkheid van blijvende keuzes in gevaar brengen. Tegelijkertijd vinden wij dubbelzinnige verschijnselen. Men waardeert bijvoorbeeld een verpersoonlijking die in plaats van het reproduceren van vooraf bepaald gedrag, gericht is op authenticiteit. Het is een waarde die de verschillende vermogens en de spontaneïteit kan bevorderen, maar die, indien ze verkeerd gericht is, een houding van voortdurend wantrouwen kan kweken, een vlucht voor verplichtingen, een zich opsluiten in gemak, arrogantie. De vrijheid om te kiezen maakt het mogelijk het eigen leven te projecteren en het beste van zichzelf te ontwikkelen, maar als zij geen edele doelstellingen en geen

---

10 Spaanse bisschoppenconferentie, *Matrimonio y familia* (6 juli 1979), 3.16.23.

11 *Relatio finalis* 2015, 5.

12 *Relatio Synodi* 2014, 5.

13 *Relatio finalis* 2015, 8.

persoonlijke discipline heeft, ontardt zij in een onvermogen zichzelf edelmoedig te geven. In veel landen waar het aantal huwelijken minder wordt, groeit in feite het aantal personen die beslissen alleen te leven of die samenleven zonder samen te wonen. Wij kunnen ook een prijzenswaardige zin voor gerechtigheid opmerken, maar als deze verkeerd wordt verstaan, verandert zij de burgers in cliënten die alleen maar aanspraak maken op dienstverlening.

34. Als deze risico's de wijze beïnvloeden waarop het gezin wordt verstaan, dan kan dit veranderen in een iets met een passagiere waarde, waar men gebruik van maakt wanneer het iemand uitkomt of waar men rechten gaat opeisen, terwijl de onderlinge relaties worden overgelaten aan de wispelturige onzekerheid van verlangens en omstandigheden. In wezen is het vandaag gemakkelijk echte vrijheid te verwarren met het idee dat ieder oordeelt zoals het hem goeddunkt, alsof er buiten het individu geen waarheden, waarden, principes zouden bestaan die ons richting geven, alsof alles hetzelfde zou zijn en men alles maar zou moeten toestaan. In deze context wordt het ideaal van het huwelijk, met een verplichting tot exclusiviteit en stabiliteit, uiteindelijk verwoest door toevallige conventies of grillen van het gevoel. Men is bang voor eenzaamheid, men verlangt ruimte voor bescherming en trouw, maar tegelijkertijd groeit de vrees in beslag te worden genomen door een relatie die vergt dat de bevrediging van persoonlijke aspiraties op de tweede plaats komt.

35. Als christenen mogen wij ons er niet aan onttrekken het huwelijk te promoten, uit vrees tegen de huidige gevoeligheid in te gaan, om met de mode mee te gaan of omdat we ons door morele en menselijke ontarding laten intimideren. Wij zouden daarmee de wereld waarden onthouden die wij kunnen en moeten bieden. Zeker, het heeft geen zin te blijven stilstaan bij een retorische aanklacht tegen het huidige kwaad, alsof wij daar niets aan zouden kunnen veranderen. Het heeft evenmin nut normen te willen opleggen met een beroep op autoriteit. Er wordt van ons een meer verantwoordelijke en edelmoedige krachtsinspanning gevraagd die erin bestaat de argumenten en de motieven te presenteren om te kiezen voor huwelijk

en gezin, zodat de mensen meer bereid zijn antwoord te geven op de genade die God hun biedt.

36. Tegelijkertijd moeten wij zo nederig en realistisch zijn te erkennen dat soms de manier waarop wij de christelijke overtuigingen uiteenzetten en de wijze waarop wij de mensen behandelen, hebben bijgedragen aan het veroorzaken van hetgeen waarover wij ons heden beklagen en daarop is zelfkritiek ons passend en heilzaam antwoord. Anderzijds hebben wij het huwelijk vaak zodanig gepresenteerd dat de eenwording als doel ervan, de uitnodiging te groeien in liefde en het ideaal van wederzijdse hulp onderbelicht zijn gebleven, doordat bijna uitsluitend het accent werd gelegd op de plicht tot voortplanting. Evenmin hebben wij gezorgd voor een goede begeleiding van de nieuwe echtgenoten in hun eerste jaren, met voorstellen die passen bij hun dagindeling, hun taalgebruik, hun meest concrete zorgen. Andere keren hebben wij een te abstract theologisch, bijna kunstmatig geconstrueerd ideaal van het huwelijk gepresenteerd, dat ver afstaat van de concrete situatie en de daadwerkelijke mogelijkheden van de gezinnen, zoals ze zijn. Deze buitensporige idealisering heeft, vooral wanneer wij hebben verzuimd het vertrouwen in de genade te wekken, het huwelijk niet wenselijker en aantrekkelijker gemaakt, integendeel.

37. Gedurende lange tijd hebben wij geloofd dat wij door alleen maar de nadruk te leggen op leerstellige, bio-ethische en morele kwesties, zonder hen te motiveren zich voor de genade open te stellen, de gezinnen al voldoende hadden gesteund, de band tussen de echtgenoten voldoende hadden verstevigd en hun samenleven voldoende betekenis hadden gegeven. Het valt ons moeilijk het huwelijk eerder als een dynamische weg van groei en verwezenlijking te presenteren dan als een last die men zijn hele leven moet dragen. Wij hebben er ook moeite mee ruimte te laten voor het geweten van de gelovigen, die geconfronteerd met hun grenzen vaak zo goed mogelijk beantwoorden aan het Evangelie en met hun persoonlijke onderscheiding verder gaan met betrekking tot situaties waarin alle schema's stuklopen. Wij zijn geroepen om het geweten te vormen, niet om te pretenderen het te vervangen.

38. Wij moeten dankbaar zijn voor het feit dat het merendeel van de mensen gezinsrelaties hoogacht waarvan men beoogt dat ze duurzaam zijn en het respect voor de ander garanderen. Daarom wordt het gewaardeerd dat de Kerk ruimte biedt voor begeleiding en bijstand met betrekking tot kwesties die verband houden met een groei van de liefde, het overwinnen van conflicten en de opvoeding van de kinderen. Velen waarderen de kracht van de genade, die zij waarnemen in de sacramentele verzoening en de Eucharistie en die het hun mogelijk maakt de uitdagingen van het huwelijk en het gezin te doorstaan. In enkele landen, vooral in verschillende delen van Afrika, is de secularisering er niet in geslaagd enkele traditionele waarden te verzwakken en komt er bij ieder huwelijk tussen twee heel grote families waarin men nog een vast omschreven systeem voor de aanpak van conflicten en problemen handhaaft, een sterke band tot stand. In de huidige wereld wordt ook het getuigenis van echtgenoten op prijs gesteld die niet alleen in de tijd hebben volhard, maar ook verder gaan met een gemeenschappelijk doel en de genegenheid bewaren. Dit opent de deur voor een positieve, gastvrije pastorale, die een geleidelijke verdieping van de eisen van het Evangelie mogelijk maakt. Vaak hebben wij echter gehandeld met een defensieve houding en verspillen wij pastorale energie door de aanvallen op een decadente wereld te vermeerderen en door met weinig kracht voorstellen te doen om wegen van geluk aan te geven. Velen zien niet dat de boodschap van Kerk betreffende huwelijk en gezin een duidelijke weerspiegeling is geweest van de prediking en de houding van Jezus, die tegelijkertijd een veeleisend ideaal voorhield en nooit het vermogen verloor broze mensen zoals de Samaritaanse en de overspelige vrouw meevoelend nabij te zijn.

39. Dit betekent niet, dat men niet meer het culturele verval erkent dat de liefde en de toewijding niet bevordert. De aan beide laatste synodes voorafgaande enquêtes hebben verschillende symptomen van de “cultuur van het voorlopige” naar voren gebracht. Ik doel hier bijvoorbeeld op de snelheid waarmee de mensen van de ene naar de andere affectieve relatie gaan. Zij geloven dat men de liefde, zoals bij maatschappelijke netwerken, naar believen van de consument kan aansluiten of afsluiten of ook snel

kan blokkeren. Ik denk ook aan de vrees die het perspectief van een permanente verplichting veroorzaakt, aan de obsessie voor vrije tijd, aan relaties die kosten en voordelen berekenen en alleen worden gehandhaafd, als ze een middel zijn om de eenzaamheid te verhelpen, om bescherming te hebben of om een of andere dienstverlening te krijgen. Wat er gebeurt met voorwerpen en het milieu, wordt overgedragen op affectieve relaties: alles kan worden weggegooid, ieder gebruikt en werpt weg, verspilt en breekt, exploiteert en buit uit, zolang als het nuttig is. En vervolgens de groeten! Narcisme maakt dat de mensen niet in staat zijn verder te kijken dan zichzelf, de eigen verlangens en noden. Maar wie anderen gebruikt, zal vroeg of laat uiteindelijk met dezelfde logica zelf worden gebruikt, gemanipuleerd en in de steek gelaten. Het is vermeldenswaardig dat het verbreken van banden vaak plaatsvindt tussen volwassenen die een soort “autonomie” zoeken en het ideaal afwijzen van samen oud worden, waarbij de een zorgt voor de ander en men elkaar ondersteunt.

40. “Op het gevaar af te banaliseren zouden wij kunnen zeggen dat wij in een cultuur leven die de jongeren ertoe aanzet om geen gezin te vormen, omdat het hun aan mogelijkheden ontbreekt voor de toekomst. Maar deze zelfde cultuur biedt anderen zoveel keuzes dat ook zij ervan weerhouden worden een gezin te vormen”.¹⁴ In sommige landen “worden veel jongeren ertoe gebracht het huwelijk uit te stellen door problemen van economische aard, problemen die samenhangen met werk of studie. Soms ook om andere redenen, zoals de invloed van ideologieën die huwelijk en gezin onderwaarderen, de ervaring van mislukking van andere paren, die zij niet willen riskeren, de angst voor iets dat zij als te groot en heilig beschouwen, de maatschappelijke kansen en economische voordelen die uit het samenwonen voortvloeien, een puur emotionele en romantische opvatting over liefde, de angst vrijheid en autonomie te verliezen, het afwijzen van iets dat wordt gevoeld als institutioneel en bureaucratisch”.¹⁵ Wij moeten de woorden, motiveringen en getuigenissen vinden die ons helpen de jongeren tot in hun diepste vezels te raken, daar waar zij meer in

---

¹⁴ *Toespraak tot het Congres van de Verenigde Staten van Amerika* (24 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 26 september 2015, p. 7.

¹⁵ *Relatio finalis* 2015, 29.

staat zijn tot edelmoedigheid, engagement, liefde en ook tot heldhaftigheid, om hen uit te nodigen met enthousiasme en moed de uitdaging van het huwelijk aan te gaan.

41. De synodevaders hebben verwezen naar de huidige “culturele tendensen die een onbegrensde affectiviteit lijken op te leggen, [...], een narcistische, onstabiele en veranderlijke affectiviteit, die mensen niet altijd helpt om een grotere rijpheid te bereiken”. Zij hebben gezegd bezorgd te zijn om “een zekere verbreiding van de pornografie en de vercommercialisering van het lichaam, ook bevorderd door een verkeerd gebruik van internet” en om de “situatie van mensen die tot prostitutie verplicht worden”. In deze context “zijn echtparen soms onzeker, twijfelen en hebben moeite een manier te vinden om te groeien. Talrijk zijn degenen die ertoe neigen te blijven steken in de primaire stadia van het emotionele en seksuele leven. De crisis van een echtpaar destabiliseert het gezin en kan door uit elkaar gaan en echtscheiding uiteindelijk ernstige gevolgen hebben voor de volwassenen, de kinderen en de samenleving door het individu en de maatschappelijke banden te verzwakken”.¹⁶ Huwelijks crises worden vaak “haastig en zonder de moed van het geduld, de toetsing, de wederzijdse vergeving, de verzoening en ook het offer” aangepakt. Zo komen uit mislukkingen nieuwe relaties voort, nieuwe paren, nieuwe verbintenissen en nieuwe huwelijken en scheppen daarmee complexe gezinssituaties die voor de keuze van christelijke levensstijl problematisch zijn”.¹⁷

42. “Ook de demografische terugloop, die te wijten is aan een negatieve houding tegenover de voortplanting en wordt bevorderd door een reproductieve gezondheidspolitiek op wereldschaal, schept niet alleen een toestand waarin het elkaar afwisselen van de generaties niet meer verzekerd is, maar impliceert ook het risico mettertijd te leiden tot een economische verarming en een verlies van de hoop op de toekomst. De ontwikkeling van de biotechnologieën heeft ook een sterke invloed gehad op het

---

16 *Relatio Synodi* 2014, 10.

17 Derde Algemene Bijzondere Vergadering van de Bisschoppensynode, *Boodschap*, 18 oktober 2014.

geboortecijfer.”¹⁸ Hierbij kunnen nog andere factoren komen zoals “de industrialisering, de seksuele revolutie, de angst voor overbevolking, economische problemen, [...]. De consumptiemaatschappij kan de mensen ook afhouden van het krijgen van kinderen, al was het maar om hun vrijheid en levensstijl te behouden”.¹⁹ Weliswaar kan een juist geweten van de echtgenoten, wanneer zij zeer edelmoedig zijn geweest in het doorgeven van het leven, hen tot de beslissing brengen het aantal kinderen om voldoende ernstige redenen te beperken, maar “uit liefde voor deze waardigheid van het geweten verwerpt de Kerk te allen tijde met alle kracht de dwingende tussenkomst van de staat ten gunste van geboortebeperking, sterilisatie of zelfs abortus”.²⁰ Dergelijke maatregelen zijn eveneens onaanvaardbaar op plaatsen met een hoog geboortecijfer, maar er moet tevens worden geconstateerd dat politici deze ook aanmoedigen in sommige landen die lijden onder het drama van een zeer laag geboortecijfer. Zoals de bisschoppen van Korea hebben aangegeven is dit “zeer tegenstrijdig handelen en tekort schieten in de eigen plicht”.²¹

43. De verzwakking van het geloof en de religieuze praktijk in sommige landen heeft een uitwerking op de gezinnen en laat hen nog meer alleen achter met hun problemen. De synodevaders hebben gesteld dat “een van de grootste vormen van de armoede van de huidige cultuur de eenzaamheid is, de vrucht van de afwezigheid van God in het leven van de mensen en de broosheid van de relaties. Er is ook een algemeen gevoel van onmacht ten opzichte van de maatschappelijk-economische werkelijkheid, die vaak uitloopt op het verpletteren van de gezinnen. [...] Dikwijls voelen de gezinnen zich in de steek gelaten door de desinteresse en de geringe belangstelling van de kant van de instellingen. De negatieve gevolgen vanuit het perspectief van de maatschappelijke organisatie zijn evident: van de demografische crisis tot de moeilijkheden in de opvoeding, van de moeite die men heeft om het leven dat wordt geboren te verwelkomen, tot het voelen van de aanwezigheid van de ouders als een last, tot het zich

---

18 *Relatio Synodi* 2014, 10.

19 *Relatio finalis* 2015, 7.

20 *Ibid.*, 63.

21 Bisschoppenconferentie van Korea, *Towards a culture of life!* (15 maart 2007).

verbreiden van een gevoelsmatig onbehagen dat soms komt tot geweld. Het is de verantwoordelijkheid van de staat voorwaarden op het terrein van wetten en werk te scheppen om de toekomst van de jongeren te garanderen en hen te helpen om hun plan een gezin te stichten te verwezenlijken”.²²

44. Het ontbreken van een fatsoenlijke of passende woning leidt vaak tot uitstel van de formalisering van een relatie. Hier moet eraan worden herinnerd dat “een gezin het recht heeft op een fatsoenlijke woning, geschikt voor het leven van het gezin en in overeenstemming met het aantal leden, in een omgeving die voorziet in de basisvoorzieningen voor het leven van een gezin en een gemeenschap”.²³ Een gezin en een huis zijn twee zaken die elkaar oproepen. Dit voorbeeld laat zien dat wij moeten aandringen op de rechten van het gezin en niet alleen op de rechten van het individu. Het gezin is een goed waarvan de maatschappij niet mag afzien, maar het moet worden beschermd.²⁴ De verdediging van deze rechten “is een profetische oproep ten gunste van de instelling van het gezin, die moet worden gerespecteerd en verdedigd tegen alle vormen van usurpatie”,²⁵ vooral in de huidige context waarin het gezin gewoonlijk weinig ruimte inneemt in de politieke beleidsvorming. Gezinnen hebben, naast de andere rechten, het recht “te mogen rekenen op een adequate gezinspolitiek van de kant van de autoriteiten op juridisch, economisch, maatschappelijk en fiscaal gebied”.²⁶ Soms zijn de noden van de gezinnen dramatisch, wanneer zij bij ziekte van een geliefde geen toegang hebben tot een adequate gezondheidszorg of wanneer het steeds langer duurt, voordat men een fatsoenlijke baan krijgt. “Economische dwang sluit de toegang van gezinnen tot opvoeding, cultureel leven en actief maatschappelijk leven uit. Het huidige economische systeem veroorzaakt verschillende vormen van maatschappelijke uitsluiting. De gezinnen lijden in het bijzonder onder de problemen die het werk betreffen. De mogelijkheden voor jongeren zijn gering en het aanbod van werk is zeer selectief en onbestendig. De werkdagen zijn lang en worden vaak verzwaaard door

---

22 *Relatio Synodi* 2014, 6.

23 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Carta dei diritti della famiglia* (22 oktober 1983), 11.

24 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 11-12.

25 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Carta dei diritti della famiglia* (22 oktober 1983), inl.

26 *Ibid.*, 9.

lange reistijden. Dit helpt de gezinnen niet om bij elkaar en bij de kinderen te zijn om zo hun relaties dagelijks te voeden”.²⁷

45. “Er zijn, vooral in enkele landen, veel kinderen die buiten een huwelijk worden geboren, en veel kinderen die vervolgens opgroeien met maar één ouder of in een uitgebreide of opnieuw gevormde gezinscontext. [...] Seksuele uitbuiting van kinderen is vervolgens een van de meest schandalige en perverse realiteiten van de huidige maatschappij. Ook de samenlevingen die doortrokken zijn van geweld vanwege oorlog, terrorisme of de aanwezigheid van de georganiseerde misdaad, laten vooral in de grote metropolen verslechterde gezinssituaties zien en aan de rand hiervan groeit het zogeheten verschijnsel van de straatkinderen”.²⁸ Seksueel misbruik van kinderen wordt nog schandaliger, wanneer dat plaatsvindt op plekken waar zij beschermd moeten worden, vooral in het gezin, op school en in een christelijke gemeenschap en instelling.²⁹

46. Migratie “is een ander teken van de tijd dat men onder ogen moet zien en begrijpen met heel de last van de gevolgen voor het gezinsleven”.³⁰ De laatste synode heeft veel belang gehecht aan deze problematiek, daarbij stellend dat “het op verschillende manieren hele bevolkingen in verschillende delen van de wereld raakt. De Kerk heeft op dit gebied een vooraanstaande rol gespeeld. De noodzaak om dit evangelisch getuigenis (vgl. Mat. 25, 35) te handhaven en te ontwikkelen blijkt vandaag meer dan ooit dringend noodzakelijk. [...] De menselijke mobiliteit, die beantwoordt aan de natuurlijke historische beweging van de volken, kan een authentieke rijkdom blijken te zijn, zowel voor het gezin dat emigreert, als voor het land dat het opneemt. Iets anders is de gedwongen migratie van gezinnen, vrucht van omstandigheden van oorlog, vervolging, armoede, onrecht, getekend door de wederwaardigheden van een reis die vaak het leven in gevaar brengt, mensen traumatiseert en gezinnen destabiliseert. De begeleiding van migranten vereist een specifieke pastoraal die gericht is op

---

27 *Relatio finalis* 2015, 8.

28 *Relatio Synodi* 2014, 8.

29 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 78.

30 *Relatio Synodi* 2014, 8.

gezinnen die migreren, maar ook op leden van gezinnen die in de plaats van herkomst zijn achtergebleven. Dat moet ook door middel van een specifieke pastorale zorg worden verwezenlijkt met respect voor hun cultuur, de menselijke en religieuze vorming waaruit zij voortkomen, de rijkdom van hun rituelen en tradities. [...] Migraties blijken bijzonder dramatisch en verwoestend te zijn voor gezinnen en individuen wanneer zij buiten de legaliteit vallen en worden ondersteund door internationale circuits van mensenhandel. Hetzelfde kan worden gezegd, wanneer zij alleenstaande vrouwen of kinderen betreffen die tot een lang verblijf in doorgangplaatsen, in vluchtelingenkampen worden gedwongen, waar het onmogelijk is een traject van integratie te beginnen. Uiterste armoede en andere omstandigheden van desintegratie brengen gezinnen soms ertoe hun eigen kinderen te verkopen voor prostitutie of orgaanhandel”.³¹ “De vervolgingen van de christenen, evenals die van etnische en religieuze minderheden in verschillende delen van de wereld, vooral in het Midden-Oosten, zijn een grote beproeving: niet alleen voor de Kerk, maar ook voor heel de internationale gemeenschap. Iedere inspanning moet worden ondersteund om het verblijf van christelijke gezinnen en gemeenschappen in hun land van oorsprong te begunstigen”.³²

47. De synodevaders hebben in het bijzonder ook aandacht geschonken “aan de gezinnen met gehandicapten, waar een handicap die het leven binnenkomt, een diepe en onverwachte uitdaging doet ontstaan en evenwicht, wensen en verwachtingen overhoop gooit. [...] Gezinnen die met liefde de moeilijke beproeving van een gehandicapt kind aanvaarden, verdienen grote bewondering. Zij geven de Kerk en de maatschappij een kostbaar getuigenis van trouw aan de gave van het leven. Het gezin zal samen met de christelijke gemeenschap nieuwe gebaren en uitingen, vormen van begrip en identiteit kunnen ontdekken op de weg van het ontvangen van en het zorgen voor het mysterie van de broosheid. Mensen met een handicap vormen voor het gezin een gave en een gelegenheid om te groeien in liefde, wederzijdse hulp en eenheid. [...] Het gezin dat met de

---

31 *Relatio finalis* 2015, 23; vgl. *Messaggio per la Giornata Mondiale del Migrato e del Rifugiato 2016* (12 september 2015: *L'Osservatore Romano*, 2 oktober 2015, p. 8.

32 *Relatio finalis* 2015, 24.

blik van het geloof de aanwezigheid van gehandicapten aanvaardt, zal de hoedanigheid en de waarde van ieder leven met zijn behoeften, rechten en kansen altijd kunnen erkennen en waarborgen. Het zal in iedere fase van het leven diensten en zorg vereisen en gezelschap en genegenheid bevorderen”.³³ Ik wil onderstrepen dat de aandacht die zowel aan de migranten als aan de gehandicapten wordt besteed, een teken is van de Geest. Beide situaties zijn immers paradigmatisch: zij stellen vooral de wijze op de proef waarop men tegenwoordig het barmhartig opnemen en de integratie van broze mensen beleeft.

48. “Het merendeel van de gezinnen respecteert de ouderen, omgeeft hen met genegenheid en beschouwt hen als een zegen. Een bijzondere waardering gaat uit naar de verenigingen en de bewegingen van gezinnen die in geestelijk en maatschappelijk perspectief ten gunste van de ouderen werken [...]. In hoog geïndustrialiseerde maatschappijen, waar hun aantal neigt toe te nemen, terwijl het geboortecijfer daalt, lopen zij het risico als een last te worden gezien. Anderzijds stelt de zorg die zij vragen, hun dierbaren vaak zwaar op de proef”.³⁴ “Het op zijn waarde taxeren van de slotfase van het leven is vandaag des te noodzakelijker, naarmate men op iedere wijze het ogenblik van het heengaan tracht te verdringen. De broosheid en de afhankelijkheid van de bejaarde worden soms ten onrechte uitgebuit voor puur economisch voordeel. Talrijke gezinnen leren ons dat het mogelijk is de laatste levensfasen onder ogen te zien door het gevoel van vervulling en het integreren van het bestaan in het paasmysterie op zijn juiste waarde te schatten. Een groot aantal bejaarden wordt in kerkelijke structuren opgevangen waar zij op materieel en geestelijk vlak in een rustige en vertrouwde omgeving kunnen leven. Euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn ernstige bedreigingen voor de gezinnen in heel de wereld. In veel landen is het praktiseren hiervan legaal. Terwijl de Kerk zich krachtig verzet tegen deze praktijk, voelt zij de plicht de gezinnen te helpen die zorgen voor hun oude en zieke leden en op iedere wijze de waardigheid en de waarde van de persoon tot aan het natuurlijke einde van het leven te bevorderen”.³⁵

---

33 *Ibid.*, 21.

34 *Ibid.*, 17.

35 *Ibid.*, 20.

49. Ik wil de situatie van de gezinnen naar voren brengen die worden verpletterd onder de ellende, op zoveel wijzen worden gestraft, waar men op een hartverscheurende wijze met de marges van het leven te maken heeft. Als allen al moeilijkheden tegenkomen, dan worden deze in een zeer arm huis erger.³⁶ Als, bijvoorbeeld, een vrouw door een scheiding of om andere redenen haar kind alleen moet opvoeden en moet werken zonder de mogelijkheid het aan iemand anders over te laten, dan groeit het op in een verlatenheid die het blootstelt aan iedere soort van risico, en blijft zijn persoonlijke rijping gevaar lopen. In de moeilijke situaties die de meest behoeftigen doormaken, moet de Kerk er in het bijzonder voor zorgen begrip te tonen, te troosten, te integreren, waarbij zij het vermijdt hun een reeks normen op te leggen, als waren het stenen, met als resultaat dat zij zich veroordeeld en in de steek gelaten voelen juist door de Moeder die geroepen is hun de barmhartigheid van God te brengen. Zo willen sommigen in plaats van de genezende kracht van de genade en het licht van het evangelie aan te bieden, het evangelie “indoctrineren”, het veranderen in “dode stenen die naar anderen moeten worden geworpen”.³⁷

Enkele uitdagingen

50. De antwoorden die op de twee consultaties zijn ontvangen en gedurende de weg van de synode zijn geëffectueerd, spraken over de meest uiteenlopende situaties die nieuwe uitdagingen vormen. Behalve naar de reeds aangegeven situaties, hebben velen verwezen naar de functie van de opvoeding, die het moeilijk heeft, omdat onder meer een van de oorzaken is dat de ouders moe naar huis terugkeren en geen zin meer hebben om te praten, er in zeer veel gezinnen ook niet de gewoonte meer bestaat samen te eten en er naast de afhankelijkheid van de televisie een grote variëteit aan het aanbod van afleiding groeit. Dit maakt de overdracht van het geloof van ouders op kinderen moeilijk. Anderen hebben gesignaleerd dat de gezinnen vaak lijden aan een enorme angst. Het lijkt dat zij meer

---

³⁶ Vgl. *ibid.*, 15.

³⁷ *Toespraak ter afsluiting van de Veertiende Algemene Gewone Vergadering van de Bisschoppensynode* (24 oktober 2015): *L'Osservatore Romano*, 26-27 oktober 2015, p. 13.

bezorgd zijn om toekomstige problemen te voorkomen dan het heden te delen. Dit is een cultureel probleem en dat steeds erger wordt ten gevolge van een onzekere toekomst betreffende een beroep, van economische onzekerheid of de vrees voor de toekomst van de kinderen.

51. Ook is drugsverslaving genoemd als een van de plagen van onze tijd, die veel gezinnen laat lijden en niet zelden hen uiteindelijk verwoest. Iets dergelijks gebeurt bij alcoholisme, gokken en andere verslavingen. Het gezin zou de plaats van preventie en goede regels kunnen zijn, maar de maatschappij en de politiek slagen er niet in te begrijpen dat een risicogezin “het reactievermogen verliest om zijn leden te helpen [...]. Wij zien de ernstige consequenties van deze breuk in verwoeste gezinnen, ontwortelde kinderen, in de steek gelaten ouderen, kinderen die wees zijn van levende ouders, gedesoriënteerde en ontregelde adolescenten en jongeren”.³⁸ Zoals de bisschoppen van Mexico hebben aangegeven, zijn er droevige situaties van huiselijk geweld die een vruchtbare voedingsbodem zijn voor nieuwe vormen van maatschappelijke agressiviteit, omdat “de gezinsrelaties ook een predispositie voor een gewelddadige persoonlijkheid verklaren. De gezinnen die een dergelijke invloed hebben, zijn die waar het aan communicatie schort; die waar een defensieve houding overheerst en de leden elkaar onderling niet steunen; waar er geen gezinsactiviteiten zijn die deelname bevorderen; waar de relatie tussen de ouders onderling vaak conflictueus en gewelddadig is, en die waar de relaties ouders-kinderen door een vijandige houding worden gekenmerkt. Het geweld binnen het gezin is een school van wrok en haat in de fundamentele menselijke relaties”.³⁹

52. Niemand mag denken dat een verzwakking van het gezin als een natuurlijke, op het huwelijk gegrondveste gemeenschap iets is dat de maatschappij ten goede komt. Er gebeurt het tegengestelde: het schaadt de rijping van de personen, de zorg voor de gemeenschappelijke waarden en de ethische ontwikkeling van steden en dorpen. Men voelt niet meer

---

38 Bisschoppenconferentie van Argentinië, *Navega mar adentro* (31 mei 2003), 42.

39 Bisschoppenconferentie van Mexico, *Que en Cristo Nuestra Paz México tenga vida digna* (15 februari 2009), 67.

duidelijk dat alleen de exclusieve en onlosmakelijke verbintenis tussen een man en een vrouw een volledige maatschappelijke functie heeft, omdat het een stabiel engagement is en vruchtbaarheid mogelijk maakt. Wij moeten de grote verscheidenheid aan gezinssituaties erkennen die een zekere levensregel kunnen bieden, maar, bijvoorbeeld, feitelijke verbintenissen of verbintenissen tussen personen van hetzelfde geslacht kunnen niet gemakshalve gelijkgesteld worden aan een huwelijk. Geen enkele verbintenis die onbestendig is of voor het leven niet openstaat, verzekert ons van de toekomst van de maatschappij. Maar wie houdt er zich vandaag mee bezig de echtparen te ondersteunen, hen te helpen om de risico's te overwinnen die hen bedreigen, hen te begeleiden in hun opvoedkundige rol, de stabiliteit van de huwelijkse verbintenis te stimuleren?

53. “In sommige maatschappijen is nog steeds de praktijk van de polygamie van kracht; in andere contexten blijft de praktijk van het gearrangeerde huwelijk bestaan. [...] In veel contexten, en niet alleen in het Westen, is zich op grote schaal de praktijk van het samenwonen aan het verbreiden voorafgaande aan het huwelijk, of ook van samenwonen dat niet gericht is op het aannemen van de vorm van een geïnstitutionaliseerde verbintenis”.⁴⁰ In verschillende landen vergemakkelijkt de wetgeving de ontwikkeling van een veelheid aan alternatieven, zodat een huwelijk dat gekenmerkt wordt door exclusiviteit, onontbindbaarheid en openstaan voor het leven, uiteindelijk naar voren komt als een ouderwets voorstel onder vele andere. In veel landen maakt een juridische afbraak van het gezin vorderingen, die ertoe neigt vormen aan te nemen die bijna uitsluitend zijn gebaseerd op het paradigma van de autonomie van de wil. Hoewel het gewettigd en juist is oude vormen van een “traditioneel” gezin die worden gekenmerkt door autoritarisme en ook door geweld, af te wijzen, zou dit niet moeten leiden tot een verachting van het huwelijk, maar tot een herontdekking van de ware zin en een vernieuwing ervan. De kracht van het gezin “is in wezen gelegen in het vermogen ervan om lief te hebben en te leren liefhebben. Hoe gewond een gezin ook kan zijn, het kan, uitgaande van de liefde, altijd groeien”.⁴¹

---

40 *Relatio finalis* 2015, 21.

41 *Ibid.*, 10.

54. Bij deze korte blik op de werkelijkheid wil ik benadrukken dat, hoewel er aanzienlijke verbeteringen zijn geweest in het erkennen van de rechten van de vrouw en haar deelname aan de publieke ruimte, er in enkele landen nog veel valt te verbeteren. Onaanvaardbare gewoonten zijn nog steeds niet geheel uitgeroeid. Vooral het schandelijke geweld dat men soms ten opzichte van vrouwen pleegt, mishandelingen in het gezin en verschillende vormen van slavernij, die niet een demonstratie van mannelijke kracht, maar een laffe ontarding vormen. Verbaal, fysiek en seksueel geweld dat bij sommige echtparen wordt uitgeoefend, zijn tegenstrijdig met de natuur zelf van de huwelijkse verbintenis. Ik denk aan de ernstige genitale mutilatie van de vrouw in enkele culturen, maar ook aan de ongelijkheid bij de toegang tot een fatsoenlijke baan en plaatsen waar de beslissingen worden genomen. De geschiedenis treedt weer in de voetsporen van de patriarchale culturen, waar de vrouw beschouwd werd als tweederangs, maar wij roepen ook in herinnering de praktijk van het “draagmoederschap” of de “instrumentalisering en vercommercialisering van het vrouwelijk lichaam in de huidige mediacultuur”.⁴² Er zijn er die denken dat veel huidige problemen zijn gekomen met de emancipatie van de vrouw. Maar dat argument is niet geldig, “het is een leugen, het is niet waar. Het is een vorm van machismo”.⁴³ De identieke waardigheid tussen man en vrouw brengt ons ertoe ons te verheugen over het feit dat er oude vormen van discriminatie worden overwonnen en dat er zich binnen het gezin een stijl van wederkerigheid ontwikkelt. Als er vormen van feminisme ontstaan die wij niet als adequaat kunnen beschouwen, dan bewonderen wij evenzeer het werk van de Geest in het duidelijker erkennen van de waardigheid van de vrouw en haar rechten.

55. De man “bekleedt een even beslissende rol in het gezinsleven, waarbij in het bijzonder wordt verwezen naar de bescherming en ondersteuning van echtgenote en kinderen. [...] Veel mannen zijn zich bewust van het belang van de eigen rol in het gezin en beleven dit met de eigenschappen die eigen zijn aan de mannelijke aard. De afwezigheid van een vader tekent het gezinsleven, de opvoeding van de kinderen en hun invoeging in

---

42 *Catechese* (22 april 2015): *L'Osservatore Romano*, 23 april 2015, p. 7.

43 *Catechese* (29 april 2015): *L'Osservatore Romano*, 30 april 2015, p. 8.

de maatschappij in ernstige mate. Zijn afwezigheid kan fysiek, affectief, cognitief en geestelijk zijn. Dit gebrek berooft de kinderen van een adequaat vaderlijk rolmodel”.⁴⁴

56. Een andere uitdaging komt naar voren in verschillende vormen van een ideologie die in het algemeen *gender* wordt genoemd en “het verschil en de natuurlijke wederkerigheid van man en vrouw ontkent. Zij heeft een maatschappij zonder verschil in geslacht op het oog en holt de antropologische basis van het gezin uit. Deze ideologie heeft opvoedkundige projecten en standpunten op het gebied van wetgeving ten gevolge die een persoonlijke identiteit en affectieve intimiteit bevorderen die radicaal zijn losgekoppeld van de biologische diversiteit tussen man en vrouw. De menselijke identiteit wordt toevertrouwd aan een individualistische keuze, die ook in de loop van de tijd kan veranderen”.⁴⁵ Het is verontrustend dat sommige ideologieën van dit type, die pretenderen te beantwoorden aan bepaalde, soms begrijpelijke verlangens, zich trachten op te dringen als de enige manier van denken die ook de opvoeding van de kinderen bepaalt. het is onloochenbaar dat “het biologisch geslacht (*sekse*) en de maatschappelijke-culturele rol van het geslacht (*gender*) wel valt te onderscheiden, maar niet te scheiden van elkaar”.⁴⁶ Anderzijds “heeft de biologische revolutie op het gebied van de menselijke voortplanting het mogelijk gemaakt om de voortplantingsdaad te manipuleren door haar onafhankelijk te maken van de seksuele relatie tussen man en vrouw. Zo zijn menselijk leven en ouderschap zaken die aan elkaar gekoppeld kunnen worden, maar ook van elkaar losgekoppeld. Wat ermee gebeurt is afhankelijk vooral van de verlangens van individuen en paren”.⁴⁷ De menselijke broosheid of de complexiteit van het leven begrijpen is één ding, iets anders is het ideologieën te accepteren die de niet te scheiden aspecten van de werkelijkheid van elkaar willen scheiden. Laten wij niet in de zonde vervallen ons in de plaats te willen stellen van de Schepper. Wij zijn schepsels, wij zijn niet almachtig. De schepping gaat aan ons vooraf en moet als een gave worden

---

44 *Relatio finalis* 2015, 28.

45 *Ibid.* 8.

46 *Ibid.*, 58.

47 *Ibid.*, 33

ontvangen. Tegelijkertijd zijn wij geroepen ons mens-zijn te bewaken en dat betekent vóór alles het te aanvaarden en te respecteren, zoals het geschapen is.

57. Ik ben God dankbaar dat veel gezinnen, die zich als verre van volmaakt beschouwen, in liefde leven, hun eigen roeping verwezenlijken en voortgaan, ook al komen zij onderweg zo vaak ten val. Het resultaat van de overwegingen van de synode is geen stereotiep beeld van het ideale gezin, maar een uitdagende mozaïek dat bestaat uit zeer veel verschillende werkelijkheden, vol vreugden, drama's en dromen. De werkelijkheden die ons zorgen baren, zijn uitdagingen. Laten wij niet in de val lopen door ons uit te putten in klachten ter zelfverdediging, in plaats van een missionaire creativiteit te ontwikkelen. In alle situaties "voelt de Kerk de noodzaak een woord van waarheid en hoop te spreken. [...] De grote waarden van huwelijk en gezin beantwoorden aan het zoeken dat het menselijk bestaan kent".⁴⁸ Als wij veel moeilijkheden vaststellen, dan zijn deze - zoals de bisschoppen van Colombia hebben gesteld - een uitnodiging "in ons de energie van de hoop vrij te laten komen en ze te vertalen in profetische dromen, daden die een verandering tot stand brengen, en verbeeldingskracht van de liefde".⁴⁹

---

48 *Relatio Synodi* 2014, 11.

49 Bisschoppenconferentie van Colombia, *A tiempos difíciles, colombianos nuevos* (13 februari 2003), 3.

HOOFDSTUK III

DE BLIK OP JEZUS GERICHT: DE ROEPING VAN HET GEZIN

58. *Ten overstaan van de gezinnen en in hun midden moet steeds weer opnieuw de eerste verkondiging weerklinken, dat wat “het mooist, het grootst, het aantrekkelijkst en tegelijkertijd het noodzakelijkst is”⁵⁰ en “dit moet het middelpunt vormen van de evangeliserende activiteit”.⁵¹ Het is de voornaamste verkondiging, “die waarnaar men steeds weer op verschillende manieren moet luisteren en die men gedurende de catechese, in alle fases en momenten, steeds weer in de een of andere vorm moet verkondigen”.⁵² Immers, “er is niets dat solider, dieper, zekerder, consistent en wijzer is dan deze verkondiging” en “heel de christelijke vorming is allereerst een verdieping van het kerygma”.⁵³*

59. Ons onderricht betreffende huwelijk en gezin mag niet ophouden zich te laten inspireren en te veranderen in het licht van deze verkondiging van liefde en tederheid, wil zij niet puur een verdediging worden van een kille en levenloze leer. Men kan immers evenmin het mysterie van het christelijk gezin volledig begrijpen tenzij in het licht van de oneindige liefde van de Vader, die zichtbaar is geworden in Christus, die zich tot het einde toe heeft gegeven en leeft te midden van ons. Daarom wil ik de blik richten op de levende Christus, die aanwezig is in zoveel liefdesgeschiedenissen en het vuur van de Geest afsmecken over alle gezinnen van de wereld.

---

50 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 35: AAS 105 (2013), 1034.

51 *Ibid.*, 164: AAS 105 (2013), 1088.

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*, 165: AAS 105 (2013), 1089.

60. In dit kader bevat dit korte hoofdstuk een synthese van de leer van de Kerk betreffende huwelijk en gezin. Ik zal ook wat dit betreft verschillende bijdragen van de synodevaders in hun overwegingen over het licht dat het geloof biedt, aanhalen. Zij zijn uitgegaan van de blik van Jezus en hebben erop gewezen dat Hij “heeft gekeken naar de vrouwen en de mannen die Hij heeft ontmoet, en met liefde en tederheid hun stappen heeft begeleid met waarheid, geduld en barmhartigheid, wanneer Hij de eisen van het Rijk van God verkondigde”.⁵⁴ Op dezelfde wijze begeleidt de Heer ons vandaag bij onze inzet om het evangelie van het gezin te beleven en door te geven.

Jezus herstelt het goddelijk plan en brengt het tot voltooiing

61. Ten opzichte van hen die het huwelijk verwierpen, leert het Nieuwe Testament dat “al wat God geschapen heeft, goed is en niets verwerpelijk is” (1 Tim. 4, 4). Het huwelijk is een “gave” van de Heer (vgl. 1 Kor. 7, 7). Tegelijkertijd wordt er op grond van deze positieve waardering sterk het accent gelegd op het zorg dragen voor deze goddelijke gave: “Het huwelijk is iets kostbaars: laten we het allen in ere houden en de trouw respecteren” (Heb. 13, 4). Deze gave van God sluit de seksualiteit in: “Weigert elkaar de gemeenschap niet” (1 Kor. 7, 5).

62. De synodevaders hebben eraan herinnerd dat Jezus, “wanneer hij verwijst naar het oorspronkelijke plan betreffende het menselijk paar, de onlosmakelijke band tussen man en vrouw bevestigt, ook al zegt Hij ‘om de hardheid van uw hart heeft Mozes u toegestaan uw vrouwen weg te zenden; aanvankelijk was dit echter niet zo’” (Mat. 19, 8). De onontbindbaarheid van het huwelijk (“Wat God derhalve heeft verbonden, mag een mens niet scheiden:” Mat. 19, 6), moet vooral niet worden verstaan als een “juk” dat de mensen wordt opgelegd, maar als een “gave” die de in het huwelijk verenigde mensen wordt geschonken. [...] De met zijn genade goddelijke welwillendheid begeleidt altijd de weg van de mens, geneest het versteende hart en verandert het door de weg van het kruis door het te

---

54 *Relatio Synodi* 2014, 12.

richten op zijn begin. Uit de evangeliën komt duidelijk het voorbeeld van Jezus naar voren, die [...] de boodschap betreffende de betekenis van het huwelijk heeft verkondigd als volheid van de openbaring die het oorspronkelijke plan van God herstelt (vgl. Mat. 19, 3).⁵⁵

63. “Jezus, die alles in zich heeft verzoend, heeft het huwelijk en het gezin teruggebracht tot hun oorspronkelijke vorm (vgl. Mar. 10, 1-12). Het gezin en het huwelijk zijn door Jezus verlost (vgl. Ef. 5, 21-32), hersteld naar het beeld van de Heilige Drie-eenheid, het mysterie waaruit iedere ware liefde voortkomt. Het huwelijksverbond, begonnen met de schepping en geopenbaard in de heilsgeschiedenis, krijgt de volle openbaring van zijn betekenis in Christus en zijn Kerk. Door middel van de Kerk ontvangen huwelijk en gezin van Christus de genade die noodzakelijk is om te getuigen van Gods liefde en deze intense vorm van gemeenschappelijk leven waar te maken. Het evangelie van het gezin gaat vanaf de schepping van de mens naar het beeld en de gelijkheid van God (vgl. Gen. 1, 26-27) door de geschiedenis heen tot aan de voltooiing van het mysterie van het verbond in Christus op het einde der eeuwen met de bruiloft van het Lam (vgl. Apok, 19,9).⁵⁶

64. “Het voorbeeld van Jezus is paradigmatisch voor de Kerk. [...] Hij is zijn openbaar leven begonnen met het teken van Kana, verricht bij een bruiloftsmaal (vgl. Joh. 2, 1-11). [...] Hij heeft de dagelijkse ogenblikken van vriendschap gedeeld met de familie van Lazarus en zijn zussen (vgl. Luc. 10, 38) en de familie van Petrus (vgl. Mat. 8, 14). Hij heeft geluisterd naar het geween van de ouders om hun kinderen en hen weer tot leven gebracht (vgl. Mar. 5, 41; Luc. 7, 14-15) en zo de ware betekenis laten zien van de barmhartigheid, die het herstel van het Verbond impliceert (vgl. Johannes Paulus II, *Dives in misericordia*, 4). Dit komt duidelijk naar voren in de ontmoetingen met de Samaritaanse vrouw (vgl. Joh. 4, 1-30) en de echtbreekster (vgl. Joh. 8, 1-11), waarbij tegenover de belangeloze liefde van Jezus de gewaarwording van de zonde ontwaakt”.⁵⁷

---

55 *Ibid.*, 14.

56 *Ibid.*, 16.

57 *Relatio finalis* 2015, 41.

65. De menswording van het Woord in een menselijk gezin in Nazareth brengt met zijn nieuwheid een schok te weeg in de wereldgeschiedenis. Wij moeten ons verdiepen in het mysterie van de geboorte van Jezus, in het ja van Maria op de boodschap van de engel, toen het Woord in haar schoot werd ontvangen; ook in het ja van Jozef, die Jezus zijn naam heeft gegeven en de zorg voor Maria op zich nam; in het feest van de herders bij de kribbe; in de aanbidding van de Wijzen; in de vlucht naar Egypte, waarbij Jezus deel heeft aan het lijden van zijn verbannen, vervolgd en vernederd volk; in de religieuze verwachting van Zacharias en de vreugde waarmee de geboorte van Johannes de Doper gepaard gaat; in de belofte die voor Simeon en Hanna in de tempel in vervulling gaat; in de verwondering van de wetgeleerden, terwijl zij luisteren naar de wijsheid van de opgroeiende Jezus. Wij moeten vervolgens doordringen in de lange dertig jaren waarin Jezus met het werk van zijn handen zijn brood verdiende, met zachte stem de gebeden en de gelovige traditie van zijn volk reciteerde en zich liet onderrichten in het geloof van zijn vaders om dit vrucht te laten dragen in het mysterie van het Rijk. Dit is het mysterie van Kerstmis en het geheim van Nazareth, vol van de goede geur van het gezin! Het is het mysterie dat Franciscus van Assisi, Teresia van het Kind Jezus en Charles de Foucauld zo geboeid heeft en waaraan ook de christelijke gezinnen zich laven om hun hoop en vreugde te hernieuwen.

66. “Het verbond van liefde en trouw, waarvan de Heilige Familie van Nazareth leeft, verlicht het begin dat vormgeeft aan ieder gezin, en stelt het in staat beter de wederwaardigheden van het leven en de geschiedenis onder ogen te zien. Op dit fundament kan ieder gezin ondanks zijn zwakte een licht in de duisternis van de wereld worden. ‘Hier begrijpen wij de wijze van leven in een gezin. Laat Nazareth ons eraan herinneren wat het gezin is, wat de gemeenschap van liefde is, de strenge en eenvoudige schoonheid, het heilig en onschendbaar karakter ervan; laat het ons tonen hoe dierbaar en onvervangbaar de opvoeding in een gezin is, laat het ons de natuurlijke rol ervan zien binnen het geheel van de samenleving’ (Paulus VI, Toespraak gehouden in Nazareth, 5 januari 1964)”.⁵⁸

---

58 *Ibid.*, 38.

Het gezin in de documenten van de Kerk

67. Het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie heeft zich in de pastorale constitutie *Gaudium et spes* beijverd om de waardigheid van huwelijk en gezin te bevorderen (vgl. nrs. 47-52). “Het heeft het huwelijk gedefinieerd als een gemeenschap van leven en liefde (vgl. 48), waarbij het de liefde een centrale plaats in het gezin heeft gegeven [...]. De ‘ware liefde tussen man en vrouw’ (49) impliceert de wederzijdse zelfgave, sluit de seksuele dimensie en de affectiviteit in en integreert deze, en beantwoordt daarmee aan Gods plan (vgl. 48-49). Bovendien onderstreept *Gaudium et spes* 48 het geworteld zijn in Christus van de echtgenoten: Christus de Heer ‘ontmoet in het sacrament van het huwelijk de echtgenoten’ en blijft bij hen. In de menswording neemt Hij de menselijke liefde aan, zuivert haar en brengt haar tot volheid; met zijn Geest schenkt Hij de echtgenoten het vermogen haar te beleven, door hun hele leven te doortrekken met geloof, hoop en liefde. Op deze wijze zijn de echtgenoten als het ware gewijd en bouwen door een eigen genade het Lichaam van Christus op en vormen zij een huiskerk (vgl. *Lumen gentium*, 11), zodat de Kerk om haar eigen mysterie ten volle te begrijpen naar het christelijk gezin kijkt, dat het op een authentieke manier tot uiting brengt”.⁵⁹

68. Vervolgens “heeft de zalige Paulus VI in het voetspoor van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie de leer over huwelijk en gezin verdiept. Hij heeft in het bijzonder in de encycliek *Humanae vitae* de intrinsieke band tussen huwelijksliefde en voortplanting van het leven naar voren gebracht: ‘De echtelijke liefde verlangt van de echtgenoten dat zij zich terdege bewust zijn van hun opdracht tot verantwoord ouderschap, waarop men heden ten dage met het volste recht zoveel nadruk legt en waarvan een juist begrip dan ook noodzakelijk is [...]. Het uitoefenen van verantwoord ouderschap houdt dus in dat de echtgenoten hun verplichtingen erkennen tegenover God, tegenover zichzelf, tegenover hun gezin en tegenover de maatschappij, met behoud van de juiste rangorde van waarden’ (nr. 10). In de apostolische exhortatie *Evangelii nuntiandi* heeft Paulus VI de aandacht gevestigd op het verband tussen gezin en Kerk”.⁶⁰

⁵⁹ *Relatio Synodi* 2014, 17.

⁶⁰ *Relatio finalis* 2015, 43.

69. “Johannes Paulus II heeft in het bijzonder aandacht geschonken aan het gezin door middel van zijn catecheses over de menselijke liefde, de *Brief aan de gezinnen (Gratissimam sane)* en vooral met de apostolische exhortatie *Familiaris consortio*. In deze documenten heeft de paus het gezin gedefinieerd als de ‘weg van de Kerk’, heeft hij een overzicht gegeven van de roeping van man en vrouw tot de liefde en heeft hij de fundamentele richtlijnen aangegeven voor een gezinsspastoraal en de presentie van het gezin in de maatschappij. Bij de behandeling van de huwelijksliefde (vgl. *Familiaris consortio*, 13) heeft hij in het bijzonder de wijze beschreven waarop de echtgenoten in hun wederzijdse liefde de gave van de Geest van Christus ontvangen en hun roeping tot heiligheid beleven”.⁶¹

70. “Benedictus XVI heeft in de encycliek *Deus caritas est* het thema weer opgepakt van de waarheid van de liefde tussen man en vrouw, die alleen ten volle wordt verlicht in het licht van de liefde van de gekruisigde Christus (vgl. 2). Hij benadrukt dat ‘het huwelijk dat op een exclusieve en definitieve liefde berust, tot beeld wordt van de verhouding van God tot zijn volk en omgekeerd: de wijze waarop God liefheeft, tot maatstaf wordt van de menselijke liefde’ (11). Bovendien brengt hij in de encycliek *Caritas in veritate* het belang van de liefde naar voren als levensprincipe in de maatschappij (vgl. 44), de plaats waar men de ervaring van het algemeen welzijn opdoet”.⁶²

Het sacrament van het huwelijk

71. “De Schrift en de Overlevering openen voor ons de toegang tot een kennis van de Drie-eenheid die zich openbaart met de kenmerken van een gezin. Het gezin is een beeld van God, die [...] gemeenschap van personen is. Bij het doopsel wijst de stem van de Vader Jezus aan als zijn welbeminde Zoon en in deze liefde wordt het ons gegeven de Heilige Geest te herkennen (vgl. Mar. 1, 101-11). Jezus, die alles in zich heeft verzoend en de mens van de zonde heeft verlost, heeft niet alleen het huwelijk en het

---

61 *Relatio Synodi* 2014, 18.

62 *Ibid.*, 19.

gezin teruggebracht tot hun oorspronkelijke vorm, maar ook het huwelijk verheven tot sacramenteel teken van zijn liefde voor de Kerk (vgl. Mat. 19, 1-12; Mar. 10, 1-12; Ef. 5, 21-32). In het door Christus verenigde menselijke gezin wordt 'het beeld en de gelijkenis' van de Allerheiligste Drie-eenheid hersteld (vgl. Gen. 1, 26), het mysterie waaruit iedere ware liefde voortkomt. Van Christus ontvangen huwelijk en gezin door middel van de Kerk de genade van de Heilige Geest om te getuigen van het Evangelie van Gods liefde".⁶³

72. Het sacrament van het huwelijk is geen maatschappelijke conventie, een holle ritus of een puur uiterlijk teken van een verplichting. Het sacrament is een gave voor de heiliging en het heil van de echtgenoten, omdat "hun wederzijds aan elkaar toebehoren, door middel van het sacramentele teken, de relatie van Christus met de Kerk werkelijk tegenwoordig stelt. Daarom zijn de echtgenoten voor de Kerk een voortdurende herinnering aan wat er op het kruis is gebeurd; zij zijn voor elkaar en voor de kinderen getuigen van het heil waaraan het sacrament hen deelachtig maakt".⁶⁴ Het huwelijk is een roeping, in zoverre het een antwoord is op de specifieke roeping de huwelijksliefde te beleven als een onvolmaakt teken van de liefde tussen Christus en de Kerk. Daarom moet de beslissing om te huwen en een gezin te vormen de vrucht zijn van de onderscheiding van een roeping.

73. "De constitutieve wederzijdse gave van het sacramentele huwelijk is geworteld in de genade van het doopsel, dat het fundamentele verbond van iedere persoon met Christus in de Kerk tot stand brengt. Wanneer zij elkaar wederzijds ontvangen, beloven de toekomstige echtgenoten met de genade van Christus elkaar totale gave, trouw en openstaan voor het leven, erkennen zij als constitutieve elementen van het huwelijk de gaven die God hun aanbiedt, waarbij zij hun wederzijdse verplichting in zijn naam en ten overstaan van de Kerk serieus nemen. Welnu, in het geloof is het mogelijk de goederen van het huwelijk als verplichtingen op zich te

---

63 *Relatio finalis* 2015, 38.

64 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 13: AAS 74 (1982), 94.

nemen, die beter te dragen zijn met de hulp van de genade van het sacrament. [...] Daarom richt de blik van de Kerk zich op de echtgenoten als op het hart van het hele gezin, dat op zijn beurt de blik richt op Jezus”.⁶⁵ ‘Het sacrament is niet “iets” of een “kracht”, omdat in werkelijkheid Christus zelf “de christelijke echtgenoten tegemoet komt in het sacrament van het huwelijk. Hij blijft hun nabij, geeft hun de kracht Hem te volgen door hun kruis op de nemen, weer op te staan, wanneer zij struikelen, elkaar te vergeven, elkaars lasten te dragen”.⁶⁶ Het christelijk huwelijk is een teken dat niet alleen aangeeft hoezeer Christus zijn Kerk heeft liefgehad in het Verbond dat op het kruis werd bezegeld, maar stelt deze liefde ook tegenwoordig in de gemeenschap van de echtgenoten. Door zich tot één vlees te verenigen vertegenwoordigen zij het huwelijk van de Zoon van God met de menselijke natuur. Daarom “geeft Hij hun in de vreugde van hun liefde en gezinsleven reeds hier op aarde een voorsmaak van het bruiloftsmaal van het Lam”.⁶⁷ Hoewel “de analogie tussen het paar van man-vrouw en dat van Christus-Kerk” een “onvolmaakte analogie is”,⁶⁸ nodigt zij ertoe uit de Heer aan te roepen om zijn liefde uit te storten binnen de grenzen van de echtelijke relaties.

74. De seksuele eenwording, op menselijke wijze beleefd en door het sacrament geheiligd, is op haar beurt voor de echtgenoten een weg van groei in het leven van de genade. Het is het “huwelijksmysterie”.⁶⁹ De waarde van de lichamelijke eenwording komt tot uitdrukking in de woorden van de consensus, waardoor de echtgenoten elkaar hebben ontvangen en zich aan elkaar hebben gegeven om heel het leven samen te delen. Deze woorden geven de seksualiteit een betekenis en bevrijden haar van welke dubbelzinnigheid dan ook. In werkelijkheid zal echter heel het leven in gemeenschap van de echtgenoten, heel het net van de relaties die zij onderling, met hun kinderen en de wereld zullen aanknopen, doordrenkt zijn van en versterkt worden door de genade van het sacrament, die voort-

---

65 *Relatio Synodi* 2014, 21

66 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 1642.

67 *Ibid.*

68 *Catechese* (6 mei 2015): *L'Osservatore Romano* (7 mei 2015), p. 8.

69 Leo de Grote, *Epistula Rustico narbonensi episcopo*, inquis. IV: *PL* 54, 1205A; vgl. Ingmar van Reims, *Epist.* 22: *PL* 126, 142.

komt uit het mysterie van de menswording en van Pasen, waarin God heel zijn liefde voor de mensheid tot uitdrukking heeft gebracht en zich innig hiermee heeft verenigd. Zij zullen nooit alleen zijn met hun krachten om de uitdagingen die zich voordoen, het hoofd te bieden. Zij zijn geroepen de gave van God te beantwoorden met hun inzet, hun creativiteit, hun dagelijkse weerstand en strijd, maar zij zullen altijd de Heilige Geest kunnen aanroepen, die hun verbintenis heeft geheiligd, opdat de ontvangen genade opnieuw zichtbaar wordt in iedere nieuwe situatie.

75. Volgens de Latijnse traditie van de Kerk zijn in het sacrament van het huwelijk de man en de vrouw die trouwen, de bedienaren⁷⁰: zij ontvangen een grote gave, wanneer zij hun wederzijdse consensus tonen en deze tot uitdrukking brengen in de wederzijdse lichamelijke gave. Hun consensus en eenwording van lichaam zijn de instrumenten van het goddelijk handelen dat hen tot één vlees maakt. Bij het doopsel is hun vermogen geheiligd om één te worden in het huwelijk als dienaren van de Heer om te beantwoorden aan de oproep van God. Daarom is het, wanneer twee niet-christelijke echtgenoten het doopsel ontvangen, niet noodzakelijk dat zij de huwelijksbelofte hernieuwen en is het voldoende dat zij deze niet afwijzen, daar hun verbintenis op grond van het doopsel dat zij ontvangen, alleen al hierdoor sacramenteel wordt. Het canoniek recht erkent ook de geldigheid van sommige huwelijken die zonder een gewijde bedienaar worden gevierd.⁷¹ Want de natuurlijke orde is zo doordrongen van de verlossing door Jezus Christus, dat “er tussen gedoopten geen geldig huwelijkscontract kan bestaan zonder dat het door dit feit zelf sacrament is”.⁷² De Kerk kan eisen dat de handeling openbaar is, de aanwezigheid van getuigen eisen en andere voorwaarden stellen, die in de loop van de geschiedenis zijn veranderd, maar neemt niet weg dat de beide echtgenoten de bedienaren van het sacrament zijn, noch vermindert dit het centraal staan van de consensus van man en vrouw, die datgene is wat in zich de sacramentele band tot stand brengt. In ieder geval dienen wij verder na te

---

70 Vgl. Pius XII, encycliek *Mystici Corporis Christi* (29 juni 1943): AAS 35 (1943), 202: “*Matrimonio enim quo coniuges sibi invicem sunt ministri gratiae*”.

71 Vgl. *Wetboek van Canoniek Recht*, cc. 116; 1161-1165; *Wetboek van de Canones van de Oosterse Kerken*, 832; 848-852.

72 *Wetboek van Canoniek Recht*, c. 1055 § 2.

denken over het goddelijk handelen bij de huwelijksritus, dat in de oosterse Kerken sterk benadrukt wordt door bijzonder belang toe te kennen aan de zegening van het bruidspaar als teken van de gave van de Geest.

Zaden van het Woord en onvolmaakte situaties

76. “Het evangelie van het gezin voedt ook de zaden die nog wachten op rijping, en moet zorgen voor de bomen die verdord zijn en het nodig hebben niet te worden verwaarloosd”,⁷³ zodat zij vanuit de gave van Christus in het sacrament “met geduld verder geleid worden om tot een rijpere kennis te komen, alsook tot een meer volmaakte integratie van dit mysterie in het leven”.⁷⁴

77. In navolging van het onderricht van de Bijbel volgens hetwelk alles door Hem en voor Hem is geschapen (vgl. Kol. 1, 16), hebben de Synodevaders eraan herinnerd dat “de orde van de verlossing die van de schepping verlicht en voltooit. Het natuurlijk huwelijk wordt daarom ten volle begrepen in het licht van zijn sacramentele vervulling: alleen door de blik op Christus te richten kent men ten diepste de waarheid over de menselijke relaties. ‘In werkelijkheid licht het mysterie van de mens alleen op in het mysterie van het mens geworden Woord [...] Christus, de laatste Adam, maakt juist door de openbaring van het mysterie van de Vader en diens liefde de mens voor zichzelf duidelijk en geeft hem inzicht in zijn zeer hoge roeping’ (*Gaudium et spes*, 22). Het blijkt bijzonder aangewezen de natuurlijke eigenschappen van het huwelijk, die het welzijn van de echtgenoten vormen (*bonum coniugum*), dat eenheid, openstaan voor het leven, trouw en onontbindbaarheid omvat” en binnen het christelijk huwelijk ook de wederzijdse hulp op de weg naar een vollere vriendschap met de Heer, “christocentrisch te begrijpen”.⁷⁵ “Het onderscheiden van de aanwezigheid van de ‘zaden van het Woord’ in andere culturen (vgl. *Ad gentes*, 11) kan

---

73 *Relatio Synodi* 2014, 23.

74 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 9: *AAS* 74 (1982), 90.

75 *Relatio finalis* 2015, 47.

ook worden toegepast op de werkelijkheid van huwelijk en gezin. Naast het ware natuurlijke huwelijk zijn er positieve elementen aanwezig in de vormen van huwelijk in andere religieuze tradities”,⁷⁶ hoewel het evenmin ontbreekt aan schaduwkanten. Wij kunnen stellen dat “ieder die op deze wereld een gezin wil vormen dat de kinderen leert zich te verheugen over ieder handelen dat ten doel heeft het kwaad te overwinnen - een gezin dat laat zien dat de Geest levend en werkzaam is -, dankbaarheid en achting zal vinden, tot welk volk, welke religie of welke streek het ook behoort”.⁷⁷

78. “De blik van Christus, waarvan het licht iedere mens verlicht (vgl. Joh. 1, 9; *Gaudium et spes*, 22) inspireert de pastorale zorg van de Kerk voor de gelovigen die eenvoudigweg samenleven of alleen een burgerlijk huwelijk hebben gesloten of zijn gescheiden of opnieuw zijn gehuwd. In het perspectief van de goddelijke pedagogie richt de Kerk zich met liefde tot hen die op een onvolmaakte wijze deelhebben aan haar leven: zij smeekt met hen de genade van bekering af, zij bemoedigt hen het goede te doen, voor elkaar met liefde te zorgen en zich ten dienste te stellen van de gemeenschap waarin zij leven en werken. [...] Wanneer de verbintenis door een publieke band tot een duidelijke stabiliteit komt - en is gekenmerkt door een diepe genegenheid, door verantwoordelijkheid ten opzichte van de kinderen, door het vermogen om moeilijkheden te overwinnen -, dan kan deze worden gezien als een gelegenheid om te begeleiden naar het sacrament van het huwelijk, waar dat mogelijk is.”⁷⁸

79. “Ten overstaan van moeilijke situaties en gewonde gezinnen dient men zich altijd een algemeen principe te herinneren: ‘De herders moeten weten dat zij, uit liefde voor de waarheid, verplicht zijn de situaties goed te onderscheiden’ (*Familiaris consortio*, 84). De mate van verantwoordelijkheid is niet in alle gevallen gelijk en er kunnen factoren bestaan die het vermogen om te beslissen beperken. Daarom moet men, terwijl de leer duidelijk tot uitdrukking gebracht dient te worden, oordelen vermijden die

---

76 *Ibid.*

77 *Homilie tijdens de mis ter afsluiting van de Achtste Mondiale Ontmoeting van de Gezinnen*, Philadelphia (27 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 28-29 september, p. 7

78 *Relatio finalis* 2015, 53-54.

geen rekening houden met de complexiteit van de verschillende situaties, en is het noodzakelijk te letten op de wijze waarop de mensen leven en lijden op grond van hun toestand”.⁷⁹

Het doorgeven van het leven en de opvoeding van de kinderen

80. Het huwelijk is op de eerste plaats een “intieme gemeenschap van leven en van echtelijke liefde”⁸⁰, die een goed is voor de echtgenoten zelf,⁸¹ en de seksualiteit “is gericht op de huwelijksliefde tussen man en vrouw”.⁸² Daarom ook “kunnen de echtgenoten aan wie God niet gegeven heeft kinderen te hebben, menselijk en christelijk gesproken toch een zinvol huwelijksleven leiden”.⁸³ Desalniettemin is deze verbintenis “door zijn eigen aard”⁸⁴ gericht op de voortplanting. Het kind dat wordt geboren, “komt niet van buitenaf als een toevoegsel aan de wederzijdse liefde van de echtgenoten; het ontstaat in het hart zelf van deze wederzijdse gave, waarvan het een vrucht en voltooiing is”.⁸⁵ Het komt niet als aan het einde van een proces, maar is daarentegen aanwezig vanaf het begin van hun liefde als een wezenlijke eigenschap, die niet kan worden genegeerd zonder de liefde zelf te verminken. Vanaf het begin wijst de liefde elke impuls zich in zichzelf op te sluiten af en opent zich voor een vruchtbaarheid die verder gaat dan haar eigen bestaan. Dus kan geen enkele geslachtsdaad van de echtgenoten deze betekenis ontkennen,⁸⁶ hoewel zij om verschillende redenen niet altijd de facto een nieuw leven kan voortbrengen.

---

79 *Ibid.*, 51.

80 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 48.

81 Vgl. *Wetboek van Canoniek Recht*, c. 1055 § 1: *Ad bonum coniugum atque ad proli generationem et educationem ordinatum*”.

82 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2360.

83 *Ibid.*, 1654.

84 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 48.

85 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2366.

86 Vgl. Paulus VI, encycliek *Humanae vitae* (25 juli 1968), 11-12: AAS 60 (1968), 488-489.

81. Een kind vraagt erom, uit een dergelijke liefde en niet op welke wijze dan ook geboren te worden, omdat het “geen verplichting, maar een geschenk is”⁸⁷, het “de vrucht is van de specifieke daad van de echtelijke liefde van zijn ouders”⁸⁸. Immers, “volgens de scheppingsorde zijn de huwelijksliefde tussen man en vrouw en het doorgeven van het leven op elkaar gericht (vgl. Gen. 1, 27-28). Zo heeft de Schepper man en vrouw deelgenoot gemaakt aan het werk van zijn schepping en heeft Hij hen tegelijkertijd instrument van zijn liefde gemaakt door aan hun verantwoordelijkheid de toekomst van de mensheid door middel van het doorgeven van het leven toe te vertrouwen”.⁸⁹

82. De synodevaders hebben verklaard dat “het niet moeilijk is de verspreiding vast te stellen van een mentaliteit die het voortbrengen van het leven reduceert tot een variabele van de projecten van een individu of van een paar”.⁹⁰ De leer van de Kerk “helpt op een harmonieuze en bewuste wijze de eenheid tussen de echtgenoten te beleven in al haar dimensies samen met de verantwoordelijkheid voor de voortplanting. Men dient opnieuw de boodschap te ontdekken van de encycliek *Humanae vitae* van Paulus VI, die de noodzaak onderstreept de waardigheid van de persoon te respecteren in de morele beoordeling van de methoden van geboorteregeling. [...] De keuze voor adoptie en het voogdijerschap brengt een bijzondere vruchtbaarheid van de huwelijkservaring tot uitdrukking”.⁹¹ Met bijzondere dankbaarheid “ondersteunt” de Kerk “de gezinnen die gehandicapte kinderen opnemen, opvoeden en omgeven met hun genegenheid”.⁹²

83. In deze context kan ik het niet nalaten om te zeggen dat als het gezin het heiligdom van het leven is, de plaats waar het leven wordt voortgebracht en met zorg wordt omgeven, het een schrijnende tegenstelling is wanneer het een plaats wordt waar het leven wordt afgewezen en verwoest.

---

87 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2378.

88 Congregatie voor de Geloofsleer, instr. *Donum vitae* (22 februari 1987), II, 8: AAS 80 (1988), 97.

89 *Relatio finalis* 2015, 63.

90 *Relatio Synodi* 2014, 57.

91 *Ibid.*, 58.

92 *Ibid.*, 57.

De waarde van een menselijk leven is zo groot en het recht op leven van een onschuldig kind dat groeit in de schoot van zijn moeder, zo onvervreemdbaar dat op geen enkele wijze de mogelijkheid om beslissingen te nemen over dit leven gepresenteerd kan worden als een recht op een eigen lichaam: dit leven is een doel op zich en mag nooit object zijn van overheersing door een ander menselijk wezen. Het gezin beschermt het leven in iedere fase, ook bij de neergang ervan. Daarom worden “zij die werken in de gezondheidszorg, herinnerd aan de morele plicht van het gewetensbezwaar. Op dezelfde manier voelt de Kerk niet alleen de noodzaak om het recht op een natuurlijke dood te bevestigen, door het vermijden van te agressieve behandeling en euthanasie”, maar “wijst” ze ook “de doodstraf ten stelligste af”.⁹³

84. De synodevaders hebben ook willen onderstrepen dat “een van de fundamentele uitdagingen waarvoor de gezinnen zich geplaatst zien, vandaag zeker die van de opvoeding is, die nog veeleisender en complexer wordt gemaakt door de huidige culturele werkelijkheid en de grote invloed van de media”.⁹⁴ “De Kerk vervult een kostbare rol in de ondersteuning van de gezinnen, uitgaande van de christelijke initiatie, door gastvrije gemeenschappen.”⁹⁵ Het lijkt mij echter zeer belangrijk eraan te herinneren dat een integrale opvoeding van de kinderen “de zeer ernstige plicht” en tegelijkertijd “het primaire recht” is van de ouders.⁹⁶ Het is niet alleen een last of een zorg, maar ook een wezenlijk en onvervangbaar recht dat zij zijn geroepen te verdedigen en dat niemand hun zou moeten willen afnemen. De staat biedt op subsidiaire wijze een opvoedkundige dienst door de niet te delegeren functie van de ouders te begeleiden: zij hebben het recht in vrijheid het type te kunnen kiezen van een - betaalbare en kwalitatief goede - opvoeding die zij hun kinderen overeenkomstig hun eigen overtuigingen willen geven. De school vervangt de ouders niet, maar is complementair. Dit is een fundamenteel principe: “Iedere andere medewerker in

---

93 *Relatio finalis* 2015, 64.

94 *Relatio Synodi* 2014 60.

95 *Ibid.*, 61.

96 *Wetboek van Canoniek Recht*, c. 1136; vgl. *Wetboek van de Canones van de Oosterse Kerken*, 627.

het opvoedkundig proces moet namens de ouders met hun goedkeuring en in zekere mate ook in opdracht van hen handelen”.⁹⁷ Maar “er is een breuk ontstaan tussen gezin en maatschappij, tussen gezin en school, de opvoedkundige overeenkomst is verbroken, en zo is het opvoedkundig verbond van de maatschappij met het gezin in een crisis geraakt”.⁹⁸

85. De Kerk is geroepen door een adequaat pastoraal handelen er aan mee te werken, dat de ouders zelf hun opvoedkundige zending kunnen vervullen. Zij moet dit doen door hen te helpen steeds hun specifieke rol op haar waarde te schatten en te erkennen dat zij die het sacrament van het huwelijk hebben ontvangen, ware bedienaars van de opvoeding worden, omdat zij wanneer ze hun kinderen opvoeden, de Kerk opbouwen,⁹⁹ en hierbij een roeping aanvaarden die God hun voorhoudt.¹⁰⁰

Het gezin en de Kerk

86. “Met innige vreugde en een diep gevoel van troost kijkt de Kerk naar de gezinnen die trouw blijven aan het onderricht van het evangelie, en dankt en bemoedigt hen voor het getuigenis dat zij bieden. Dankzij hen wordt immers de schoonheid van het onontbindbare en voor altijd trouwe huwelijk geloofwaardig gemaakt. In het gezin, ‘dat men de huiskerk zou kunnen noemen’ (*Lumen gentium*, 11), rijpt de eerste kerkelijke ervaring van gemeenschap tussen personen, waarin zich door genade het mysterie van de Heilige Drie-eenheid weerspiegelt. ‘Hier leert men de volharding en de vreugde in het werk, de broederliefde, de edelmoedige vergeving en vooral de goddelijke eredienst door het gebed en de opoffering van zijn leven’ (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, 1657).¹⁰¹

---

97 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Sessualità umana: verità e significato* (8 december 1995), 23.

98 *Cateche'se* (20 mei 2015); *L'Osservatore Romano*, 21 mei 2015, p. 8.

99 Vgl. Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 38: AAS 74 (1982), 129.

100 Vgl. *Toespraak tot de diocesane vergadering van Rome* (14 juni 2015); *L'Osservatore Romano*, 15-16 juni 2015, p. 8.

101 *Relatio Synodi* 2014, 23.

87. De Kerk is het gezin van gezinnen, voortdurend verrijkt door het leven van alle huiskerken. Daarom “wordt ieder gezin krachtens het sacrament van het huwelijk ten volle een goed voor de Kerk. In dit perspectief zal het zeker een kostbare gave voor de Kerk van vandaag zijn ook de wederkerigheid tussen gezin en Kerk in overweging te nemen: de Kerk is een goed voor het gezin, het gezin is een goed voor de Kerk. De bescherming van de sacramentele gave van de Heer betreft niet alleen het individuele gezin, maar de christelijke gemeenschap zelf”.¹⁰²

88. De liefde die in de gezinnen wordt beleefd, is een voortdurende kracht voor het leven van de Kerk. “Het doel van eenwording bij het huwelijk is een voortdurende oproep tot groei en verdieping van deze liefde. In hun eenheid van liefde ervaren de echtgenoten de schoonheid van het vader- en moederschap; delen zij plannen en inspanningen, verlangens en zorgen; leren zij zorg voor elkaar en wederzijdse vergiffenis. In deze liefde vieren zij hun ogenblikken van geluk en ondersteunen zij elkaar in de moeilijkheden die er in hun levensgeschiedenis voorbijkomen [...]. De schoonheid van de wederzijdse en belangeloze gave, de vreugde om het leven dat wordt geboren, en de liefdevolle zorg voor alle leden, van jong tot oud, zijn enkele van de vruchten die het antwoord op de roeping van het gezin uniek en onvervangbaar maken”,¹⁰³ zowel voor de Kerk als voor de hele maatschappij.

---

102 *Relatio finalis* 2015, 52.

103 *Ibid.*, 49-50.

HOOFDSTUK IV

DE LIEFDE IN HET HUWELIJK

89. *Alles wat is gezegd, is niet voldoende om het evangelie van huwelijk en gezin tot uitdrukking te brengen, als wij niet op een specifieke wijze spreken over de liefde. Wij zullen immers een weg van geloof en wederzijdse gave niet kunnen bemoedigen, als wij niet de groei, de versteviging en de verdieping van de liefde in huwelijk en gezin stimuleren. De genade van het sacrament van het huwelijk is vóór alles inderdaad bestemd “om de liefde van de echtgenoten te vervolmaken.”¹⁰⁴ Ook in dit geval blijft gelden: “Al heb ik het volmaakte geloof dat bergen verzet: als ik de liefde niet heb, ben ik niets. Al deel ik heel mijn bezit uit, al geef ik mijn lichaam prijs aan de vuurdood: als ik de liefde niet heb, baat het mij niets” (1 Kor. 13-, 2-3). Het woord “liefde”, dat een van de meest gebruikte woorden is, komt echter vaak verminkt naar voren.¹⁰⁵*

Onze dagelijkse liefde

90. In het zogenaamde hooglied van de liefde, geschreven door de heilige Paulus, treffen wij enkele kenmerken aan van de ware liefde:

“De liefde is lankmoedig
en goedertieren;
de liefde is niet afgunstig,
zij praat niet,
zij beeldt zich niets in.

---

104 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 1641.

105 Vgl. Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 2: AAS 98 (2006), 218.

Zij geeft niet om de schone schijn,
zij zoekt zichzelf niet,
zij laat zich niet kwaad maken,
en rekent het kwade niet aan.
Zij verheugt zich niet over onrecht,
maar vindt haar vreugde in de waarheid.
Alles verdraagt zij,
alles gelooft zij,
alles hoopt zij,
alles duldt zij” (1 Kor. 13, 4-7).

Dit wordt beleefd en gevoed in het leven dat echtgenoten alle dagen met elkaar en met hun kinderen delen. Daarom is het waardevol stil te blijven staan om de betekenis van de uitdrukkingen in deze tekst preciezer te verstaan om een poging te doen tot een toepassing ervan op het concrete bestaan van ieder gezin.

Geduld

91. De eerste uitdrukking die wordt gebruikt, is *macrothymei*. De vertaling is niet eenvoudigweg “die alles verdraagt”, omdat dit idee aan het einde van v. 7 wordt uitgedrukt. De betekenis begrijpt men vanuit de traditie van het Oude Testament, waar wordt gezegd dat God “lankmoedig” is (Ex. 34, 6; Num. 18). Dit geduld komt naar voren, wanneer de persoon zich niet laat leiden door impulsen en het vermijdt in de aanval te gaan. Het is een eigenschap van de God van het Verbond, die ertoe oproept Hem na te volgen binnen het gezinsleven. De teksten waar Paulus gebruik maakt van deze term, moeten worden gelezen tegen de achtergrond van het boek Wijsheid (vgl. 11, 23; 12, 2.15-18): wanneer men de matiging van God die ruimte laat voor berouw, prijst, benadrukt men tegelijkertijd zijn macht die zich manifesteert, wanneer Hij handelt met barmhartigheid. Het geduld van God is een beoefenen van barmhartigheid jegens de zondaar en laat een authentieke macht zien.

92. Geduldig zijn betekent niet dat wij ons voortdurend slecht laten behandelen, of fysieke agressie verdragen, of het toelaten dat wij als objecten worden behandeld. Het probleem doet zich voor, wanneer wij pretenderen dat de relaties idyllisch zijn of de mensen volmaakt zijn, of wanneer wij ons in het centrum plaatsen en alleen maar verwachten dat men onze wil doet. Dan doet alles ons ons geduld verliezen, brengt alles ons ertoe agressief te reageren. Als wij geen geduld beoefenen, zullen wij altijd excuses hebben om met woede te antwoorden en zullen wij uiteindelijk mensen worden die niet kunnen samenleven, antisociaal, niet in staat onze impulsen te beheersen, en het gezin zal veranderen in een slagveld. Daarom spoort het Woord van God ons aan: “Wrok, gramschap, toorn, geschreeuw en gevloek, kortom alle boosaardigheid moet bij u verdwijnen” (Ef. 4, 31). Dit geduld wordt sterker, wanneer ik erken dat ook de ander het recht heeft samen met mij, zoals hij is, op deze aarde te leven. Het is niet belangrijk of hij mij tot last is, mijn plannen verandert, mij hindert met zijn manier van zijn of met zijn ideeën, niet in alles is, zoals ik verwachtte. De liefde brengt altijd een gevoel met zich mee van een diep medeleven, dat ertoe leidt de ander te aanvaarden als deel van deze wereld, ook wanneer hij anders handelt dan ik zou wensen.

Een welwillende houding

93. Dan komt het woord *chresteuetai*, dat in heel de Bijbel uniek is, afgeleid van *chrestos* (een goed iemand die zijn goedheid laat zien in zijn daden). Wanneer men echter kijkt naar de plaats waar het staat, precies in strikt parallelisme met het voorafgaande, dan wordt het een aanvulling hierop. Zo wil Paulus duidelijk maken dat “geduld”, dat op de eerste plaats wordt genoemd, niet een volkomen passieve houding is, maar gepaard gaat met een activiteit, een dynamische en creatieve reactie ten opzichte van de ander. Dit geeft aan dat de liefde de ander weldoet en hem verder helpt. Daarom wordt er vertaald met “welwillend”.

94. In het geheel van de tekst ziet men dat Paulus de nadruk wil leggen op het feit dat de liefde niet alleen een gevoel is, maar dat men haar moet verstaan in de zin die het werkwoord “liefhebben” in het Hebreeuws heeft, dat wil zeggen: “goed doen”. Zoals de heilige Ignatius van Loyola zei: “De liefde moet meer in werken dan in woorden worden gelegd”.¹⁰⁶ Op deze wijze kan zij heel haar vruchtbaarheid laten zien en maakt zij het ons mogelijk het geluk van het geven te ervaren, de adeldom en de grootheid van het zich in overvloed te geven, zonder maat, zonder vergoeding te vragen, alleen maar om de vreugde van het geven en dienen.

De afgunst genezen

95. Daarna wordt als tegengesteld aan de liefde een houding afgewezen die wordt uitgedrukt met de term *zelos* (jaloersheid of afgunst). Het betekent dat er in de liefde geen plaats is voor een gevoel van onbehagen ten gevolge van het welzijn van de ander (vgl. Hand. 7, 9; 17, 5). Afgunst is droefheid om het welzijn van de ander, en dit laat zien dat het geluk van de ander ons niet interesseert, daar wij uitsluitend geconcentreerd zijn op ons welzijn. Terwijl de liefde ons buiten onszelf doet treden, brengt de afgunst ons ertoe ons te focussen op onszelf. De ware liefde waardeert de successen van de ander, zij voelt ze niet als een dreiging en bevrijdt zich van de bittere smaak van de afgunst. Zij aanvaardt het feit dat ieder verschillende gaven en andere wegen in het leven heeft. Dus zorgt zij ervoor de eigen weg om gelukkig te zijn te ontdekken en laat de ander zijn weg vinden.

96. Uiteindelijk gaat het erom datgene te vervullen wat de laatste twee geboden van de Wet van God vroegen: “Gij zult uw zinnen niet zetten op het huis van uw naaste; gij zult uw zinnen niet zetten op de vrouw van uw naaste, niet op zijn slaaf, zijn slavin, zijn rund of zijn ezel, op niets wat hem toebehoort” (Ex. 20, 17). De liefde brengt ons tot een oprechte waardering voor ieder menselijk leven door zijn recht op geluk te erkennen. Ik bemin die persoon, ik kijk naar hem met de blik van God de Vader, die “ons alles rijkelijk te genieten geeft” (1 Tim. 6, 17), en dus aanvaard ik innerlijk dat hij kan genieten van een goed ogenblik. Dezelfde wortel van

---

106 *Geestelijke oefeningen*, Overweging om tot de liefde te komen, 230.

de liefde is het in ieder geval die mij ertoe brengt het onrecht af te wijzen dat sommigen teveel en anderen niets hebben, of die mij ertoe aanzet ervoor te zorgen dat ook degenen die door de maatschappij worden afgedankt, een beetje vreugde kunnen beleven. Dit is echter geen afgunst, maar een verlangen naar gerechtigheid.

Zonder te pralen of verwaand te worden

97. Hierna komt de term *perpereuetai*, die de ijdelheid aanduidt, het hevige verlangen zich superieur te tonen om indruk te maken op de ander met een pedante en vrij agressieve houding. Wie liefheeft, vermijdt het niet alleen te veel te spreken over zichzelf, maar weet zijn plaats in te nemen, omdat hij op de anderen gefocust is, zonder in het middelpunt te willen staan. Het volgende woord - *physioutai* - lijkt hier veel op, omdat het aangeeft dat de liefde niet aanmatigend is. Letterlijk drukt het uit dat men zich niet “groter voordoet” ten opzichte van de ander, en het geeft iets subtielers aan. Het is niet alleen een obsessie om de eigen kwaliteiten te laten zien, maar het doet ook het gevoel voor de werkelijkheid verliezen. Men beschouwt zich als groter dan wat men is, omdat men zich meer “spiritueel” of “wijs” waant. Paulus gebruikt dit woord andere keren, bijvoorbeeld om te zeggen dat “kennis alleen leidt tot eigenwaan, het de liefde is die opbouwt” (1 Kor. 8, 1). Dat wil zeggen dat sommigen zich groot wanen, omdat zij meer dan de ander weten, en zich erop toeleggen jegens hen veeleisend te zijn en hen te controleren, terwijl datgene wat ons in werkelijkheid groot maakt, de liefde is, die de zwakke begrijpt, verzorgt, ondersteunt. In een ander vers gebruikt hij het om kritiek te leveren op degenen die “een grote mond opzetten” (1 Kor. 18, 4), maar in werkelijkheid bezitten zij meer breedsprakigheid dan werkelijke “macht” van de Geest (vgl. 1 Kor. 4, 19).

98. Het is belangrijk dat de christenen dit beleven in de wijze waarop zij hun familieleden behandelen die weinig in het geloof zijn gevormd, broos of minder zeker in hun overtuigingen zijn. Soms gebeurt het tegengestelde: “Degenen van wie men in de kring van hun familie veronderstelt dat zij

verder vooruitgekomen zijn, worden arrogant en onuitstaanbaar. Een houding van nederigheid blijkt hier iets dat deel is van de liefde, omdat om de ander te kunnen begrijpen, te verontschuldigen en van harte te dienen het onontbeerlijk is trots te genezen en nederigheid te beoefenen. Jezus herinnerde zijn leerlingen eraan dat in de wereld van de macht ieder ernaar streeft de ander te overheersen, en daarom zegt Hij tot hen: “Dit mag bij u niet het geval zijn” (Mat. 20, 26). De logica van de christelijke liefde is niet die van wie zich superieur voelt boven de ander en er behoefte aan heeft om hem zijn macht te laten voelen, maar die van “wie onder u de eerste wil zijn, moet uw dienaar zijn” (Mat. 20, 27). In het gezinsleven mag de logica van de heerschappij van de een over de ander niet heersen, of de wedijver om te zien wie het intelligentst of het machtigst is, omdat deze logica een eind maakt aan de liefde. Ook voor het gezin geldt deze raad: “Allen moeten zich in de omgang met elkaar laten leiden door nederigheid, want God weerstaat de hovaardigen, maar aan de nederigen geeft Hij genade” (1 Petr. 5, 5).

Beminnelijkheid

99. Liefhebben betekent ook zich beminnelijk betonen, en hier krijgt de uitdrukking *aschemonei* betekenis. Zij wil aangeven dat de liefde niet op een ruwe wijze te werk gaat, zich niet onbeleefd gedraagt, niet hard is in de omgang. Haar manieren, woorden, gebaren zijn aangenaam en niet ruw of star. Zij verafschuwt het de ander te doen lijden. Hoffelijkheid “is een school in gevoeligheid en onbaatzuchtigheid”, die van de persoon eist dat hij “zijn geest en zintuigen ontwikkelt, dat hij leert luisteren, spreken en op bepaalde ogenblikken zwijgen”.¹⁰⁷ Beminnelijk zijn is niet een stijl die een christen kan uitkiezen of afwijzen: het is een deel van de onvervreembare eisen van de liefde, omdat “ieder menselijk wezen gehouden is vriendelijk te zijn tegen degenen die hem omringen”.¹⁰⁸ Iedere dag “vraagt het binnentreden in het leven van de ander, ook wanneer hij deel uitmaakt van ons leven, de fijngevoeligheid van een niet opdringerige houding, die

---

107 Octavia Paz, *La llama doble*, Barcelona 1993, 35.

108 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 114, a. 2, ad 1.

het vertrouwen en het respect hernieuwt. [...] Hoe inniger en dieper de liefde is, des te meer vereist zij respect voor de vrijheid en het vermogen om te wachten, totdat de ander de deur van zijn hart opent”.¹⁰⁹

100. Om zich beschikbaar te stellen voor een ware ontmoeting met de ander is het vereist dat men een beminnelijke blik op hem laat rusten. Dit is niet mogelijk, wanneer er een pessimisme heerst dat de gebreken en de fouten van de ander benadrukt, misschien om de eigen complexen te compenseren. Een beminnelijke blik maakt het ons mogelijk niet te zeer stil te blijven staan bij de beperkingen van de ander, en zo kunnen wij hem tolereren en ons verenigen in een gemeenschappelijk plan, ook al zijn wij verschillend. De beminnelijke liefde schept verbintenissen, onderhoudt banden, schept nieuwe netten van integratie, bouwt een hechte maatschappelijke structuur op. Zo beschermt zij zichzelf, omdat zonder een besef van saamhorigheid men de toewijding aan de ander niet kan volhouden en ieder uiteindelijk alleen maar eigen voordeel zoekt en samenleven onmogelijk wordt. Een antisociale persoon gelooft dat de ander bestaat om aan zijn behoeften te voldoen, en dat, wanneer hij dat doet, hij alleen maar zijn plicht vervult. Er is dus geen ruimte voor de beminnelijkheid van de liefde en haar taal. Wie liefheeft, is in staat woorden van bemoediging te spreken die sterken, die kracht geven, die troosten, die stimuleren. Laten wij eens bijvoorbeeld naar enkele woorden kijken die Jezus sprak tot de mensen: “Heb goede moed, mijn zoon” (Mat. 9, 2). “Ge hebt een groot geloof” (Mat. 15, 28). “Ik zeg je, sta op!” (Mar. 5, 41). “Ga in vrede” (Luc. 7, 50). “Vreest niet” (Mat. 14, 27). Het zijn geen woorden die vernederen, die bedroefd maken, die irriteren, die verachten. In het gezin moet men deze beminnelijke taal van Jezus leren.

Genereuze onthechting

101. Wij hebben vaak gezegd dat het om de ander lief te hebben eerst noodzakelijk is zichzelf lief te hebben. Dit loflied op de liefde bevestigt echter dat de liefde “zichzelf niet zoekt”, of dat zij “niet zoekt wat van haar

---

109 *Catechese* (13 mei 2015): *L'Osservatore Romano*, 14 mei 2015, p. 8.

is". Deze uitdrukking wordt ook in een andere tekst gebruikt: "Laat niemand alleen zijn eigen belang behartigen, maar liever dat van zijn naasten" (Fil. 2, 4). Ten overstaan van een zo duidelijke uitspraak van de Schrift moet men vermijden de voorrang te geven aan de eigenliefde, alsof die nobeler zou zijn dan de zelfgave aan de ander. Een bepaalde prioriteit van de eigenliefde kan alleen maar als een psychologische toestand begrepen worden, in zoverre iemand die niet in staat is zichzelf lief te hebben, moeilijkheden ondervindt de ander lief te hebben: "Wie slecht is voor zichzelf, voor wie zal hij goed zijn? [...] Niemand is slechter dan hij die zichzelf gierig behandelt" (Sir. 14, 5-6).

102. De heilige Thomas van Aquino heeft echter uitgelegd dat "het meer eigen is aan de liefde te willen beminnen dan bemind te worden"¹¹⁰ en dat inderdaad "de moeders, die het meest beminnen, meer trachten te beminnen dan bemind te worden".¹¹¹ Daarom kan de liefde boven de gerechtigheid uitgaan en belangeloos overstromen "zonder erop te rekenen iets terug te krijgen" (Luc. 6, 35) en zelfs tot de grootste liefde komen die is "zijn leven geven" voor de ander (Joh. 15, 13). Is deze generositeit nog mogelijk, die het toestaat belangeloos te geven en te geven tot het einde? Zeker is deze mogelijk, omdat het dat is wat het evangelie vraagt: "Om niets hebt gij ontvangen, om niets zult gij geven" (Mat. 10, 8).

Zonder innerlijk geweld

103. Als de eerste uitdrukking van het loflied ons uitnodigde tot het geduld dat vermijdt bruusk te reageren ten opzichte van de zwakheden of fouten van de ander, verschijnt nu een ander woord - *paroxynetai* - dat verwijst naar een innerlijke reactie van verontwaardiging, die wordt opgeroepen door iets wat van buiten komt. Het betreft een innerlijk geweld, een niet manifeste ergernis die ons een defensieve houding ten opzichte van de ander doet aannemen, als was hij een lastige vijand die men moet mijden. Een dergelijke diepe agressiviteit voeden dient tot niets. Het maakt ons alleen maar ziek en isoleert ons uiteindelijk. Verontwaardiging is gezond,

---

110 *Summa Theologiae* II-II, q. 27, a. 1, ad 2.

111 *Ibid.*, a. 1.

wanneer zij er ons toe brengt te reageren ten opzichte van ernstig onrecht, maar zij is schadelijk, wanneer zij ertoe neigt haar stempel te drukken op heel onze houding jegens de ander.

104. Het evangelie nodigt er veeleer toe uit te kijken naar de balk in zijn eigen oog (vgl. Mat. 7, 5), en als christenen mogen wij niet de voortdurende uitnodiging van het Woord van God negeren de woede niet te voeden: “Laat u niet overwinnen door het kwade” (Rom. 12, 21) en “Laten we niet moede worden het goede te doen” (Gal. 6, 9). De kracht van de agressiviteit die losbarst, voelen is één ding en iets anders is hieraan toe te geven, toelaten dat het een permanente houding wordt: “Wordt toornig, maar zondigt niet. De zon mag over uw toorn niet ondergaan” (Ef. 4, 26). Daarom mag men de dag nooit eindigen zonder in het gezin vrede te sluiten. “En hoe moet ik vrede sluiten? Knielen? Nee! Alleen een klein gebaar, zo maar een klein iets en de harmonie in het gezin keert terug. Een liefkozing zonder woorden is voldoende. Eindig nooit de dag in het gezin zonder vrede te sluiten”.¹¹² De innerlijke reactie ten opzichte van hinder die door de ander wordt veroorzaakt, zou vóór alles moeten zijn: in het hart te zegenen, het goede voor de ander te wensen, God te vragen dat Hij hem bevrijdt en geneest: “Zegent elkander, opdat gij de zegen verwerft waartoe zij geroepen zijt” (1 Petr. 3, 9). Als wij tegen een kwaad moeten strijden, laten wij dat dan doen, maar laten wij altijd ‘nee’ zeggen tegen innerlijk geweld.

Vergeving

105. Als wij een slecht gevoel in ons binnenste toelaten, geven wij ruimte aan de wrok die zich nestelt in het hart. De uitdrukking *logizetai to kakon* betekent “het kwaad aanrekenen”, “hij heeft er notitie van genomen”, dat wil zeggen hij is wraakzuchtig. Het tegengestelde is de vergeving, een vergeving die op een positieve houding is gebaseerd, die de zwakheid van de ander tracht te begrijpen en probeert voor de andere persoon excuses te vinden, zoals Jezus die zei: “Vader, vergeef hun, want ze weten niet wat ze doen” (Luc. 23, 34). In plaats daarvan is er vaak de neiging steeds meer schuld te zoeken, zich steeds meer boosaardigheden voor te stellen,

---

112 *Catechese* (13 mei 2015): *L'Osservatore Romano*, 14 mei 2015, p. 8.

ieder soort van boze bedoelingen te veronderstellen en zo blijft de wrok groeien en schiet wortel. Zo kan iedere fout of iedere misstap van een echtgenoot of echtgenote de liefdesband en de stabiliteit van het gezin schaden. Het probleem is dat men soms alles even ernstig opneemt, met het gevaar wreed te worden ten opzichte van iedere fout van de ander. Een juiste aanspraak op eigen rechten wordt in plaats van een gezonde verdediging van eigen waardigheid, een hardnekkige en voortdurende dorst naar wraak.

106. Wanneer wij beledigd of teleurgesteld zijn, is vergeving mogelijk en wenselijk, maar niemand zegt dat dit gemakkelijk is. De waarheid is dat “de gemeenschap in het gezin slechts bewaard en vervolmaakt kan worden in een grote geest van offerbereidheid. Zij eist immers een bereidwilligheid en edelmoedige beschikbaarheid van allen en van ieder voor tederheid, verdraagzaamheid, vergeving, eendracht en verzoening. Elk gezin weet hoe egoïsme, onenigheid, spanningen en conflicten de eigen gemeenschap hevig aantasten en soms dodelijk treffen: daaruit ontstaan allerlei en veelvuldige oorzaken van onenigheid in het leven van het gezin”.¹¹³

107. Vandaag weten wij dat wij om te kunnen vergeven eerst de bevrijdende ervaring moeten hebben gehad onszelf te begrijpen en te vergeven. Heel vaak hebben onze fouten of de kritische blik van de mensen van wie wij houden, de liefde voor ons zelf doen verliezen. Dit brengt ons uiteindelijk ertoe op onze hoede te zijn voor de ander, voor affectie te vluchten en angstig te worden in intermenselijke relaties. Anderen kunnen beschuldigen verandert dan in een valse opluchting. Het is noodzakelijk bij de eigen geschiedenis te bidden, zichzelf te aanvaarden, met de eigen beperkingen weten te leven en ook elkaar te vergeven om deze zelfde houding te kunnen hebben jegens de ander.

108. Maar dit veronderstelt de ervaring van God vergeving te hebben ontvangen, om niet en niet vanwege onze verdiensten te zijn gerechtvaardigd. Tot ons is een liefde gekomen die aan elk werk van ons voorafgaat en die altijd een nieuwe gelegenheid biedt, bevordert en stimuleert. Als wij

---

113 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 21: AAS 74 (1982), 106.

aanvaarden dat de liefde van God onvoorwaardelijk is, dat men de genegenheid van de Vader niet moet kopen of betalen, dan zullen wij boven alles uit de ander liefhebben, hem vergeven, ook wanneer hij tegen ons onbillijk is geweest. Anders zal ons gezinsleven ophouden een plaats te zijn van begrip, begeleiding en stimulans en zal het een ruimte zijn van voortdurende spanning en wederzijdse bestraffing.

Zich verheugen met de ander

109. De uitdrukking *chairei epi te adikia* geeft iets negatiefs aan dat in het geheim van het hart van de persoon zetelt. Het is de boosaardige houding van wie zich verheugt, wanneer hij ziet dat iemand onrecht wordt aangedaan. De zin wordt aangevuld door de volgende die zich positief uitdrukt: *synchairei te aletheia*: zij verheugt zich over de waarheid. Dat wil zeggen, zij verheugt zich over het goede van de ander, wanneer zijn waardigheid wordt erkend, wanneer zijn vermogens en goede werken op prijs worden gesteld. Dat is onmogelijk voor wie zich steeds moet vergelijken en moet wedijveren, ook met de eigen partner, en zelfs zover gaat dat hij zich heimelijk verheugt over de mislukkingen van de ander.

110. Wanneer een persoon die liefheeft, een ander goed kan doen, of wanneer hij ziet dat bij een ander alles voorspoedig verloopt, dan beleeft hij dit met vreugde en hij verheerlijkt zo God, omdat "God houdt van een blijmoedige gever" (2 Kor. 9, 7); onze Heer waardeert in het bijzondere degene die zich verheugt over het geluk van de ander. Als wij ons vermogen om te genieten van het goede van de ander niet voeden en ons vooral concentreren op onze noden, veroordelen wij ons ertoe met weinig vreugde te leven, omdat, zoals Jezus heeft gezegd, "het zaliger is te geven dan te ontvangen" (Hand. 20, 35). Het gezin moet altijd de plaats zijn waar ieder die iets goeds doet in het leven, weet dat zij dat daar samen met hem zullen vieren.

Alles verdraagt zij

111. De lijst wordt voltooid met vier uitdrukkingen die spreken over een totaliteit: “alles”. Alles verdraagt zij, alles gelooft zij, alles hoopt zij, alles duldt zij. Op deze wijze wordt de tegen de cultuur ingaande dynamiek van de liefde onderstreept, die in staat is om wat haar ook maar bedreigt, het hoofd te bieden.

112. Op de eerste plaatst wordt gezegd dat “zij alles verdraagt” (*panta stegei*). Dit is iets anders dan “zij rekent het kwade niet aan”, omdat deze term te maken heeft met het gebruik van de tong; hij kan betekenen “de stilte bewaren” omtrent het negatieve dat er in een andere persoon kan zijn. Het houdt in het oordeel te beperken, de neiging te bedwingen om een harde en onverzoenlijke veroordeling uit te spreken: “Oordeelt niet, dan zult ge niet geoordeeld worden” (Luc. 6, 37). Hoewel het tegen ons normale gebruik van de tong ingaat, vraagt het Woord van God van ons: “Spreekt geen kwaad van elkander” (Jak. 4, 11). Ermee bezig blijven om het beeld van de ander schade toe te brengen is een manier om het eigen beeld te versterken, om wrok en afgunst af te reageren zonder te letten op de schade die wij veroorzaken. Vaak vergeet men dat laster een grote zonde kan zijn, een ernstige belediging van God, wanneer zij de goede naam van de ander ernstig kwetst door hem schade te berokkenen die moeilijk kan worden hersteld. Daarom is het Woord van God zo streng tegen de tong door te zeggen dat zij “een wereld van ongerechtigheid” is, die “het gehele lichaam infecteert en ons leven in brand zet” (Jak. 3, 6), dit “rusteloze kwaad, vol van dodelijk gif” (Jak.3,8). Terwijl “wij met haar de mensen vervloeken, die naar Gods gelijkenis zijn geschapen” (Jak. 3, 9), is de liefde bezorgd om het beeld van de ander, met een tederheid die ertoe leidt zelfs de goede naam van de vijand te beschermen. Bij het verdedigen van de goddelijke wet mag men dit vereiste van de liefde nooit vergeten.

113. De echtgenoten hebben elkaar lief en horen elkaar toe, zij spreken geen kwaad van elkaar, trachten uitgaande boven de zwakheden en fouten van de partner zijn of haar goede kant te laten zien. Zij bewaren ieder

geval stilte om het beeld niet te beschadigen. Het is echter niet alleen maar een uiterlijk gebaar, maar het komt voort uit een innerlijke houding. En het is evenmin de naïviteit van iemand die de moeilijkheden en de zwakke punten van de ander niet wil zien, maar de ruime blik van iemand die die zwakheden en fouten in hun context plaatst; zich herinnert dat die gebreken slechts een deel, niet het geheel van het wezen van de ander zijn. Een onaangenaam feit in de relatie is niet het geheel van die relatie. Men kan dus eenvoudig aanvaarden dat wij allen een combinatie van licht- en schaduwzijden zijn. De ander is niet alleen degene die mij hindert. Hij is veel meer dan dat. Om dezelfde reden eis ik niet dat zijn liefde volmaakt is om haar op prijs te stellen. Hij heeft mij lief, zoals hij is en zoals hij kan, met zijn beperkingen, maar het feit dat zijn liefde onvolmaakt is, betekent niet dat zij vals is of dat zij niet reëel is. Zij is reëel, maar beperkt en aards. Daarom zal hij, als ik teveel wil, mij dit op de een of andere wijze doen begrijpen, daar hij niet de rol zal kunnen spelen van een goddelijk wezen of ten dienste zal kunnen staan van al mijn behoeften en dit ook niet zal accepteren. De liefde leeft samen met de onvolmaaktheid, verontschuldigt deze en weet te zwijgen ten overstaan van de beperkingen van de persoon die men liefheeft.

Zij heeft vertrouwen

114. *Panta pisteuei*: “zij gelooft alles.” Op grond van de context moet men dit “geloof” niet verstaan in de theologische, maar gangbare betekenis van “vertrouwen”. Het gaat er niet alleen om dat men niet vermoedt dat de ander liegt of bedriegt. Dit fundamentele vertrouwen herkent het door God ontstoken licht dat schuil gaat achter de duisternis, of de gloed die nog altijd brandt onder de as.

115. Ditzelfde vertrouwen maakt een relatie van vrijheid mogelijk. Men hoeft de ander niet te controleren, zijn stappen nauwkeurig na te gaan om te vermijden dat hij ons ontglipt. De liefde heeft vertrouwen, laat vrij, ziet ervan af alles te controleren, te bezitten, te beheersen. Deze vrijheid, die ruimte voor autonomie, opstaan voor de wereld en nieuwe ervaringen

mogelijk maakt, staat het toe dat de relatie wordt verrijkt en niet een endogamie zonder horizonten wordt. Zo kunnen echtgenoten, wanneer zij weer bij elkaar komen, de vreugde beleven datgene wat zij hebben ontvangen en geleerd buiten de familiekring, samen te delen. Tegelijkertijd maakt zij oprechtheid en transparantie mogelijk, omdat iemand, wanneer hij weet dat de ander op hem vertrouwt en zijn fundamentele goedheid waardeert, zonder iets te verheimelijken laat zien wie hij is. Iemand die weet dat men hem altijd wantrouwt, hem meedogenloos beoordeelt, niet onvoorwaardelijk liefheeft, zal er de voorkeur aan geven zijn geheimen voor zich te houden, zijn fouten en zwakheden te verbergen, zich voorgeven zoals hij niet is. Omgekeerd maakt een gezin waar een hecht en liefdevol vertrouwen heerst en waar men ondanks alles steeds weer opnieuw vertrouwen heeft, het mogelijk dat de ware identiteit van zijn leden naar voren komt, en zorgt het ervoor dat bedrog, oneerlijkheid en leugen spontaan worden afgewezen.

Zij hoopt

116. *Panta elpizei*: zij wanhoopt niet over de toekomst. In verband met het voorafgaande woord wijst dit op de hoop van degene die weet dat de ander kan veranderen. Hij hoopt altijd dat er een rijping mogelijk is, een verrassend ontluiken van schoonheid, dat de meest verborgen mogelijkheden van zijn wezen eens ontspruiten, Dat wil niet zeggen dat alles in dit leven zal veranderen. Het houdt in dat men accepteert dat bepaalde dingen niet gebeuren, zoals men wenst, maar dat God misschien recht schrijft op de kromme regels van die persoon en enig goed haalt uit het kwaad dat hij op deze aarde niet kan overwinnen.

117. Hier toont zich de hoop in haar volle betekenis, omdat zij de zekerheid van een leven na de dood omvat. Die persoon is met al zijn zwakheden geroepen tot de volheid van de hemel. Wanneer hij volledig veranderd is door de verrijzenis van Christus, zullen daar zijn broosheid, zijn schaduwzijden of zijn pathologieën niet meer bestaan. Daar zal het authentieke wezen van die persoon met al zijn vermogen tot het goede en

in schoonheid stralen. Dit stelt ons ook in staat te midden van de ongemakken van deze aarde in het licht van de hoop naar die persoon te kijken met een bovennatuurlijke blik en die volheid te verwachten die hij eens in het hemels koninkrijk zal ontvangen, hoewel dat nu nog niet zichtbaar is.

Zij verdraagt alles

118. *Panta hypomenei* betekent dat de liefde met een positieve instelling alle tegenspoed verdraagt. Het betekent zich staande houden te midden van een vijandige omgeving. Dit houdt niet alleen in het dulden van enkele lastige dingen, maar iets veel breders: een dynamisch en voortdurend weerstandsvermogen dat in staat is om welke uitdaging dan ook te overwinnen. Het is liefde ondanks alles, ook wanneer de gehele context tot iets anders uitnodigt. Het laat een dosis vasthoudende heldhaftigheid zien, een kracht tegen welke negatieve stroom dan ook, een keuze voor het goede die niets omver kan werpen. Dit herinnert mij aan de woorden van Martin Luther King, toen hij de keuze voor de broederlijke liefde, ook te midden van de ergste vervolgingen en vernederingen, opnieuw bevestigde: "De persoon die je het meest haat, heeft iets goeds in zich; ook de natie die het meest haat, heeft iets goeds in zich; ook het ras dat het meest haat, heeft iets goed in zich. En wanneer je zover komt dat je kijkt naar het gelaat van ieder menselijk wezen en diep in hem ziet wat de godsdienst "beeld van God" noemt, dan begin je hem ondanks alles lief te hebben. Het is niet belangrijk wat hij doet, jij ziet het beeld van God. Er is een element van goedheid in hem waarvan je je nooit zult kunnen ontdoen [...] Een andere manier om je vijand lief te hebben is deze: wanneer zich de gelegenheid voordoet om je vijand te verslaan, dan is dat het ogenblik dat je moet beslissen het niet te doen [...] Wanneer je je verheft tot het niveau van de liefde, van haar grote schoonheid en macht, dat is het enige dat je probeert te verslaan, de boosaardige systemen. Je hebt de mensen die door dat systeem in de val zijn gelokt, lief, maar je probeert dat systeem te verslaan [...] Haat om haat intensiveert alleen maar het bestaan van de haat en het kwaad in het universum. Als ik jou sla en jij slaat mij, en ik vergeld je de klap en jij vergeldt mij de klap, enzovoorts, dan ligt het voor de hand dat

men zo doorgaat tot het oneindige. Het houdt gewoonweg niet op. Ergens moet iemand een beetje gezond verstand hebben, en dat is een sterke persoon. Een sterke persoon is een persoon die in staat is de keten van de haat, de keten van het kwaad te doorbreken [...] Iemand moet genoeg geloof en morele kracht hebben om haar te doorbreken en in de structuur van het universum het krachtige en machtige element van de liefde te injecteren”.¹¹⁴

119. In het gezinsleven moet men deze kracht van de liefde cultiveren, die het mogelijk maakt te vechten tegen het kwaad dat het bedreigt. De liefde laat zich niet beheersen door wrok, minachting jegens personen, het verlangen te verwonden of iets te wreken. Het christelijk ideaal is, in het bijzonder in het gezin, liefde ondanks alles. Soms bewonder ik bijvoorbeeld de houding van mensen die van hun partner moesten scheiden om zich te beschermen tegen fysiek geweld en toch omwille van de liefde, die verder dan gevoelens weet te gaan, in staat waren in ogenblikken van ziekte, lijden of moeilijkheden, zij het via anderen, te zorgen voor zijn welzijn. Ook dat is liefde ondanks alles.

Groeien in de huwelijksliefde

120. Het hooglied van de heilige Paulus, dat wij hebben doorgenomen, maakt het ons mogelijk over te gaan op de huwelijksliefde. Zij is de liefde die de echtgenoten verenigt,¹¹⁵ geheiligd, verrijkt en verlicht door de genade van het sacrament van het huwelijk. Het is “een affectieve”, geestelijke en schenkende “verbintenis”¹¹⁶, die de tederheid van de vriendschap en de erotische hartstocht omvat, ofschoon zij in staat is te blijven bestaan, ook wanneer de gevoelens en de hartstocht zwakker worden. Paus Pius XI heeft geleerd dat deze liefde alle plichten van het huwelijksleven

---

114 *Toespraak, gehouden in de kerk van Johannes de Doper aan Dexter Avenue, Montgomery, Alabama, 17 november 1957.*

115 De heilige Thomas van Aquino bedoelt met liefde “*vis unitiva*” (*Summa Theologiae* I, q. 20, a.1, ad 3) en herneemt hiermee een uitdrukking van ps. Dionysius de Areopagiet (*De divinis nominibus*, IV, 12: PG 3, 709).

116 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II-II, q. 27, a. 2.

doordringt en “de eerste plaats in voornaamheid inneemt”.¹¹⁷ Deze sterke liefde, uitgestort door de Heilige Geest, is immers de weerspiegeling van het onverwoestbaar Verbond tussen Christus en de mensheid, dat zijn hoogtepunt vindt in zijn overgave tot het einde toe op het kruis: “De Geest die de Heer uitstort, schenkt een nieuw hart en stelt de man en de vrouw in staat elkaar te beminnen, zoals Christus ons bemind heeft. De huwelijksliefde bereikt die volheid waarop zij van binnenuit gericht is, de ware echtelijke liefde”.¹¹⁸

121. Het huwelijk is een kostbaar teken, omdat, “wanneer een man en een vrouw het sacrament van het huwelijk vieren, God als het ware zich in hen ‘weerspiegelt’, op hen zijn eigen trekken en het onverwoestbaar karakter van zijn liefde drukt. Het huwelijk is de icoon van de liefde van God voor ons. Ook God is immers gemeenschap: de drie Personen van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest leven altijd en eeuwig in volmaakte eenheid. En dit is nu juist het mysterie van het huwelijk: God maakt van twee echtgenoten één bestaan”.¹¹⁹ Dit brengt zeer concrete en dagelijkse consequenties met zich mee, omdat de echtgenoten “krachtens het sacrament bekleed worden met een ware en eigen zending om, beginnend bij de eenvoudige, gewone dingen, de liefde zichtbaar te maken waarmee Christus zijn Kerk liefheeft en zijn leven voor haar blijft geven”.¹²⁰

122. Het is echter niet goed verschillende niveaus met elkaar te verwarren: men moet niet op twee personen met hun beperkingen de enorme last werpen op een volmaakte wijze de eenheid die bestaat tussen Christus en zijn Kerk, te moeten reproduceren, omdat het huwelijk als teken “een dynamisch proces dat stapsgewijs voortgaat onder voortgaande integratie van de gaven van God”¹²¹ inhoudt.

---

117 Encycliek *Casti connubii* (31 december 1930): AAS 22 (1930), 547-548.

118 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 13; AAS 74 (1982), 94.

119 *Catechese* (2 april 2014): *L'Osservatore Romano*, 3 april 2014, p. 8.

120 *Ibid.*

121 Johannes Paulus II, apostolische Exhort. *Familiaris consortio* (22 november 1981), 9; AAS 74 (1982), 90

Heel het leven, alles gemeenschappelijk

123. Na de liefde die ons met God verenigt, is de huwelijksliefde de “grootste vriendschap”.¹²² Het is een vereniging die alle eigenschappen van een goede vriendschap bezit: zoeken naar het welzijn van de ander, wederkerigheid, intimiteit, tederheid, stabiliteit en een gelijkenis tussen vrienden die wordt opgebouwd met een leven dat wordt gedeeld. Het huwelijk voegt echter aan dit alles een onverbreekelijke exclusiviteit toe, die tot uitdrukking komt in het vaste plan samen het hele bestaan te delen en op te bouwen. Laten wij eerlijk zijn en de tekenen van de werkelijkheid herkennen: wie verliefd is, plant niet dat deze relatie alleen maar voor een bepaalde tijd kan zijn, wie intensief de vreugde beleeft van het huwen denkt niet aan iets dat van voorbijgaande aard is; degenen die de viering van een verbintenis vol liefde vieren, ook al is deze broos, hopen dat die kan duren in de tijd; de kinderen verlangen niet alleen dat hun ouders elkaar liefhebben, maar ook dat zij trouw zijn en altijd bij elkaar blijven. Deze en andere tekenen laten zien dat er in de natuur zelf van de huwelijksliefde een openheid is voor het definitieve. De verbintenis die in de trouwbelofte voor altijd gestalte krijgt, is meer dan een maatschappelijke formaliteit of een traditie, omdat zij wortelt in de spontane neigingen van de menselijke persoon; en voor gelovigen is zij een verbond ten overstaan van God die trouw vereist: “De Heer is de getuige geweest tussen u en de vrouw van uw jeugd, de vrouw tegenover wie gij ontrouw hebt gepleegd, terwijl ze uw gezellin is en de vrouw van uw verbond: [...] wees niet ontrouw aan de vrouw van uw jeugd, [want ik verfoei het verstoten]” (Mal. 2, 14.15.16).

124. Een zwakke of zieke liefde, die niet in staat is het huwelijk te aanvaarden als een uitdaging die vraagt om te strijden, herboren te worden, zichzelf weer uit te vinden en steeds weer opnieuw te beginnen tot aan de dood, is niet in staat een hoog niveau van inzet te handhaven. Zij wijkt voor de cultuur van het voorlopige, die een voortdurend proces van groei verhindert. Maar “een liefde beloven die voor altijd is, is mogelijk,

---

122 Thomas van Aquino, *Summa contra gentiles*, III, 123; vgl. Aristoteles, *Ethica Nic.*, 8, 12 (ed. Bywater, Oxford 1984, 174).

wanneer men een plan ontdekt dat groter is dan de eigen projecten, dat ons steunt en het ons mogelijk maakt de gehele toekomst te geven aan de beminde persoon”.¹²³ Opdat deze liefde alle beproevingen kan doorstaan en ondanks alles trouw kan blijven, is de gave van de genade vereist om haar te versterken en te verheffen. Zoals de heilige Robertus Bellarminus zei, “het feit dat een man en een vrouw zich verenigen in een exclusieve en onlosmakelijke band, zodat zij niet kunnen scheiden, wat de moeilijkheden ook zijn, en zelfs wanneer de hoop op nageslacht is verloren, dat kan niet gebeuren zonder een groot mysterie”.¹²⁴

125. Het huwelijk is bovendien een vriendschap die de aan hartstocht eigen kenmerken bevat, maar altijd gericht is op een steeds stabielere en intensere eenheid. Immers, “het huwelijk is niet louter gericht op de voortplanting, maar opdat de wederzijdse liefde “harmonieus wordt geuit, groeit en tot volwassenheid komt”.¹²⁵ Deze bijzondere vriendschap tussen een man en een vrouw krijgt een alles omvattend karakter, dat alleen maar in de huwelijksverbintenis is gegeven. Juist omdat zij alles omvattend is, is deze verbintenis ook exclusief en trouw en staat zij open voor de voortplanting. Alles wordt samen gedeeld, inclusief de seksualiteit, steeds met wederzijds respect. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft gezegd dat “zo’n liefde, die het menselijke en goddelijke in zich verenigt, de echtgenoten brengt tot een vrije en wederzijdse zelfgave, die tot uitdrukking komt in gevoelens en gebaren van tederheid en heel het leven van de gehuwden doordringt”.¹²⁶

Vreugde en schoonheid

126. In het huwelijk is het goed zorg te dragen voor de vreugde van de liefde. Wanneer het zoeken naar genot obsessief is, sluit het ons op binnen één gebied en maakt dit het niet mogelijk andere soorten van voldoening

---

123 Encycliek *Lumen fidei* (29 juni 2013), 52: AAS 105 (2013), 590.

124 *De sacramento matrimonii*, I, 2: in Id. *Disputationes* III, 5, 3 (ed. Giuliano, Napels 1858, 778).

125 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 50.

126 *Ibid.*, 49.

te vinden. De vreugde verbreedt daarentegen het vermogen om te genieten en maakt het mogelijk plezier te vinden in verschillende zaken, ook in de fases van het leven waarin het genot uitdooft. Daarom zei de heilige Thomas van Aquino dat het woord “vreugde” wordt gebruikt om te verwijzen naar de verwijding van het hart.¹²⁷ De huwelijksvreugde, die men ook te midden van verdriet kan beleven, houdt in dat men aanvaardt dat het huwelijk een noodzakelijke combinatie is van vreugde en inspanning, spanning en rust, lijden en bevrijding, voldoening en zoeken, ongemak en genot, steeds op de weg van de vriendschap, die de echtgenoten ertoe brengt voor elkaar te zorgen: “zij verlenen [...] elkaar wederzijdse hulp en dienst”.¹²⁸

127. De liefde van vriendschap heet “*caritas*”, wanneer men “de hoge waarde” die de ander heeft, begrijpt en waardeert.¹²⁹ De schoonheid - “de hoge waarde” van de ander, die niet samenvalt met zijn fysieke of psychologische aantrekkingskracht - maakt het ons mogelijk de sacraliteit van zijn persoon te proeven zonder de dwingende noodzaak hem te bezitten. In de consumptiemaatschappij verarmt het esthetisch gevoel en zo dooft de vreugde. Alles bestaat om te worden gekocht, bezeten en geconsumeerd; ook de mensen. De tederheid is daarentegen een manifestatie van die liefde, die zich bevrijdt van het egoïstisch verlangen naar egoïstisch bezit. Zij brengt ons ertoe ten overstaan van een persoon te beven met een immens respect en een bepaalde vrees om hem schade toe te brengen of hem zijn vrijheid te ontnemen. De liefde voor de ander houdt dit plezier in om te beschouwen en te waarderen wat mooi en heilig is in zijn persoonlijk wezen, wat bestaat los van mijn behoeften. Dat maakt het mij mogelijk zijn welzijn te zoeken, ook wanneer ik weet dat hij niet van mij kan zijn of wanneer hij fysiek onaantrekkelijk, agressief of hinderlijk is geworden. Daarom “hangt het van de liefde waardoor iemand een ander dierbaar is, af of hij hem iets belangeloos geeft”.¹³⁰

---

127 Vgl. *Summa Theologiae* I-II, q. 31, a. 3, ad 3.

128 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 48.

129 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I-II, q. 26, a. 3.

130 *Ibid.*, q. 110, a. 1.

128. De esthetische ervaring van de liefde komt tot uitdrukking in de blik die de ander ziet als een doel op zich, ook wanneer hij ziek is, oud of beroofd van waarneembare aantrekkingskracht. De waarderende blik is geweldig belangrijk en zuinig hiermee omgaan, berokkent gewoonlijk schade. Hoeveel dingen doen echtgenoten en kinderen soms om gezien te worden en mee te tellen! Veel wonden en crises ontstaan op het ogenblik dat wij ophouden naar onszelf te kijken. Dit is wat sommige klachten en protesten die men in de gezinnen hoort, tot uitdrukking brengen. “Mijn man kijkt me niet aan, het lijkt wel of ik onzichtbaar voor hem ben”. “Alsjeblieft, kijk me aan, als ik met je praat”. “Mijn vrouw kijkt niet meer naar me, ze heeft nu alleen nog maar oog voor de kinderen”. “Bij mij thuis interesseert zich niemand voor mij en ze zien me zelfs niet, alsof ik niet besta”. De liefde opent de ogen en maakt het mogelijk los van alles te zien, hoeveel een menselijk wezen waard is.

129. De vreugde van deze beschouwende liefde dient te worden onderhouden. Omdat wij gemaakt zijn om lief te hebben, weten wij dat er geen grotere liefde bestaat dan die van het delen van een goed: “Geef en ontvang en geniet ervan” (Sir. 14, 16). De meest intense vreugden van het leven ontstaan, wanneer men als voorschot op de hemel voor het geluk van de ander kan zorgen. Hier moet de gelukkige scène in de film *Babette’s Feast* genoemd worden, waar de gulle kokkin een erkentelijke omarming krijgt en wordt geprezen: “Wat zul jij de engelen een plezier doen!”. Zoet en troostend is de vreugde die voortkomt uit de ander een genoegte te doen, hem te zien genieten. Die vreugde, een gevolg van broederlijke liefde, is niet die van de ijdelheid van wie naar zichzelf kijkt, maar die van wie liefheeft en zich verheugt over het goed van de beminde, dat zich uitstort in de ander en vruchtbaar in hem wordt.

130. Van de andere kant vernieuwt de vreugde zich in verdriet. Zoals de heilige Augustinus zei, “hoe groter het gevaar in de strijd is geweest, des te groter is de vreugde in de overwinning”.¹³¹ Na samen geleden en gestreden te hebben kunnen de echtgenoten ervaren dat het de moeite waard is

---

131 *Belijdenissen*, VIII, 3, 7: PL 32, 752.

geweest, omdat zij iets goeds hebben bereikt, samen iets hebben geleerd of omdat zij wat zij hebben, meer kunnen waarderen. Weinig menselijke vreugden zijn zo diep en feestelijk als wanneer twee mensen die van elkaar houden, samen iets hebben verworven dat hun een grote, samen gedeelde krachtsinspanning heeft gekost.

Huwen uit liefde

131. Ik wil tot de jongeren zeggen dat aan niets van dit alles afbreuk wordt gedaan, wanneer de liefde de vorm aanneemt van het huwelijks-instituut. De verbintenis vindt in een dergelijke instelling een manier om haar stabiliteit en ware en concrete groei te kanaliseren. De liefde is weliswaar veel meer dan een uiterlijke consensus of een vorm van huwelijks-contract, maar het is evenzeer zeker dat de beslissing om aan het huwelijk in de maatschappij een zichtbare vorm te geven met bepaalde verplichtingen het belang ervan laat zien: het toont de ernst van de identificatie met de ander, het wijst op een overwinnen van een puberaal individualisme en brengt de stellige vastberadenheid tot uitdrukking om elkaar toe te behoren. Huwen is een manier om tot uitdrukking te brengen dat men werkelijk het moederlijk nest heeft verlaten om andere sterke banden aan te gaan en een nieuwe verantwoordelijkheid ten opzichte van iemand anders op zich te nemen. Dit is veel meer waard dan een pure spontane vereniging ter wederzijdse voldoening, die een privatisering van het huwelijk zou zijn. Het huwelijk als maatschappelijke instelling is bescherming en instrument voor een wederzijds engagement, voor een rijping van de liefde, opdat de keuze voor de ander groeit in solidariteit, concreetheid en diepte en opdat zij tegelijkertijd haar zending in de maatschappij kan vervullen. Daarom gaat het huwelijk boven iedere voorbijgaande mode uit en duurt het voort. Het wezen ervan is geworteld in de natuur zelf van de menselijke persoon en zijn sociale karakter. Het houdt een reeks verplichtingen in, die echter voortkomen uit de liefde zelf, uit een liefde die zo vastbesloten en edelmoedig is dat zij in staat is de toekomst te riskeren.

132. Voor het huwelijk kiezen op deze wijze brengt de radicale en daadwerkelijke beslissing tot uitdrukking twee wegen te veranderen in één weg, wat er ook gebeurt en ondanks welke uitdaging dan ook. Op grond van de ernst van dit publieke engagement van liefde mag het geen overhaaste beslissing zijn, maar mag men haar om dezelfde reden niet oneindig uitstellen. Zich exclusief en definitief verplichten ten opzichte van een ander brengt altijd iets van een risico en een gedurfd waagstuk met zich mee. De weigering een dergelijke verplichting op zich te nemen is egoïstisch, zelfzuchtig, bekrompen, zij slaagt er niet in de rechten van de ander te erkennen en komt er nooit toe hem aan de maatschappij te presenteren als iemand die het waard is onvoorwaardelijk bemind te worden. Anderzijds neigen degenen die werkelijk verliefd zijn, ertoe aan anderen hun liefde te tonen. De liefde die ten overstaan van anderen wordt geconcretiseerd in een huwelijkscontract met alle verplichtingen die uit deze institutionalisering voortvloeien, is de manifestatie en bescherming van een “ja” dat zonder voorbehoud en zonder restricties wordt gegeven. Dat “ja” betekent tegen de ander zeggen dat hij altijd vertrouwen kan hebben, dat hij nooit in de steek gelaten zal worden, als hij aantrekkingskracht verliest, als hij problemen heeft of zich nieuwe mogelijkheden voor genot of egoïstische interesses voordoet.

De liefde die zich manifesteert en groeit

133. De vriendschappelijke liefde verenigt alle aspecten van het huwelijksleven en helpt de leden van het gezin verder te gaan in al zijn fases ervan. Daarom moeten alle gebaren die deze liefde tot uitdrukking brengen, voortdurend worden onderhouden, zonder bekrompenheid, rijk aan edelmoedige woorden. In het gezin “is het noodzakelijk drie woorden te gebruiken. Ik zou het willen herhalen. Drie woorden: ‘mag ik?’, ‘dank je’, ‘sorry’. Drie sleutelwoorden!”¹³² “Wanneer men in een gezin niet opdringerig is en zegt ‘mag ik?’, wanneer men in een gezin niet egoïstisch is en men leert ‘dank je’ te zeggen en wanneer men in een gezin merkt dat men

---

132 *Toespraak tot de gezinnen van de wereld ter gelegenheid van hun pelgrimstocht naar Rome in het Jaar van het Geloof* (26 oktober 2013): AAS 105 (2013), 980.

iets verkeerd heeft gedaan en ‘sorry’ weet te zeggen, dan is daar vrede en vreugde”.¹³³ Wij zijn niet karig met het gebruik van deze woorden, wij gebruiken ze overvloedig dag na dag, omdat “sommige vormen van stilte, soms ook in het gezin, tussen man en vrouw, tussen vaders en kinderen, tussen broers en zussen, een zware last zijn”.¹³⁴ Geschikte woorden, op het juiste ogenblik gezegd, beschermen en voeden de liefde, dag na dag.

134. Dit alles verwezenlijkt zich op een weg van voortdurende groei. Deze zo bijzondere vorm van liefde, die het huwelijk is, is geroepen tot voortdurende rijping, omdat hierop altijd moet worden toegepast wat de heilige Thomas zei over de liefde: “De liefde heeft op grond van haar natuur geen beperking in groei, omdat zij deelname is aan de oneindige liefde, die de Heilige Geest is [...] Evenmin kan men hieraan van de kant van het subject een grens stellen, omdat met het groeien van de liefde ook het vermogen tot een verdere toename steeds meer groeit”.¹³⁵ De heilige Paulus gaf de volgende krachtige aansporing: “U moge de Heer overvloedig doen toenemen in de liefde voor elkaar en voor allen” (1 Tess. 3, 12); en hij voegt eraan toe: “Over de broederliefde [...] sporen wij u alleen aan, broeders, dit nog veel meer te doen” (1 Tess. 4, 9-10). Nog veel meer! De huwelijksliefde bewaakt men vóór alles niet door te spreken over de onontbindbaarheid als over een verplichting of door een leer te herhalen, maar door haar te versterken dankzij een gestage groei door de impuls van de genade. De liefde die niet groeit, begint risico’s te lopen en wij kunnen alleen maar groeien door aan de goddelijke genade te beantwoorden door middel van daden van liefde, met talrijkere, intensere, edelmoedigere, liefdevollere en vreugdevollere daden van genegenheid. Man en vrouw “beleven in steeds groeiende volheid hun eenheid”.¹³⁶ De gave van de goddelijke liefde die zich uitstort over de echtgenoten, is tegelijkertijd een oproep tot een voortdurende ontwikkeling van dit geschenk van de genade.

---

133 *Angelus* (29 december 2013): *L'Osservatore Romano*, 30-31 december 2013, p. 7.

134 *Toespraak tot de gezinnen van de wereld ter gelegenheid van hun pelgrimstocht naar Rome in het Jaar van het Geloof* (26 oktober 2013): AAS 105 (2013), 978.

135 *Summa Theologiae* II-II, q. 24, a. 7.

136 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 48.

135. Sommige fantasieën over een idyllische en volmaakte liefde doen geen goed; zo wordt de liefde beroofd van iedere prikkel om te groeien. Een hemels idee van de aardse liefde vergeet dat het beste is wat nog niet is bereikt, de wijn die mettertijd is gerijpt. Zoals de bisschoppen van Chili in herinnering hebben gebracht, “bestaan de volmaakte gezinnen die de bedrieglijke en consumentistische publiciteit ons voorhoudt, niet. Hierin gaan de jaren niet voorbij, bestaan er geen ziekte, verdriet, dood [...] De consumentistische publiciteit laat een illusie zien die niets heeft te maken met de werkelijkheid die de vaders en de moeders van een gezin onder ogen moeten zien”.¹³⁷ Het is gezonder de beperkingen, uitdagingen en onvolmaaktheden reëel te aanvaarden en gehoor te geven aan de oproep samen te groeien, de liefde te doen rijpen en de hechtheid van de verbintenis te onderhouden, wat er ook gebeurt.

De dialoog

136. De dialoog is een bevoorrechte en onmisbare vorm om de liefde in het huwelijks- en gezinsleven te beleven, tot uitdrukking te brengen en te doen rijpen. Zij vereist echter ook een lange en veeleisende leerschool. Mannen en vrouwen, volwassenen en jongeren hebben verschillende manieren van communiceren, gebruiken een andere taal, bewegen zich volgens andere regels. De manier van vragen stellen, de wijze van antwoorden, de gebruikte toon, het ogenblik en veel andere factoren kunnen de communicatie beïnvloeden. Bovendien is het altijd noodzakelijk sommige houdingen te ontwikkelen die een uitdrukking zijn van liefde en een authentieke dialoog mogelijk maken.

137. Zich de tijd gunnen, waardevolle tijd, die bestaat in geduldig en aandachtig luisteren, totdat de ander alles wat hij wilde uitdrukken, tot uitdrukking heeft gebracht. Dat vereist de ascese om niet vóór het juiste ogenblik te beginnen met praten. In plaats van te beginnen met meningen of raad te geven is het noodzakelijk zich ervan te vergewissen of men alles heeft gehoord dat de ander wil zeggen. Dit houdt in dat men een innerlijke

---

¹³⁷ Bisschoppenconferentie van Chili, *La vida y la familia: regalos de Dios para cada uno de nosotros* (21 juli 2014).

stilte schept om zonder “ruis” in het hart en de geest te luisteren: zich ontdoen van iedere haast, eigen noden en dringende aangelegenheden opzijzetten, ruimte maken. Vaak heeft een van de echtgenoten geen behoefte aan een oplossing van zijn of haar problemen, maar aan een luis-terend oor. Hij of zij moet merken dat zijn of haar verdriet, teleurstelling, angst, woede, hoop, droom wordt begrepen. Vaak hoort men de volgende klachten: “Hij luistert niet naar mij. Wanneer het er op lijkt dat hij dat doet, denkt hij in werkelijkheid aan iets anders”. “Ik praat en voel dat hij wacht tot het op een goed moment is afgelopen”. “Wanneer ik praat, probeert zij van onderwerp te veranderen of geeft mij vlugge antwoorden om het gesprek te beëindigen”.

138. De gewoonte ontwikkelen om werkelijk belang te hechten aan de ander. Het gaat erom zijn persoon te waarderen, te erkennen dat hij een recht heeft om te bestaan, autonoom te denken en gelukkig te zijn. Men mag nooit onderschatten wat hij kan zeggen of waartegen hij bezwaar kan maken, ook wanneer het noodzakelijk is zijn eigen standpunt tot uitdrukking te brengen. Daaraan ligt de overtuiging ten gronde dat allen een bijdrage hebben te leveren, omdat zij een andere levenservaring hebben, omdat zij vanuit een ander standpunt tegen de dingen aankijken, omdat zij andere zorgen en andere vaardigheden en inzichten hebben. Het is mogelijk de waarheid van de ander te erkennen, het belang van zijn diepste zorgen en de achtergrond van wat hij zegt, ook achter agressieve bewoordingen. Daarom moet men trachten zich in zijn persoon te verplaatsen en de diepte van zijn hart te doorgronden, te vinden wat hem enthousiast maakt en dat enthousiasme als uitgangspunt nemen om de dialoog te verdiepen.

139. Ruimheid van geest, om zich niet obsessief te verschansen achter een paar ideeën, en flexibiliteit om eigen opvattingen te kunnen wijzigen of aan te vullen. Het is mogelijk dat er uit mijn gedachte en de gedachte van de ander een nieuwe synthese voortkomt die beiden verrijkt. De eenheid waarnaar men moet streven is geen uniformiteit, maar een “eenheid in verscheidenheid” of een “verzoende eenheid”. In deze verrijkende stijl van broederlijke gemeenschap ontmoeten mensen die

verschillen elkaar, respecteren en waarderen zij elkaar met behoud echter van verschillende nuances en accenten die het gemeenschappelijk welzijn verrijken. Men moet zich bevrijden van de plicht gelijk te zijn. En er is ook slimheid nodig om op tijd “interferenties” waar te nemen die kunnen opduiken, zodat deze niet een proces van dialoog kapotmaken. Men moet bijvoorbeeld de onbehaaglijke gevoelens herkennen die aan de oppervlakte zouden kunnen komen, en deze relativeren, opdat zij de communicatie niet schaden. Belangrijk is het vermogen zonder te kwetsen tot uitdrukking te brengen wat men voelt; een taal en een manier van spreken te bezigen die door de anderen gemakkelijk kunnen worden geaccepteerd of getolereerd, hoewel de inhoud veeleisend is; de eigen kritiek uiteen te zetten zonder echter de woede als een vorm van wraak af te reageren en een moraliserend taalgebruik te vermijden dat alleen maar tracht aan te vallen; ironisch te zijn, te beschuldigen, te kwetsen. Veel discussies tussen het paar gaan niet over zeer ernstige kwesties. Soms gaat het om kleine, weinig belangrijke dingen, maar wat de gemoederen verhit, is de manier waarop ze worden geuit of de houding die in de dialoog wordt aangenomen.

140. Toon gebaren van aandacht voor de ander en blijken van genegenheid. De liefde overwint de ergste barrières. Wanneer men iemand kan liefhebben of wanneer wij ons door hem bemind voelen, slagen wij erin beter te begrijpen wat hij wil zeggen en ons wil laten begrijpen. De broosheid overwinnen die ons ertoe brengt angst te hebben voor de ander, als was hij een “concurrent”. Het is zeer belangrijk de eigen zekerheid te grondvesten op diepgaande keuzes, overtuigingen en waarden en niet op het winnen van een discussie of op het feit dat ons gelijk wordt gegeven.

141. Laten wij ten slotte erkennen dat, wil een dialoog vruchtbaar zijn, men iets te zeggen moet hebben, en dat vereist een innerlijke rijkdom die zich voedt met lectuur, persoonlijke reflectie, gebed en openstaan voor de maatschappij. Anders worden conversaties vervelend en onsamenhangend. Wanneer ieder van de echtgenoten de eigen geest niet verzorgt en er geen verscheidenheid aan relaties met andere personen bestaat, wordt het gezinsleven beklemmend en verarmt de dialoog.

Hartstochtelijke liefde

142. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft geleerd dat deze huwelijksliefde “heel de persoon omvat en in staat is om aan de expressies van het lichaam en van de psyche een bijzondere glans te geven en ze tot bestanddeel en geëigend teken van de echtelijke liefdesverbondenheid te adelen”.¹³⁸ Er moet een reden zijn voor het feit dat een liefde zonder genot of hartstocht niet voldoende is om de eenheid van het menselijk hart met God te symboliseren: “Alle mystici hebben bevestigd dat de bovennatuurlijke liefde en de hemelse liefde de symbolen waarnaar zij op zoek gaan, meer in de huwelijksliefde vinden dan in de vriendschap, in het gevoel van een kind of de toewijding aan iets. En de reden is terecht gelegen in de totaliteit ervan”.¹³⁹ Waarom zouden wij dan niet blijven stilstaan bij de gevoelens en de seksualiteit in het huwelijk?

De wereld van de emoties

143. Verlangens, gevoelens, emoties, wat de klassieke auteurs “hartstochten” noemden, nemen een belangrijke plaats in in het huwelijk. Zij ontstaan, wanneer een “ander” verschijnt en zich vertoont in het eigen leven. Het is eigen aan ieder levend wezen te streven naar een andere werkelijkheid, en dit streven laat altijd fundamentele affectieve tekenen zien: genot of smart, vreugde of verdriet, tederheid of angst. Zij zijn een voorwaarde voor de meest elementaire psychische activiteit. De mens is een levend wezen van deze aarde en alles wat hij doet en zoekt, is beladen met hartstochten.

144. Jezus beleefde als ware mens de dingen met een emotionele lading. Daarom deed hem de afwijzing van Jeruzalem verdriet (vgl. Mat. 23, 37) en deze situatie deed Hem tranen vergieten (vgl. Luc. 19, 41. Eveneens voelde Hij medelijden ten opzichte van het lijden van de mensen (vgl. Mar. 6, 34). Wanneer Hij de anderen zag wenen, werd Hij geroerd en raakte

---

138 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 49.

139 A. Sertillanges, *L'amour chrétien*, Parijs 1920, 174.

ontsteld (cfr. Joh. 11, 33) en Hijzelf weende om de dood van een vriend (vgl. Joh. 11, 35). Deze blijken van zijn gevoeligheid lieten zien hoezeer zijn menselijk hart openstond voor de ander.

145. Een emotie voelen is niet iets dat op zich moreel goed of slecht is.¹⁴⁰ Verlangen of afwijzing beginnen te voelen is niet zondig of verwerpelijk. Wat goed of kwaad is, is de daad die iemand, gedreven of begeleid door een hartstocht, stelt. Maar als de gevoelens worden gevoed en gezocht en wij op grond hiervan slechte daden stellen, dan is het kwaad gelegen in de beslissing ze te voeden en in de slechte daden die eruit voortkomen. In dezelfde lijn is iemand aardig vinden op zich niet goed. Als ik bij dat aardig vinden ervoor zorg dat die persoon mijn slaaf wordt, dan zal het gevoel ten dienste staan van mijn egoïsme. Geloven dat wij goed zijn, alleen maar omdat “wij gevoelens ervaren” is een verschrikkelijke vergissing. Er zijn mensen die zich tot een grote liefde in staat voelen, alleen maar omdat zij een grote behoefte aan genegenheid hebben, maar zij zijn niet in staat te vechten voor het geluk van de ander en leven opgesloten in eigen verlangens. In dit geval leiden de gevoelens af van de grote waarden en verbergen zij een egocentrisme dat het onmogelijk maakt een gezond en gelukkig gezinsleven te onderhouden.

146. Van de andere kant kan een hartstocht, wanneer een vrije daad hiermee gepaard gaat, de diepgang van die keuzen laten zien. De huwelijksliefde leidt ertoe ervoor te zorgen dat heel het gevoelsleven een weldaad wordt voor het gezin en ten dienste staat van het leven in gemeenschap. Een gezin komt tot rijpheid, wanneer het gevoelsleven van zijn leden verandert in een gevoel dat niet de grote keuzes overheerst of verduistert, maar dat hun vrijheid steunt,¹⁴¹ daaruit voortkomt, het verrijkt, mooier en harmonieuzer maakt tot welzijn van allen.

---

140 Vgl. Thomas van Aquino, *Summa theologiae* I-II, q. 24, a. 1.

141 Vgl. *ibid.*, q. 59, a. 5.

God houdt van de vreugde van zijn kinderen

147. Dit vraagt om een pedagogische weg, een proces dat onthouding met zich meebrengt. Het is een overtuiging van de Kerk, die vaak is afgewezen, als stond zij vijandig tegenover het menselijk geluk. Benedictus XVI heeft deze vraag weer duidelijk opnieuw gesteld: “Vergalt ons de Kerk, met haar geboden en verboden, niet het mooiste wat het leven te bieden heeft? Zet ze niet juist daar verkeersborden neer waar de vreugde die ons door de Schepper is toegedacht, een geluk biedt dat een zekere voorproef geeft van het goddelijke?”¹⁴² Maar hij antwoordde dat, ook al heeft het in het christendom niet ontbroken aan overdrijvingen of ontspoorde vormen van ascetisme, de officiële leer van de Kerk trouw aan de Schrift niet “de eros als zodanig heeft afgewezen, maar de oorlog heeft verklaard aan een verwrongen en destructieve vorm ervan, omdat de valse vergoddelijking van de eros [...] deze juist van zijn waardigheid berooft en onmenselijk maakt”.¹⁴³

148. De opvoeding van het gevoelsleven en de driften is noodzakelijk en daarvoor is het soms onontbeerlijk zich een bepaalde beperking op te leggen. Buitensporigheid, gebrek aan beheersing, obsessie voor slechts één type van genot, verzwakken en verzieken uiteindelijk het genot zelf¹⁴⁴ en schaden het gezinsleven. In werkelijkheid kan men met de hartstochten een mooie weg gaan, hetgeen betekent ze steeds meer te richten op een plan van zelfgave en volledige zelfverwezenlijking, dat de intermenselijke relaties binnen het gezin verrijkt. Dit houdt niet een afzien in van ogenblikken van intense vreugde,¹⁴⁵ maar ze te aanvaarden in een vervlechting met andere ogenblikken van edelmoedige toewijding, geduldige hoop, onvermijdbare vermoeidheid, inspanning voor een ideaal. Het leven in het gezin omvat dit alles en verdient het in zijn geheel te worden beleefd.

---

142 Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 3: AAS 98 (2006), 219-220.

143 *Ibid.*, 4.

144 Vgl. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* I-II, q. 32, q. 7.

145 Vgl. *ibid.*, II-II, q. 153, a. 2, ad 2: “Abundantia delectationis quae est in actu venereo secundum rationem ordinato, non contrariatur medio virtutis”.

149. Enkele geestelijke stromingen benadrukken het elimineren van het verlangen om zich te bevrijden van verdriet. Maar wij geloven dat God houdt van de vreugde van de mens, die Hij alles heeft geschapen “om rijkelijk te genieten” (1 Tim. 6, 17). Laten wij de vreugde laten opwellen vanwege zijn tederheid, wanneer Hij ons voorstelt: “Mijn zoon [...] doe uzelf tegoed. [...] Laat een gelukkige dag u niet ontsnappen” (Sir. 14, 11.14). Ook een echtpaar beantwoordt aan de wil van God, wanneer het deze Bijbelse uitnodiging volgt: “Heb je een goede dag, geniet ervan” (Spr. 7, 14). De kwestie is de vrijheid hebben om te aanvaarden, dat genot andere uitdrukkingvormen op de verschillende ogenblikken van het leven vindt, overeenkomstig de noodzaak van de wederzijdse liefde. In deze zin kan men het voorstel aannemen van sommige oosterse meesters die erop aandringen het bewustzijn te verruimen om niet gevangen te blijven in een zeer beperkte ervaring die voor ons perspectieven zou afsluiten. Deze verruiming van het bewustzijn is geen ontkenning of verwoesting van het verlangen, maar de verruiming en vervolmaking ervan.

De heldhaftige dimensie van de liefde

150. Dit alles brengt ons ertoe te spreken over het seksuele leven van de echtgenoten. God zelf heeft de seksualiteit geschapen, die een schitterend geschenk is voor zijn schepsels. Wanneer men haar verzorgt en vermijdt dat het haar aan beheersing ontbreekt, dan is dat om te verhinderen dat er “een verarming van een authentieke waarde”¹⁴⁶ optreedt. De heilige Johannes Paulus II heeft het idee afgewezen dat de leer van de Kerk leidt tot “een ontkenning van de waarde van de menselijke geslachtsgemeenschap” of dat zij deze alleen maar tolereert “omwille van de noodzaak zelf van de voortplanting”.¹⁴⁷ De seksuele behoefte van de echtgenoten is geen voorwerp van minachting en “het gaat er op geen enkele wijze om die behoefte ter discussie te stellen”.¹⁴⁸

---

146 Johannes Paulus II, *Catechese* (22 oktober 1980), 5: *Insegnamenti* III, 2 (1980), 951.

147 *Ibid.*, 3.

148 Id. *Catechese* (24 september 1980), 4: *Insegnamenti* III, 2 (1980), 719.

151. Degenen die vrezen dat met de opvoeding van de hartstochten en de seksualiteit aan de spontaneïteit van de seksuele liefde afbreuk wordt gedaan, antwoordde de heilige Johannes Paulus II dat de mens is “geroepen tot een volledige en rijpe spontaneïteit van relaties”, dat “het de geleidelijke vrucht van de onderscheiding van de impulsen van het eigen hart is”.¹⁴⁹ Het is iets dat men verovert, omdat ieder mens “met volharding en consequent moet leren wat de betekenis van het lichaam is”.¹⁵⁰ De seksualiteit is nooit een middel om te belonen of te vermaken, omdat zij een intermenselijke taal is waarin de ander met zijn heilige en onschendbare waarde serieus wordt genomen. Op deze wijze “wordt om zo te zeggen het menselijk hart deelgenoot van een andere spontaneïteit”.¹⁵¹ In deze context komt de erotiek naar voren als een specifiek menselijke blijk van de seksualiteit. Hierin kan men “de huwelijkse betekenis van het lichaam en de authentieke waardigheid van de gave”¹⁵² terugvinden. In zijn catecheses over de theologie van het menselijk lichaam heeft de heilige Johannes Paulus II geleerd dat de seksuele lichamelijke “niet alleen een bron van vruchtbaarheid en voortplanting is”, maar “het vermogen” bezit “de liefde tot uitdrukking te brengen: juist de liefde waarin de mens-persoon gave wordt”.¹⁵³ De gezondste erotiek veronderstelt, hoewel zij gepaard gaat met het zoeken naar genot, de verwondering en kan daarom de impulsen vermensenlijken.

152. Daarom mogen wij op geen enkele wijze de erotische dimensie van de liefde verstaan als een kwaad dat wordt toegestaan, of als een last die moet worden gedragen voor het welzijn van het gezin, maar als een gave van God, die de ontmoeting tussen echtgenoten mooier maakt. Daar het een door de liefde gesublimeerde hartstocht betreft, die de waardigheid van de ander bewondert, wordt zij een “volledige en zeer duidelijke bevestiging van de liefde”, die ons laat zien tot welke schitterende dingen het menselijk hart in staat is, en “wordt men” zo voor een ogenblik “gewaar dat het menselijk bestaan geslaagd is”.¹⁵⁴

---

149 *Catechese* (12 november 1980), 2: *Insegnamenti* III, 2 (1980), 113.

150 *Ibid.*, 4.

151 *Ibid.*, 5.

152 *Ibid.*, 1: 1132.

153 *Catechese* (16 januari 1980), 1: *Insegnamenti* III, 1 (1980), 151.

154 Josef Pieper, *Über die Liebe*, München 2014, 174.

Geweld en manipulatie

153. In de context van deze positieve visie op de seksualiteit is het opportuun het thema in zijn geheel en met een gezond realisme te behandelen. Wij kunnen immers niet negeren dat de seksualiteit vaak wordt gedepersonaliseerd en ook wordt beladen met pathologieën, zodat “zij steeds meer een gelegenheid voor en een instrument wordt van de bevestiging van het eigen ik en de egoïstische bevrediging van eigen verlangens en instincten”.¹⁵⁵ In deze tijd loopt men groot gevaar dat ook de seksualiteit wordt overheerst door de vergiftigde geest van “gebruiken en weggooien”. Het lichaam van de ander wordt dikwijls gemanipuleerd als iets dat men moet houden, zolang het bevrediging biedt, en men moet minachten, wanneer het zijn aantrekkelijkheid verliest. Kan men soms de voortdurende vormen van overheersing, aanmatiging, misbruik, perversie en seksueel geweld negeren of verbergen, die de vrucht zijn van een verdraaiing van de betekenis van de seksualiteit en die de waardigheid van de ander en de roeping tot liefde begraven onder een duister zoeken naar zichzelf?

154. Het is niet overbodig eraan te herinneren dat ook in een huwelijk de seksualiteit een bron van lijden en manipulatie kan worden. Daarom moeten wij duidelijk herhalen dat “een huwelijksdaad die de partner wordt opgedrongen zonder met zijn situatie en zijn rechtmatige verlangens rekening te houden, geen echte daad van liefde is en bijgevolg in strijd met de eisen van een juiste morele orde in de betrekkingen tussen de echtgenoten”.¹⁵⁶ De daden die eigen zijn aan de seksuele eenwording van de echtgenoten, beantwoorden aan de natuur van de door God gewilde seksualiteit, “mits menswaardig voltrokken”.¹⁵⁷ Daarom spoorde de heilige Paulus aan: “Laat niemand zich te buiten gaan en zijn broeder in deze aangelegenheid te kort doen” (1 Tess. 4, 6). Hoewel hij schreef in een tijd waarin er een patriarchale cultuur heerste, waarin de vrouw beschouwd werd als een

---

155 Johannes Paulus II, encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995), 23: AAS 87 (1995), 427.

156 Paulus VI, encycliek *Humanae vitae* (25 juli 1968), 13: AAS 60 (1968), 489.

157 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 49.

wezen dat aan de man volledig onderworpen was, leerde hij toch dat de seksualiteit een kwestie is die onder echtgenoten moet worden besproken: hij bracht ook de mogelijkheid naar voren om gedurende een bepaalde periode de seksuele relatie uit te stellen, maar dan wel “met onderling goedvinden” (1 Kor. 7, 5).

155. De heilige Johannes Paulus II heeft een heel subtiele waarschuwing gegeven, toen hij heeft gezegd dat man en vrouw worden “bedreigd door onverzadelijkheid”.¹⁵⁸ Dat wil zeggen: zij zijn geroepen tot een steeds intensere eenwording, maar het gevaar is gelegen in het willen uitwissen van de verschillen en van de onvermijdbare afstand die er tussen beiden is. Ieder bezit immers een eigen en eenmalige waardigheid. Wanneer het kostbare elkaar toebehoren verandert in overheersing, “verandert [...] de structuur van gemeenschap in de intermenselijke relatie wezenlijk”.¹⁵⁹ In de logica van de overheersing ontkent degene die overheerst, uiteindelijk zijn eigen waardigheid¹⁶⁰ en houdt hij ten slotte op “zich objectief te identificeren met zijn eigen lichaam”,¹⁶¹ omdat hij het berooft van iedere betekenis. Het beleeft de gemeenschap als een ontsnappen uit zichzelf en als een afzien van de schoonheid van de eenwording.

156. Het is belangrijk om duidelijk te zijn in de afwijzing van iedere vorm van seksuele onderwerping. Daarom is het opportuun iedere oneigenlijke interpretatie te vermijden van de tekst van de Brief aan de Efeziërs, waar wordt gevraagd dat “de vrouwen onderdanig zijn aan hun man” (5, 22). De heilige Paulus drukt zich hier uit in culturele categorieën die eigen zijn aan die tijd, maar wij moeten een dergelijk culturele inkleding niet tot de onze maken, maar de boodschap die ten grondslag ligt aan het geheel van de perikoop. Laten wij de wijze uitleg van de heilige Johannes Paulus II hernemen: “De liefde sluit iedere vorm van onderwerping waardoor de vrouw dienaar of slavin van de man zou worden, uit [...]. De gemeenschap of eenheid die zij op grond van het huwelijk moeten vormen,

---

158 *Catechese* (18 juni 1980), 5: *Insegnamenti* III, 1 (1980), 1778.

159 *Ibid.*, 6.

160 Vgl. *Catechese* (30 juli 1980), 1: *Insegnamenti* III, 2 (1980), 311.

161 *Catechese* (8 april 1981), 3: *Insegnamenti* IV, 1 (1981), 904.

wordt verwezenlijkt door een wederzijdse gave, die ook een wederzijdse onderwerping is”.¹⁶² Daarom wordt er ook gezegd dat “de mannen hun vrouwen moeten liefhebben, zoals ze hun eigen lichaam liefhebben” (Ef. 5, 28). In werkelijkheid nodigt de bijbeltekst ertoe uit het gemakkelijke individualisme te overwinnen om gericht op de ander te leven: “Weest elkander onderdanig” (Ef. 5, 21). Onder echtgenoten krijgt deze “onderwerping” een bijzondere betekenis en wordt verstaan als een vrijwillig gekozen elkaar toebehoren, met een geheel aan eigenschappen van trouw, respect en zorg. De seksualiteit staat op een daarvan niet te scheiden wijze ten dienste van deze huwelijkse vriendschap, omdat zij erop gericht is dat de ander leeft in volheid.

157. Het afwijzen van verdraaiingen van de seksualiteit en de erotiek zou ons nooit ertoe moeten brengen ze te minachten of te verwaarlozen. Het ideaal van het huwelijk kan men niet alleen maar voorstellen als een edelmoedige en opofferende gave, waarbij ieder afziet van elke persoonlijke behoefte en zich alleen maar erom bekommert de ander zonder enige voldoening goed te doen. Wij herinneren eraan dat een ware liefde ook van de ander weet te ontvangen, in staat is zichzelf te accepteren als kwetsbaar en behoeftig, niet ervan afziet met een oprechte en gelukkige dankbaarheid de lichamelijke uitdrukkingen van de liefde aan te nemen in de liefkozing, de omarming, de kus en de seksuele eenwording. Benedictus XVI was wat dit betreft duidelijk: “Als de mens alleen geest wil zijn en het lichaam wil afwijzen als slechts behorend tot het dierlijk erfgoed, verliezen zowel geest als lichaam hun waardigheid”.¹⁶³ Daarom “is het ook onmogelijk voor de mens om alleen van de schenkende, neerdalende liefde te leven. Hij kan niet alleen maar geven, hij moet ook ontvangen. Wie liefde wil schenken, moet haar zelf ook krijgen”.¹⁶⁴ Dit vereist in ieder geval dat men eraan moet denken dat er altijd iets is dat zich ertegen verzet dat het wordt vermenselijkt en dat op elk moment kan uitbreken en zijn meest primitieve en egoïstische tendensen kan terugkrijgen.

---

162 *Catechese* (11 augustus 1982), 4: *Insegnamenti* V, 3 (1982), 205-206.

163 Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 5: *AAS* 98 (2006), 221.

164 *Ibid.*, 7.

Huwelijk en maagdelijkheid

158. “Veel mensen die leven zonder te huwen, zijn niet alleen toegewijd aan de familie waaruit zij voortkomen, maar bewijzen vaak grote diensten in hun vriendenkring, in de kerkgemeenschap en in het beroepsleven. [...] Velen stellen hun talenten ten dienste van de christelijke gemeenschap in de vorm van naastenliefde en vrijwilligerswerk. Dan zijn er degenen die niet huwen, omdat zij hun leven wijden uit liefde voor Christus en hun broeders en zusters. Door hun toewijding wordt het gezin in Kerk en maatschappij verrijkt”.¹⁶⁵

159. De maagdelijkheid is een vorm van liefde. Als teken herinnert zij ons aan de voorrang van het Rijk, de urgentie zich onvoorwaardelijk te wijden aan de dienst van de evangelisatie (vgl. 1 Kor. 7, 32) en zij is een weerspiegeling van de volheid van de hemel, waar “er geen sprake meer is van huwen of ten huwelijk gegeven worden” (Mat. 22, 30). De heilige Paulus beval haar aan, omdat hij wachtte op een op handen zijnde terugkeer van Jezus en wilde dat allen zich alleen maar concentreerden op de evangelisatie: “De tijd is kort geworden” (1 Kor. 7, 29). Toch bleef het duidelijk dat het een persoonlijke mening en een wens van hem was (vgl. 1 Kor. 7, 6-8) en niet een vraag van Christus: “Ik heb geen gebod van de Heer” (1 Kor. 7, 25). Tegelijkertijd erkende hij de waarde van de verschillende roepingen: “Ieder heeft nu eenmaal van God zijn eigen gave ontvangen, de een deze, de ander die” (1 Kor. 7, 7). In deze zin heeft de heilige Johannes Paulus II gezegd dat de bijbelse teksten “geen motief aanreiken om op grond van de seksuele onthouding de “minderwaardigheid” van het huwelijk of de “superioriteit” van de maagdelijkheid of het celibaat te ondersteunen”¹⁶⁶. In plaats van in elk opzicht te spreken over de superioriteit van de maagdelijkheid is het passender te laten zien dat de verschillende levensstaten complementair zijn, zodat de een volmaakter kan zijn vanwege een bepaald aspect en de ander dit kan zijn vanuit een ander standpunt gezien. Alexander van Hales stelde bijvoorbeeld dat het huwelijk in zekere zin beschouwd kan worden als superieur aan de andere sacramenten: het

---

165 *Relatio finalis* 2015, 22.

166 *Catechesi* (14 april 1982), 1: *Insegnamenti* V, 1 (1982), 1176.

symboliseert iets zo groots als “de eenheid van Christus met de Kerk of de eenheid van de goddelijke natuur met de menselijke”.¹⁶⁷

160. Daarom “gaat het er niet om de waarde van het huwelijk te bagateliseren ten voordele van de onthouding”¹⁶⁸ en “is er geen enkele grond voor een vermeende tegenstelling [...]. Als men volgens een bepaalde theologische traditie spreekt over de staat van volmaaktheid (*status perfectionis*), dan doet men dat niet op grond van de onthouding zelf, maar met betrekking tot het geheel van een leven dat is gebaseerd op de evangelische raden”.¹⁶⁹ Toch kan een gehuwd iemand de liefde in de hoogste graad beleven. Dan “komt hij door trouw aan de geest van die raden tot de volmaaktheid die voortkomt uit de liefde. Die volmaaktheid is voor iedere mens mogelijk en toegankelijk”.¹⁷⁰

161. De maagdelijkheid heeft de symbolische waarde van de liefde die niet de noodzaak kent de ander te bezitten en weerspiegelt zo de vrijheid van het Rijk der hemelen. Het is een uitnodiging aan de echtgenoten hun huwelijksliefde te beleven in het perspectief van de definitieve liefde voor Christus als een gemeenschappelijke weg naar de volheid van het Rijk. Op haar beurt laat de liefde van de echtgenoten andere symbolische waarden zien: enerzijds is het een bijzondere weerspiegeling van de Drie-eenheid. De Drie-eenheid is immers een volle eenheid, waarin echter ook onderscheid bestaat. Bovendien is het gezin een christologisch teken, omdat het de nabijheid van God laat zien, die het leven van de mens deelt door zich hiermee te verenigen in de menswording, in het kruis en in de verrijzenis: iedere partner wordt “één vlees” met de ander en biedt zichzelf aan om het tot aan het einde toe samen geheel te delen met de ander. Terwijl de maagdelijkheid een “eschatologisch” teken is van de verrezen Christus, is het huwelijk een “historisch” teken voor hen die op aarde op weg zijn, een teken van de aardse Christus, die het aanvaardde zich met ons te verenigen en zich gaf tot aan het geven van zijn bloed toe. Maagdelijkheid en

---

167 *Glossa in quattuor libros sententiarum Petri Lombardi*, IV, XXVI, 2 (Quaracchi 1957, 446).

168 Johannes Paulus II, *Catechese* (7 april 1982), 2: *Insegnamenti* V, 1 (1982), 1127.

169 Id., *Catechese* (14 april 1982), 3: *Insegnamenti* V, 1 (1982), 1177.

170 *Ibid.*

huwelijk zijn verschillende wijzen van liefhebben, en moeten dit zijn, omdat “de mens niet zonder liefde kan leven. Hij blijft voor zichzelf onbegrijpelijk, zijn leven is zinloos, als hem de liefde niet wordt geopenbaard”.¹⁷¹

162. Het celibaat loopt het gevaar dat het een comfortabele eenzaamheid is die de vrijheid biedt om zich autonoom te bewegen, om van plaats, taken en keuzes te veranderen, om over eigen geld te beschikken, om met andere mensen al naar gelang de aantrekkelijkheid van het ogenblik om te gaan. In dat geval is het getuigenis van gehuwde mensen een stralend voorbeeld. Zij die tot de maagdelijkheid zijn geroepen, kunnen in sommige echtparen een duidelijk teken vinden van de edelmoedige en onverwoestbare trouw van God aan zijn verbond; het kan hun hart aanzetten tot een meer concrete en schenkende bereidheid. Er zijn immers gehuwde personen die hun trouw bewaren, wanneer de partner fysiek onaantrekkelijk is geworden of wanneer hij of zij niet voldoet aan zijn of haar behoeften, hoewel vele gelegenheden hen uitnodigen tot ontrouw of in de steek laten. Een vrouw kan haar zieke man verzorgen en daar naast het kruis opnieuw het “ja” van haar liefde tot de dood toe herhalen. In die liefde toont zich op schitterende wijze de waardigheid van wie liefheeft, een waardigheid als een weerspiegeling van de naastenliefde, omdat het eigen is aan de naastenliefde meer te beminnen dan bemind te worden.¹⁷² In veel gezinnen kunnen wij ook een vermogen tot schenkend en teder dienstbetoon constateren ten opzichte van moeilijke en zelfs ondankbare kinderen. Dit maakt van deze ouders een teken van de vrije en belangeloze liefde van Jezus. Dit alles wordt een uitnodiging aan alle ongehuwde personen hun toewijding aan het Rijk met grotere edelmoedigheid en bereidheid te beleven. Heden ten dage heeft de secularisatie de waarde van een verbintenis voor het leven verduisterd en de rijkdom van de huwelijkse toewijding gebagatelliseerd, waardoor “het noodzakelijk is de positieve aspecten van de huwelijksliefde te verdiepen”.¹⁷³

---

171 Id., encycliek *Redemptor hominis* (4 maart 1979), 10: AAS 71 (1979), 274.

172 Vgl. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae* II-II, q. 27, a. 1.

173 Pauselijke Raad voor het Gezin, *Famiglia, matrimonio e “unioni di fatto”* (26 juli 2000), 40.

De verandering van de liefde

163. Het feit dat men langer leeft, zorgt ervoor dat er iets gebeurt dat in andere tijden niet gewoon was: de innige relatie en het elkaar toebehoren moeten worden gehandhaafd gedurende vier, vijf of zes decennia en dit brengt de noodzaak met zich mee herhaaldelijk voor elkaar te kiezen. Misschien wordt de partner niet meer aangetrokken door intens seksueel verlangen dat hem of haar naar de andere persoon drijft, maar voelt men toch het genoeg dat hij haar en zij hem toebehoort, dat men weet dat men niet alleen is, dat men een “medeplichtige” heeft die alles van het leven en de geschiedenis van de ander weet en alles samen deelt. Het is een gezelschap op de levensweg met wie men de moeilijkheden het hoofd kan bieden en kan genieten van de mooie dingen. Ook dit brengt een voldoening voort waarmee het aan de huwelijksliefde eigen verlangen gepaard gaat. Wij kunnen onszelf niet beloven dat wij het hele leven dezelfde gevoelens hebben. Maar wij kunnen zeker wel een vast gemeenschappelijk plan hebben, ons ervoor inzetten elkaar lief te hebben en samen te leven, totdat de dood ons scheidt, en altijd een rijke intimiteit te beleven. De liefde die wij elkaar beloven, gaat iedere emotie, gevoel of gemoedstoestand te boven, hoewel zij deze wel kan insluiten. Het is een dieper liefhebben, met een vastberadenheid van het hart die het hele bestaan erbij betreft. Zo houdt men midden ineen onopgelost conflict, ook al gaan er veel verwarde gevoelens in het hart om, iedere dag de beslissing levend om lief te hebben, elkaar toe te behoren, het hele leven te delen en elkaar te blijven beminnen en te vergeven. Ieder van beiden legt een weg van groei en persoonlijke verandering af. Op die weg viert de liefde iedere stap en iedere nieuwe fase.

164. In de geschiedenis van een huwelijk verandert de fysieke verschijning, maar dat is geen reden die de aantrekkingskracht van de liefde minder maakt. Men wordt verliefd op een hele persoon met een eigen identiteit, niet alleen op een lichaam, hoewel dat lichaam onafhankelijk van de slijtage van de tijd nooit ophoudt op de een of andere wijze die persoonlijke identiteit die het hart heeft veroverd, tot uitdrukking te brengen. Wanneer

anderen niet meer de schoonheid van die identiteit kunnen herkennen, blijft de verliefde partner in staat haar gewaar te worden met het instinct van de liefde en de genegenheid verdwijnt niet. Hij bevestigt opnieuw zijn besluit haar toe te behoren, hij kiest opnieuw voor haar en brengt deze keuze tot uitdrukking door een gelovige nabijheid vol tederheid. De adelom van zijn beslissing voor haar wekt, daar zij intens en diep is, een nieuwe vorm van emotie in het vervullen van de huwelijkse zending. Immers, “de emotie die wordt opgewekt door een ander mens als persoon [...] streeft op zich niet naar de huwelijksdaad”.¹⁷⁴ Zij krijgt andere voelbare uitdrukkingen, omdat “de liefde één enkele werkelijkheid is, maar verschillende dimensies heeft: soms kan de ene dimensie dan weer de andere dimensie sterker naar voren komen”.¹⁷⁵ De huwelijksband vindt nieuwe manieren en vereist de vastberadenheid deze steeds opnieuw te bevestigen. Niet alleen echter om deze te bewaren, maar ook om deze te doen groeien. Het is de weg om zich dag aan dag op te bouwen. Maar niets van dit alles is mogelijk, als men de Heilige Geest niet aanroept, als men niet elke dag smeekt om zijn genade, als men niet zijn bovennatuurlijke kracht zoekt, als men Hem niet vol verlangen vraagt dat Hij zijn vuur over onze liefde uitstort om haar te versterken, richting te geven en te veranderen in iedere nieuwe situatie.

---

174 Johannes Paulus II, *Catechese* (31 oktober 1984), 6; *Insegnamenti* VII, 2 (1984), 1072.

175 Benedictus XVI, encycliciek *Deus caritas est* (25 december 2005), 8: AAS 98 (2006), 224.

HOOFDSTUK V

DE LIEFDE DIE VRUCHTBAAR WORDT

165. *De liefde schenkt altijd leven. Daarom “blijft” de huwelijksliefde “niet alleen binnen het paar [...]. Terwijl de echtgenoten zich aan elkaar geven, schenken zij zo, boven zichzelf uit, de werkelijkheid van een kind, levende weerspiegeling van hun liefde, blijvend teken van de huwelijkse eenheid en levende en niet te scheiden synthese van hun vader- en moeder zijn”.*¹⁷⁶

Een nieuw leven ontvangen

166. Het gezin is niet alleen de omgeving van de voortplanting, maar ook van het ontvangen van het leven dat komt als een gave van God. Ieder nieuw leven “maakt het ons mogelijk de meest belangeloze dimensie van de liefde te ontdekken, die nooit ophoudt ons te verbazen. Het is de schoonheid van het tevoren bemind te zijn: de kinderen worden bemind, voordat ze komen”.¹⁷⁷ Dit weerspiegelt het primaat van de liefde van God, die altijd het initiatief neemt, omdat de kinderen “worden bemind, nog voordat ze wat dan ook hebben gedaan om het te verdienen”.¹⁷⁸ Maar “heel veel kinderen worden vanaf het begin geweigerd, beroofd van hun jeugd en hun toekomst. En dan durft iemand te zeggen, als om zich te rechtvaardigen, dat het een fout is geweest ze op de wereld te laten komen. Dat is schandelijk! [...] Wat doen we met de plechtige verzekeringen van de rechten van de mens en van het kind, als wij de kinderen straffen voor de

---

176 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 14: AAS 74 (1982), 96.

177 *Catechese* (11 februari 2015): *L'Osservatore Romano*, 12 februari 2015, p. 8.

178 *Ibid.*

fouten van de ouders?”.¹⁷⁹ Als een kind ter wereld komt in niet gewenste omstandigheden, dan moeten de ouders of de andere leden van de familie al het mogelijke doen om het te aanvaarden als een geschenk van God en om de verantwoordelijkheid op zich te nemen het met openheid en genegenheid op te nemen. Immers, “wanneer het kinderen betreft die ter wereld komen, mag geen offer van de ouders te kostbaar of te groot worden geacht, al was het maar om te vermijden dat een kind denkt een vergissing te zijn geweest, niets waard te zijn en uitgeleverd te zijn aan de verwondingen in het leven en de willekeur van de mensen”.¹⁸⁰ De gave van een nieuw kind dat de Heer toevertrouwt aan papa en mama, begint met het verwelkomen ervan, zet zich voort met het beschermen ervan het hele aardse leven lang en heeft als eindbestemming de vreugde van het eeuwige leven. Een serene blik op de uiteindelijke vervulling van de menselijke persoon zal de ouders nog meer bewust maken van de kostbare gave die hun wordt toevertrouwd: God staat het hun immers toe de naam te kiezen waarmee Hij ieder kind van Hem voor de eeuwigheid zal roepen.¹⁸¹

167. De talrijke gezinnen zijn een vreugde voor de Kerk. Daarin drukt de liefde haar edelmoedige vruchtbaarheid uit. Dit houdt niet in dat men een heilzame waarschuwing van de heilige Johannes Paulus II mag vergeten, toen hij uitlegde dat verantwoord ouderschap geen “onbeperkte voortplanting is of gebrek aan bewustzijn omtrent de betekenis van het opvoeden van kinderen, maar veeleer de mogelijkheid die aan echtparen wordt gegeven om hun onschendbare vrijheid vrij en verantwoord te gebruiken, daarbij de maatschappelijke en demografische realiteit, evenals de eigen situatie en gewettigde verlangens voor ogen houdend”.¹⁸²

---

179 *Catechese* (8 april 2015): *L'Osservatore Romano*, 9 april 2015, p. 8.

180 *Ibid.*

181 *Ibid.*

182 *Brief aan het Algemeen Secretariaat van de Internationale Conferentie van de Organisatie van de Verenigde Naties over bevolking en ontwikkeling* (18 maart 1994): *Insegnamenti XVII*, 1 (1994), 750-751.

De liefde tijdens de verwachting, eigen aan de zwangerschap

168. De zwangerschap is een moeilijke periode, maar ook een prachtige tijd. De moeder werkt samen met God, opdat het wonder van een nieuw leven tot stand komt. Het moederschap komt voort uit “een bijzonder vermogen van het vrouwelijke organisme, dat met een bijzondere schepende eigenschap dient voor de conceptie en de geboorte van de mens”.¹⁸³ Iedere vrouw heeft deel “aan het mysterie van de schepping, dat zich hernieuwt in de menselijke voortplanting”.¹⁸⁴ Zoals de psalm zegt: “Gij hebt mij als een weefsel in de moederschoot gevormd” (139, 13). Ieder kind dat wordt gevormd in de schoot van zijn moeder, is een eeuwig plan van God de Vader en zijn eeuwige liefde: “Voordat Ik u in de moederschoot vormde, koos Ik u uit; voordat ge geboren werd, bestemde Ik u voor Mij” (Jer. 1, 5). Ieder kind gaat God vanaf het begin ter harte en op het ogenblik dat het wordt ontvangen, gaat de eeuwige droom van de Schepper in vervulling. Laten wij maar eens denken aan hoe waardevol het embryo is vanaf het ogenblik waarop het wordt ontvangen! Je moet er met dezelfde liefdevolle blik van de Vader naar kijken, die verder kijkt dan iedere uiterlijke schijn.

169. Een zwangere vrouw kan aan dit plan van God deelhebben, wanneer zij van haar kind droomt: “Alle mama’s en alle papa’s hebben gedurende negen maanden van hun kind gedroomd. [...] Er is geen gezin zonder droom mogelijk. Wanneer een gezin het vermogen verliest om te dromen, groeien de kinderen niet en groeit de liefde niet, verslapt het leven en blust het uit”.¹⁸⁵ Binnen deze droom verschijnt voor een christelijk paar noodzakelijkerwijs het doopsel. De ouders bereiden dit voor met hun gebed, waarbij zij hun kind reeds voor de geboorte toevertrouwen aan Jezus.

---

183 Johannes Paulus II, *Catechese* (12 maart 1980), 3; *Insegnamenti* III, 1 (1980), 543.

184 *Ibid.*

185 *Toespraak bij de ontmoeting met de gezinnen in Manilla* (16 januari 2015): AAS 107 (2015), 176.

170. Met de vooruitgang van de wetenschap kan men vandaag van tevoren al weten welke kleur haren het kind zal hebben en aan wat voor ziekten het in de toekomst zal lijden, omdat alle lichamelijke eigenschappen van die persoon reeds in het embryonale stadium staan geschreven in zijn genetische code. Maar alleen de Vader, die het heeft geschapen, kent het ten volle. Alleen Hij kent wat het meest kostbaar is, wat het belangrijkste is, omdat Hij weet wie dat kind is, wat zijn diepste identiteit is. De moeder die het in haar schoot draagt, heeft er behoefte aan God om licht te vragen om haar kind ten diepste te leren kennen en het te verwachten, zoals het werkelijk is. Sommige ouders hebben het gevoel dat hun kind niet op het beste ogenblik komt. Zij hebben er behoefte aan de Heer te vragen hen te helen en te sterken om dat kind ten volle te ontvangen, om het van harte te kunnen verwachten. Het is belangrijk dat dit kind zich verwacht voelt. Het is geen aanvulling op of een oplossing voor een persoonlijk streven. Het is een mens met een immense waarde en mag niet worden gebruikt voor eigen voordeel. Het is derhalve niet belangrijk of dit nieuwe leven voor je van nut zal zijn of niet, of het eigenschappen zal hebben die je bevallen of niet, of het wel of niet beantwoordt aan je plannen en dromen. Want “kinderen zijn een geschenk. Ieder is uniek en onherhaalbaar [...]. Men houdt van een kind, omdat het kind *is*: niet omdat het mooi is of omdat het zus of zo is; nee, omdat het kind *is*! Niet omdat het denkt zoals ik of mijn verlangens belichaamt. Een kind is een kind”.¹⁸⁶ De liefde van de ouders is een instrument van de liefde van God de Vader, die met tederheid de geboorte van ieder kind verwacht, het onvoorwaardelijk aanvaardt en het belangeloos aanneemt.

171. Ieder zwangere vrouw wil ik met genegenheid vragen: zorg voor je vreugde, laat niemand je de innerlijke vreugde van het moederschap afnemen. Dat kind verdient je vreugde. Laat het niet toe dat angst, zorgen, commentaar van anderen of problemen het geluk uitdoven instrument van God te zijn om een nieuw leven ter wereld te brengen. Houd je bezig met wat er te doen of voor te bereiden is, maar zonder je gek te laten maken, en prijs, zoals Maria: “Mijn hart prijst hoog de Heer, van vreugde juicht mijn geest om God mijn redder, daar Hij welwillend neerzag op de kleinheid

---

186 *Catechesi* (11 februari 2015): *L'Osservatore Romano*, 12 februari 2015, p. 8.

zijner dienstmaagd” (Luc. 1, 46-48). Leef met een sereen enthousiasme te midden van je ongemakken en bid tot de Heer dat Hij je vreugde behoedt om deze over te dragen op je kind.

De liefde van vader en moeder

172. “Zodra de kinderen geboren worden, beginnen ze samen met voeding en zorg, de bevestiging van de geestelijke hoedanigheden van de liefde als geschenk te ontvangen. De daden van de liefde gaan via het geven van de persoonsnaam, de overdracht van de taal, de bedoelingen van een blik, een stralende glimlach. Zo leren ze dat de schoonheid van de band tussen mensen gericht is op onze ziel, onze vrijheid zoekt, het anders zijn van de ander aanvaardt, hem erkent en respecteert als gesprekspartner. [...] En dit is liefde, die een vonk van Gods liefde in zich draagt”.¹⁸⁷ Ieder kind heeft het recht de liefde van een moeder en een vader te krijgen, die beiden noodzakelijk zijn voor zijn algehele en harmonieuze rijping. Zoals de bisschoppen van Australië hebben gezegd, “dragen” beiden “op een verschillende manier bij aan de groei van een kind. De waardigheid van een kind respecteren betekent de noodzaak en het natuurlijk recht ervan bevestigen een moeder en een vader te hebben”.¹⁸⁸ Het betreft niet alleen de liefde van een vader en moeder afzonderlijk, maar ook de liefde tussen hen beiden, opgevat als bron van eigen bestaan, als nest dat ontvangt, als fundament van het gezin. Anders lijkt het kind te worden gereduceerd tot een grillig bezit. Beiden, man en vrouw “zijn de medewerkers en als het ware de vertolkers van de liefde van de scheppende God”.¹⁸⁹ Zij laten hun kinderen het moederlijk en vaderlijk gelaat van de Heer zien. Bovendien leren zij hun samen de waarde van de wederkerigheid, van de ontmoeting tussen verschillende personen, waar ieder zijn eigen identiteit inbrengt en ook van de ander weet te ontvangen. Als om een of andere onvermijdelijke reden een van beiden ontbreekt, is het belangrijk een manier te zoeken om deze te compenseren om een adequate rijping van het kind te begunstigen.

---

187 *Catechesi* (14 oktober 2015): *L'Osservatore Romano*, 15 oktober 2015, p. 8.

188 Conferentie van de Katholieke Bisschoppen van Australië, past. brief *Don't Mess with Marriage* (24 november 2015, 11.

189 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 50.

173. Het gevoel wees te zijn dat vandaag veel kinderen en jongeren ervaren, is dieper dan wij denken. Vandaag erkennen wij als volslagen gewettigd en zelfs wenselijk dat vrouwen willen studeren, werken, hun eigen vaardigheden willen ontwikkelen en persoonlijke doelen willen hebben. Tegelijkertijd kunnen wij echter niet de behoefte ontkennen die kinderen hebben aan de aanwezigheid van een moeder, vooral in de eerste maanden van het leven. De werkelijkheid is dat “de vrouw als moeder voor de man staat, als subject van nieuw menselijk leven dat in haar is verwekt en zich ontwikkelt en uit haar ter wereld komt”.¹⁹⁰ Het verminderen van de aanwezigheid van de moeder met haar vrouwelijke capaciteiten vormt een ernstig risico voor onze aarde. Ik waardeer het feminisme, als het geen uniformiteit of de ontkenning van het moederschap eist. De grootheid van de vrouw houdt immers alle rechten in die voortvloeien, uit haar onvervreembare menselijke waardigheid, maar ook uit haar voor de maatschappij onmisbare vrouwelijke genius. Haar specifiek vrouwelijke capaciteiten - in het bijzonder het moederschap - kennen haar ook plichten toe, omdat haar vrouw zijn ook een bijzondere zending op deze aarde met zich meebrengt, die de maatschappij moet beschermen en bewaren voor het welzijn van allen.¹⁹¹

174. Inderdaad, “de moeders zijn het sterkste tegengift tegen het zich verbreiden van een egoïstisch individualisme. [...] Zij getuigen van de schoonheid van het leven”.¹⁹² Ongetwijfeld “zou een maatschappij zonder moeders een onmenselijke maatschappij zijn, omdat de moeders ook op de ergste ogenblikken altijd weten te getuigen van tederheid, toewijding, morele kracht. De moeders geven vaak ook de diepste zin van de religieuze praktijk door: in de eerste gebeden, de eerste gebaren van devotie die een kind leert [...]. Zonder de moeders zouden er niet alleen geen nieuwe gelovigen zijn, maar zou het geloof een groot gedeelte van zijn eenvoudige en diepe warmte verliezen. [...] Lieve moeders, dankjewel, dankjewel voor wat jullie zijn in het gezin en voor wat jullie geven aan de Kerk en aan de wereld”.¹⁹³

---

190 Johannes Paulus II, *Catechese* (12 maart 1980): *Insegnamenti* III, 1 (1980), 542.

191 Vgl. Id., apostolische brief *Mulieris dignitatem* (15 augustus 1988), 30-31: *AAS* 80 (1988), 1727-1729.

192 *Catechese* (7 januari 2015): *L'Osservatore Romano*, 7-8 januari 2015, p. 8.

193 *Ibid.*

175. De moeder die haar kind beschermt met haar tederheid en haar medeleven, helpt het om het vertrouwen te wekken, te ervaren dat de wereld een goede plaats is waar het ontvangen wordt, en dit maakt het mogelijk een eigenwaarde te ontwikkelen die het vermogen tot intimiteit en empathie begunstigt. De vaderfiguur helpt anderzijds de grenzen van de werkelijkheid gewaar te worden en wordt meer gekenmerkt door richting geven, het uitgaan naar de ruimere wereld, rijk aan uitdagingen, door de uitnodiging tot inspanning en strijd. Een vader met een duidelijke en gelukkige mannelijke identiteit, die op zijn beurt in zijn houding jegens zijn vrouw genegenheid en geborgenheid moet verenigen, is even noodzakelijk als de moederlijke zorg. Er zijn flexibele rollen en taken die zich aanpassen aan de concrete omstandigheden, maar de duidelijke en precies bepaalde aanwezigheid van beide figuren, mannelijk en vrouwelijk, schept de meest geschikte omgeving voor de rijping van het kind.

176. Men zegt dat onze maatschappij een “vaderloze maatschappij” is. In de westerse cultuur zou de vaderfiguur symbolisch afwezig, verdraaid, verbleekt zijn. Het zou zelfs erop lijken dat de mannelijkheid ter discussie wordt gesteld. Er heeft een begrijpelijke verwarring plaatsgevonden, omdat “dit aanvankelijk werd opgevat als een bevrijding: bevrijding van de vaderbaas, van de vader als vertegenwoordiger van de wet die van buitenaf wordt opgelegd, van de vader als beoordeler van het geluk van de kinderen en hindernis voor de emancipatie en de autonomie van de jongeren. Soms heerste er in sommige huizen in het verleden een autoritaire sfeer, in sommige gevallen zelfs onderdrukking”.¹⁹⁴ Echter, “zoals vaak gebeurt, schiet men van het ene uiterste in het andere. Het probleem van onze dagen lijkt niet zozeer de opdringerige aanwezigheid van de vaders te zijn, als wel veeleer hun afwezigheid, hun verdwijnen. De vaders zijn soms zo geconcentreerd op zichzelf en het eigen werk en soms op de eigen persoonlijke verwezenlijkingen dat zij ook het gezin vergeten. En zij laten de kinderen en de jongeren alleen”.¹⁹⁵ De aanwezigheid van de vader en daarom zijn autoriteit blijkt ook te worden aangetast door de tijd die steeds meer wordt besteed aan de communicatiemiddelen en de technologie van het vermaak.

---

194 *Ibid.*

195 *Ibid.*

Bovendien wordt er tegenwoordig met argwaan naar autoriteit gekeken en worden de volwassenen op een harde wijze ter discussie gesteld. Zijzelf geven hun zekerheden op en bieden daarom hun kinderen geen zekere en goed gefundeerde richtlijnen. Het is niet gezond dat er tussen ouders en kinderen van rol wordt gewisseld: dat schaadt een adequaat proces van rijping dat de kinderen moeten doormaken, en ontzegt hun een liefde die in staat is hun richting te geven en hen helpt te rijpen”.¹⁹⁶

177. God plaatst een vader in het gezin, opdat hij met de kostbare eigenschappen van zijn man zijn “zijn vrouw nabij is om alles te delen, vreugde en verdriet, inspanningen en hoop. En [opdat] hij zijn kinderen nabij is in hun groei: wanneer zij spelen en wanneer zij zich inzetten, wanneer zij onbekommerd zijn en wanneer zij bang zijn, wanneer zij zich uitdrukken en wanneer zij stil zijn, wanneer zij durven en wanneer zij angst hebben, wanneer zij een misstap doen en wanneer zij de weg terugvinden - een altijd aanwezige vader. Wanneer ik zeg “aanwezig”, dan is dat niet hetzelfde als “controleren”. Vaders die teveel controleren, onderdrukken de kinderen”.¹⁹⁷ Sommige vaders voelen zich nutteloos of niet nodig, maar de waarheid is dat “de kinderen er behoefte aan hebben een vader te hebben die op hen wacht, wanneer zij terugkeren van hun mislukkingen. Zij zullen er alles aan doen om het niet toe te geven, om het niet te laten zien, maar zij hebben het nodig”.¹⁹⁸ Het is niet goed dat kinderen zonder vader blijven en zo voortijdig ophouden kind te zijn.

Uitgebreide vruchtbaarheid

178. Veel echtparen kunnen geen kinderen krijgen. Wij weten hoeveel leed dit met zich meebrengt. Anderzijds weten wij ook dat “het huwelijk niet louter is gericht op de voortplanting [...]. Daarom blijft, ook als de vaak vurige verwachting naar het kind wordt teleurgesteld, het huwelijk standhouden als gemeenschap en eenheid van het hele leven en behoudt

---

196 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 28.

197 *Catechese* (4 februari 2015): *L'Osservatore Romano* (5 februari 2015), p. 8.

198 *Ibid.*

het zijn waarde en onverbreekelijkheid”.¹⁹⁹ Bovendien “is het moederschap niet een uitsluitend biologische werkelijkheid, maar komt het op verschillende wijzen tot uitdrukking”.²⁰⁰

179. Adoptie is een weg om het vader- en moederschap te verwezenlijken op een zeer edelmoedige wijze en ik wil allen die geen kinderen kunnen krijgen, aanmoedigen om hun huwelijksliefde uit te breiden en te openen om hen die verstoken zijn van een adequate gezinscontext, op te nemen. Zij zullen er nooit spijt van hebben edelmoedig te zijn geweest. Adopteren is een daad van de liefde, die erin bestaat iemand die het niet heeft, een gezin te schenken. Het is belangrijk erop aan te dringen dat de wetgeving de procedures voor adoptie vergemakkelijkt, vooral in de gevallen van kinderen die niet gewild zijn, om abortus of te vondeling leggen te voorkomen. Zij die de uitdaging van het adopteren aangaan en onvoorwaardelijk en belangeloos een persoon opnemen, worden tot bemiddeling van de liefde van God die zegt: “Zelfs als je moeder je zou vergeten, Ik zal je daarentegen nooit vergeten! (vgl. Jes. 49, 15).

180. “De keuze voor adoptie en voogdijschap brengt buiten de gevallen waar de huwelijkservaring wordt getekend door onvruchtbaarheid, een bijzondere vruchtbaarheid hiervan tot uitdrukking. [...] Ten overstaan van de situaties waarin tegen elke prijs een kind wordt gewild als recht van eigen completering, laten adoptie en voogdijschap, mits juist verstaan, een belangrijk aspect zien van het ouderschap en het kindschap, in zoverre ze helpen om te erkennen dat kinderen, of zij nu eigen kinderen zijn of geadopteerd of onder voogdijschap geplaatst, iets anders dan de eigen persoon zijn en men hen moet liefhebben, men voor hen moet zorgen en hen niet alleen maar op de wereld moet zetten. Het doorslaggevende belang van het kind zou de beslissingen over adoptie en voogdijschap altijd moeten inspireren”.²⁰¹ Anderzijds “dient de kinderhandel tussen landen en continenten te worden verhinderd door passende wetgevende maatregelen en controles van de staten”.²⁰²

---

199 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 50.

200 Vijfde Algemene Conferentie van het Latijns-Amerikaans Episcopaat en de Caraïben, *Document van Aparecida* (29 juni 2007), 457.

201 *Relatio finalis* 2015, 65.

202 *Ibid.*

181. Het is gepast ook eraan te herinneren dat voortplanting en adoptie niet de enige manieren zijn om de vruchtbaarheid van de liefde te beleven. Ook een gezin met veel kinderen is geroepen om zijn stempel te drukken op de maatschappij waarin het is opgenomen om andere vormen van vruchtbaarheid te ontwikkelen die als het ware een verlenging zijn van de liefde die het steunt. Christelijke gezinnen mogen niet vergeten dat “het geloof ons niet van de wereld wegneemt, maar hierin dieper invoegt. [...] Ieder van ons speelt immers een bijzondere rol in de voorbereiding op de komst van het Rijk van God”.²⁰³ Het gezin moet over zichzelf niet denken als een omheinde ruimte die geroepen is zich tegen de maatschappij te verdedigen. Het blijft niet wachten, maar het treedt buiten zichzelf in solidair zoeken. Zo wordt het een plaats van de integratie van de persoon met de maatschappij en een punt van vereniging tussen het publieke en het private. De echtgenoten dienen een helder en overtuigd bewustzijn te krijgen betreffende hun sociale verplichtingen. Wanneer dat gebeurt, wordt de genegenheid die hen verenigt, niet minder, maar wordt zij vervuld van een nieuw licht, zoals de volgende verzen tot uitdrukking brengen:

“Jouw handen zijn mijn liefkozing
mijn dagelijkse harmonie;
ik heb je lief omdat jouw handen
zich inzetten voor de gerechtigheid.

Als ik je liefheb, dan is dat omdat jij bent
mijn liefde, mijn medeplichtige en alles
en onderweg zijn wij zij aan zij
veel meer dan twee”.²⁰⁴

182. Geen enkel gezin kan vruchtbaar zijn, als men zich als te verschillend of “afgezonderd” voelt. Om dit risico te vermijden herinneren wij eraan dat het gezin van Jezus, vol genade en wijsheid, niet werd gezien als een “raar” gezin, als een vreemd en van het volk verwijderd huis. Juist

---

203 *Toespraak bij de ontmoeting met de gezinnen in Manilla* (16 januari 2015): AAS 107 (2015), 178.

204 Mario Benedetti, “Te quiero”, in *Poemas de otros*, Buenos Aires 1993, 316.

daarom hadden de mensen er moeite mee de wijsheid van Jezus te herkennen en zeiden: “Waar heeft Hij dat vandaan? [...] Is dat niet de timmerman, de zoon van Maria?” (Mar. 6, 2-3). “Is Hij niet de zoon van de timmerman?” (Mat. 13, 55). Dit bevestigt dat het een eenvoudig gezin was, dicht bij allen, op een gewone wijze deel uitmakend van het volk. Evenmin groeide Jezus op in een gesloten en exclusieve relatie met Maria en Jozef, maar Hij bewoog zich graag in het uitgebreide gezin waar verwanten en vrienden waren. Dit verklaart dat, toen zij terugkeerden naar Jeruzalem, zijn ouders het accepteerden dat het kind van twaalf jaar gedurende een hele dag in de karavaan verdwaalde, luisterend naar de verhalen en de zorgen van allen delend: “In de mening dat Hij zich bij de karavaan bevond, gingen zij een dagreis ver” (Luc. 2, 44). Soms gebeurt het integendeel dat bepaalde christelijke gezinnen door de taal die zij gebruiken, door de wijze waarop ze de dingen zeggen, door hun omgangsstijl, door het voortdurende herhalen van twee of drie thema’s worden gezien als vreemd, als afgescheiden van de maatschappij, en zelfs hun verwanten zelf zich door hen geminacht of veroordeeld voelen.

183. Een echtpaar dat de kracht van de liefde ervaart, weet dat die liefde geroepen is de wonden van hen die in de steek zijn gelaten, te helen, een cultuur van ontmoeting te beginnen, te strijden voor gerechtigheid. God heeft het gezin het plan toevertrouwd om de wereld “huiselijk” te maken,²⁰⁵ opdat allen ertoe komen ieder mens te zien als een broeder of zuster: “Een aandachtige blik op het dagelijks leven van de mannen en vrouwen van vandaag laat onmiddellijk de behoefte zien die er overal is aan een stevige dosis familiegeest. [...] Niet alleen de organisatie van het gemeenschappelijke leven loopt steeds meer vast in een bureaucratie die volslagen vreemd is aan de fundamentele menselijke banden, maar zelfs de maatschappelijke en politieke omgang laat vaak tekenen van ontaarding zien”.²⁰⁶ Open en solidaire gezinnen maken daarentegen ruimte voor de armen, zijn in staat vriendschap te sluiten met hen die het slechter hebben dan zij. Als hun het evangelie werkelijk ter harte gaat, mogen zij niet vergeten wat Jezus zegt: “Al wat gij gedaan hebt voor een dezer geringsten van mijn broeders, hebt

---

205 Vgl. *Catechese* (16 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 17 september 2015, p. 8.

206 *Catechese* (7 oktober 2015): *L'Osservatore Romano*, 8 oktober 2015, p. 8.

gij voor Mij gedaan” (Mat. 25, 40). Zij beleven uiteindelijk wat op zo een welsprekende wijze in deze tekst wordt gevraagd: “Wanneer gij een middag- of avondmaal geeft, nodig dan niet uw vrienden, broers of bloedverwanten uit en ook geen rijke burens. Het zou kunnen zijn dat zij op hun beurt u uitnodigen en gij het dus terugkrijgt. Maar als ge een gastmaal geeft, nodig armen, gebrekkigen en kreupelen en blinden uit; gelukkig zult ge zijn” (Luc. 14, 12-14). Je zult gelukkig zijn! Dat is hier het geheim van een gelukkig gezin.

184. De gezinnen spreken met hun getuigenis en ook in hun woorden tot de ander over Jezus, zij geven het geloof door, wekken het verlangen naar God op en tonen de schoonheid van het evangelie en de levensstijl die het ons voorhoudt. Zo schilderen christelijke echtgenoten het grijs van de publieke ruimte door deze te vullen met de kleuren van de broederschap, de sociale gevoeligheid, de verdediging van kwetsbare mensen, het lichtend geloof, de actieve hoop. Hun vruchtbaarheid breidt zich uit en vertaalt zich in duizend manieren om de liefde van God in de maatschappij present te stellen.

Het lichaam onderscheiden

185. In deze lijn is het opportuun een bijbeltekst zeer serieus te nemen die men gewoonlijk los van zijn context verklaart of op een zeer algemene wijze, waardoor men de meer onmiddellijke en directe betekenis ervan, die uitgesproken sociaal is, over het hoofd ziet. Het betreft 1 Kor. 11, 17-34, waar de heilige Paulus een schandelijke situatie van de gemeenschap onder ogen ziet. In die context neigden enkele vermogende personen ertoe de arme personen te discrimineren en dit gebeurde zelfs bij de ontmoeting tijdens een maaltijd waarmee de viering van de eucharistie gepaard ging. Terwijl de rijken genoten van hun verrukkelijke spijzen, hadden de armen de rol van toeschouwers en hadden honger: “met het gevolg dat sommigen honger lijden en anderen dronken zijn. Gij hebt toch huizen om te eten en te drinken? Of minacht gij de gemeente Gods en wilt gij hen die niets hebben beschaamd maken?” (vv. 21-22).

186. De eucharistie vereist het integreren in één kerkelijk lichaam. Wie tot het Lichaam en het Bloed van Christus nadert, mag tegelijkertijd niet datzelfde lichaam beledigen door een schandalige verdeeldheid en discriminatie onder haar leden te bewerkstelligen. Het gaat er immers om het Lichaam van de Heer te “onderscheiden”, het met geloof en liefde te herkennen zowel in de sacramentele tekenen als in de gemeenschap, anders eet en drinkt men zijn eigen vonnis (vgl. v. 29). Deze bijbeltekst is een serieuze waarschuwing voor de gezinnen die zich in hun eigen gemak opsluiten en zich isoleren, maar meer specifiek voor de gezinnen die onverschillig blijven voor het lijden van de arme en behoeftigste gezinnen. De eucharistieviering wordt zo een voortdurende oproep aan ieder dat “hij zichzelf onderzoekt” (v. 28) om de deuren van het eigen gezin te openen voor een grotere gemeenschap met hen die door de maatschappij worden verworpen, en dus het sacrament van de eucharistische liefde, die van ons één lichaam maakt, werkelijk te ontvangen. Men moet niet vergeten dat “de mystiek” van het sacrament sociaal van aard is”.²⁰⁷ Wanneer zij die te communie gaan, zich niet laten aanzetten tot een verplichting jegens de armen en de lijdenden of verschillende vormen van scheiding, minachting en ongerechtigheid goed vinden, dan wordt de eucharistie op onwaardige wijze ontvangen. Daarentegen versterken gezinnen die zich in de juiste gesteldheid voeden met de eucharistie, hun verlangen naar broederschap, hun sociale gevoel en hun engagement met de armen.

Het gezinsleven in ruime zin

187. De kleine kern van het gezin zou zich niet moeten isoleren van de uitgebreide familie, waar ouders, ooms en tantes, neven en nichten, maar ook burens zijn. In die ruime familie kunnen er enkelen zijn die behoefte hebben aan hulp of minstens aan gezelschap en gebaren van genegenheid of er kan veel leed zijn dat troost nodig heeft.²⁰⁸ Het individualisme van deze tijd leidt er soms toe dat men zich opsluit in de zekerheid van een

---

207 Benedictus XVI, encyciek *Deus caritas est* (25 december 2005), 14: AAS 98 (2006), 228.

208 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 11.

klein nest en de ander voelt als een hinderlijk gevaar. Dit isolement biedt echter geen rust en geluk, maar sluit het hart van het gezin en berooft het van de ruime horizon van het bestaan.

Kinderen zijn

188. Op de eerste plaats hebben wij het over de eigen ouders. Jezus herinnerde de farizeeën eraan dat het in de steek laten van de ouders tegen de Wet van God ingaat (vgl. Mar. 7, 8-13). Niemand doet er goed aan het bewustzijn dat hij een kind is, te verliezen. In iedere persoon “blijft, ook al wordt iemand volwassen of oud, ook al wordt hij ouder, ook al heeft hij een baan met verantwoordelijkheid, bij dit alles de identiteit van kind bestaan. Wij zijn allen kinderen. En dit brengt ons altijd weer terug bij het feit dat wij onszelf het leven niet hebben gegeven, maar het hebben gekregen. De grote gave van het leven is het eerste geschenk dat wij hebben gekregen”.²⁰⁹

189. Daarom “vraagt het vierde gebod van kinderen [...] vader en moeder te eren (vgl. Ex. 20, 12). Dit gebod komt onmiddellijk na de geboden die God zelf betreffen. Het bevat immers iets heiligs, iets goddelijks, iets dat ten grondslag ligt aan ieder ander soort respect onder de mensen. En in de bijbelse formulering van het vierde gebod wordt toegevoegd “dan zult gij lang leven op de grond die de Heer uw God u schenkt”. De deugdzame band tussen de generaties is een garantie voor de toekomst en een garantie voor een waarlijk menselijke geschiedenis. Een maatschappij van kinderen die hun ouders niet eren, is een eerloze maatschappij [...]. Het is een maatschappij die gedoemd is zich te vullen met ongevoelige en hebzuchtige jongeren”.²¹⁰

190. Maar er is ook een andere kant van de medaille: “De man verlaat zijn vader en zijn moeder” (Gen. 2, 24), zegt het Woord van God. Dit wordt soms niet verwezenlijkt en het huwelijk wordt niet ten diepste aanvaard,

---

209 *Catechese* (18 maart 2015): *L'Osservatore Romano*, 19 maart 2015, p. 8.

210 *Catechese* (11 februari 2015): *L'Osservatore Romano*, 12 februari 2015, p. 8.

omdat die ontzegging en die toewijding niet is voltrokken. Ouders moeten echter niet in de steek worden gelaten of verwaarloosd; om zich in de echt te verbinden is het noodzakelijk hen te verlaten, zodat het nieuwe huis verblijf, bescherming, platform en plan is en het mogelijk is werkelijk “één vlees” (ibid.) te worden. Bij sommige huwelijken gebeurt het dat er voor de eigen partner veel dingen worden verborgen die men wel de eigen ouders vertelt, zodat de meningen van de ouders meer tellen dan de gevoelens en de meningen van de partner. Het is niet gemakkelijk deze situatie gedurende lange tijd te verdragen en deze kan alleen maar tijdelijk zijn, terwijl er voorwaarden worden geschapen voor een groei in vertrouwen en dialoog. Het huwelijk daagt ertoe uit een nieuwe wijze van kind zijn te vinden.

De ouderen

191. “Verwerp mij niet in mijn ouderdom, laat mij niet los, nu mijn krachten bezwijken” (Ps. 71, 9) Dit is de kreet van de oudere die vergetelheid en minachting vrees. Zoals God ons uitnodigt zijn instrument te zijn om te luisteren naar de smeekbede van de armen, verwacht Hij ook van ons dat wij luisteren naar de kreet van de ouderen.²¹¹ Dit stelt vragen aan de gezinnen en de gemeenschappen, omdat “de Kerk zich niet kan en wil conformeren aan een mentaliteit van onverdraagzaamheid en nog minder van onverschilligheid en minachting ten opzichte van de ouderdom. Wij moeten opnieuw een collectief gevoel van dankbaarheid, waardering, gastvrijheid opwekken die de oudere laten voelen dat hij een levend deel van zijn gemeenschap is. Ouderen zijn mannen en vrouwen, vaders en moeders die vóór ons op dezelfde weg als wij zijn geweest, in hetzelfde huis als wij, onze dagelijkse strijd voor een waardig leven hebben gevoerd”.²¹² Daarom, “hoezeer zou ik een Kerk willen die de wegwerp-cultuur uitdaagt met de overlopende vreugde van een nieuwe omarming tussen jongeren en ouderen!”.²¹³

---

211 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 17-18.

212 *Catechese* (4 maart 2015): *L'Osservatore Romano*, 5 maart 2015, p. 8.

213 *Catechese* (11 maart 2015): *L'Osservatore Romano*, 12 maart 2015, p. 8.

192. De heilige Johannes Paulus II heeft ons uitgenodigd aandacht te besteden aan de plaats van de oudere in het gezin, omdat er culturen zijn die “ten gevolge van een ongeordende industriële en stedelijke ontwikkeling hebben geleid en nog leiden tot onaanvaardbare vormen van marginalisering van de oudere”.²¹⁴ De ouderen helpen “de continuïteit van de generaties gewaar te worden “met het charisma van het “herstellen van de scheuren”.²¹⁵ Vaak zijn het de grootouders die het doorgeven van de grote waarden aan hun kleinkinderen garanderen en “kunnen veel mensen constateren dat zij juist aan hun grootouders hun inwijding in het christelijk leven te danken hebben”.²¹⁶ Hun woorden, hun liefkozingen of alleen hun aanwezigheid helpen de kinderen te herkennen dat de geschiedenis niet bij hen begint, dat zij erfgenamen zijn van een lange weg en men de achtergrond die aan ons voorafgaat, moet respecteren. Zij die de banden met de geschiedenis verbreken, zullen moeite hebben stabiele relaties aan te gaan en te erkennen dat zij niet de baas zijn over de werkelijkheid. Derhalve “maakt de aandacht voor de ouderen het verschil van een cultuur uit. Is er in een cultuur aandacht voor de oudere? Is er plaats voor de oudere? Dan zal deze cultuur verder gaan als zij de wijsheid, het verstand van de ouderen weet te respecteren”.²¹⁷

193. Het gebrek aan historisch geheugen is een ernstige tekortkoming van onze maatschappij. Het is een onvolwassen mentaliteit van “het is toch verleden tijd”. Een standpunt hebben en kunnen innemen ten opzichte van de voorbije gebeurtenissen is de enige mogelijkheid om een toekomst op te bouwen die zin heeft. Men kan niet opvoeden zonder herinnering: “Herinner u de dagen van vroeger” (Heb. 10, 32). De verhalen van de ouderen zijn heel goed voor kinderen en jongeren, omdat zij hen in contact brengen met de beleefde geschiedenis van zowel het gezin als van de wijk en het land. Een gezin dat zijn grootouders, die de levende herinnering ervan zijn, niet respecteert en niet voor hen zorgt, is een gedesintegreerd gezin;

---

214 Apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 27: AAS 74 (1982), 113.

215 Johannes Paulus II, *Toespraak tot de deelnemers aan het Internationale Forum over actief oud worden* (5 september 1980), 5: *Insegnamenti* III, 2 (1980), 539.

216 *Relatio finalis* 2015, 18.

217 *Catechese* (4 maart 2015): *L'Osservatore Romano*, 5 maart 2015, p. 8.

daarentegen is een gezin dat zich herinnert, een gezin dat een toekomst heeft. Daarom “draagt een beschaving waarin geen plaats is voor de ouderen, waarin de ouderen worden afgedankt, omdat zij problemen veroorzaken, daarom draagt deze maatschappij het virus van de dood in zich”,²¹⁸ omdat “zij zich losrukt van haar eigen wortels”.²¹⁹ Het hedendaagse verschijnsel dat men zich wees voelt in termen van discontinuïteit, ontworteling en het wegvallen van de zekerheden die het leven vorm geven, daagt ons uit van onze gezinnen een plaats te maken waar kinderen kunnen wortelen in de grond van een collectieve geschiedenis.

Broers en zussen zijn

194. De relaties tussen broers en zussen verdiept zich in de loop van de tijd en “de band van broederschap die in het gezin wordt gevormd tussen de kinderen is, als dit gebeurt in de sfeer van een opvoeding tot het openstaan voor de ander, de grote school van vrijheid en vrede. In het gezin leert men onder broers en zussen het menselijk samen leven [...]. Wij zijn ons daar misschien niet altijd van bewust, maar het is juist het gezin dat broederschap in de wereld binnenbrengt! Vanuit deze eerste ervaring van broederschap, gevoed door genegenheid en opvoeding in het gezin, straalt de stijl van broederschap als een belofte uit over de hele maatschappij”.²²⁰

195. Opgroeien tussen broers en zussen biedt de mooie ervaring van wederzijdse zorg, helpen en geholpen worden. Daarom “straalt broederschap in het gezin op een bijzondere wijze, wanneer wij de zorg, het geduld, de genegenheid zien waarmee een zwakker, ziek of gehandicapt broertje of zusje wordt omgeven”.²²¹ Men moet erkennen dat “het hebben van een broer, een zus die van je houdt, een sterke, onbetaalbare, onvervangbare ervaring is”,²²² maar het is noodzakelijk de kinderen geduldig te leren elkaar te behandelen als broer en zus. Dit, soms moeizame, leer-

---

218 *Ibid.*

219 *Toespraak bij de Ontmoeting met de ouderen* (28 september 2014): *L'Osservatore Romano*, 29-30 september 2014, p. 7.

220 *Catechese* (18 februari 2015): *L'Osservatore Romano*, 19 februari 2015, p. 8.

221 *Ibid.*

222 *Ibid.*

proces is een ware school van socialisatie. In sommige landen bestaat een sterke neiging één kind te hebben, waardoor de ervaring van het broer of zus zijn minder algemeen begint te worden. In het geval waarin het niet mogelijk is geweest meer dan één kind te krijgen, zal men een manier moeten vinden om ervoor te zorgen dat het kind niet alleen of geïsoleerd opgroeit.

Een groot hart

196. Buiten de kleine kring die wordt gevormd door de echtgenoten en hun kinderen, is er de uitgebreide familie die niet kan worden genegeerd. Immers, “de liefde van man en vrouw in het huwelijk en, in afgeleide en ruimere zin, de liefde tussen de leden van eenzelfde gezin - tussen ouders en kinderen, tussen broers en zussen, tussen bloedverwanten en familieleden - wordt bezielend en gedreven door een innerlijke en onophoudelijke dynamiek die het gezin tot een steeds diepere en intensere communicatie voert, die grondslag en ziel is van de huwelijks- en gezinsgemeenschap”.²²³ Bij deze kring voegen zich ook vrienden en bevriende families en ook de gemeenschappen van gezinnen die elkaar ondersteunen in moeilijkheden, bij maatschappelijke inzet en in het geloof.

197. Deze uitgebreide familie zou met heel veel liefde tienermoeders moeten opvangen, kinderen zonder ouders, alleenstaande vrouwen die met de opvoeding van hun kinderen verder moeten gaan, gehandicapte personen die veel genegenheid en nabijheid vragen, jongeren die tegen een verslaving vechten, ongehuwde personen, gescheiden personen of weduwen die onder eenzaamheid lijden, ouderen en zieken die geen steun krijgen van hun kinderen, en zou “zelfs degenen die van hun leven een grote puinhoop hebben gemaakt”²²⁴ in hun midden moeten opnemen. Deze uitgebreide familie kan ook helpen de broosheid van de ouderen te compenseren of op tijd mogelijke situaties van geweld of ook van misbruik die kinderen ondergaan, te ontdekken en aan te klagen en daarbij hun een

---

223 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 18: AAS 74 (1982), 101.

224 *Catechese* (7 oktober 2015): *L'Osservatore Romano* 8 oktober 2015, p. 8.

gezonde liefde en steun van een familie te geven, wanneer hun ouders dit niet kunnen garanderen.

198. Ten slotte mag men niet vergeten dat er in dit uitgebreide gezin ook de schoonvader, de schoonmoeder en alle verwanten van de partner zijn. Een bijzondere fijngevoeligheid van de liefde bestaat erin te vermijden hen te zien als concurrenten, als gevaarlijke personen, als indringers. De echte-lijke verbintenis vraagt erom hun tradities en gewoontes te respecteren, te proberen hun taal te begrijpen, de kritiek te beperken, voor hen te zorgen en hen op de een of andere wijze in het eigen hart een plaats te geven, ook wanneer men de gewettigde autonomie en intimiteit van het paar zou moeten beschermen. Deze houding is ook een uitstekende manier om de edelmoedigheid van de liefdevolle toewijding aan de eigen partner tot uitdrukking te brengen.

HOOFDSTUK VI

ENKELE PASTORALE PERSPECTIEVEN

199. *De dialogen die in de loop van de synode plaatsvonden, hebben ertoe geleid de noodzaak onder ogen te zien nieuwe pastorale wegen te ontwikkelen, die ik nu in het algemeen zal trachten samen te vatten. De verschillende gemeenschappen zullen meer praktische en doeltreffende voorstellen moeten uitwerken die rekening houden met zowel het onderricht van de Kerk als met de lokale behoeften en uitdagingen. Zonder de pretentie te hebben hier een gezinspastoraal te presenteren wil ik mij hier alleen maar ertoe beperken enkele van de belangrijkste pastorale uitdagingen bij elkaar te zetten.*

De verkondiging van het evangelie van het gezin vandaag

200. De synodevaders hebben de nadruk gelegd op het feit dat de christelijke gezinnen door de genade van het sacrament van het huwelijk het belangrijkste subject zijn van de gezinspastoraal, vooral omdat zij “het vreugdevolle getuigenis van echtgenoten en gezinnen, huiskerken”²²⁵, bieden. Daarom hebben zij onderstreept dat “het erom gaat te laten ervaren dat het evangelie van het gezin een vreugde is die ‘het hart en het hele leven vervult’, omdat wij in Christus zijn ‘bevrijd van de zonde, de droefheid, de innerlijke leegte, het isolement’ (*Evangelii gaudium*, nr. 1). In het licht van de parabel van de zaaier (vgl. Mat. 13, 3) is het onze taak mee te werken bij het zaaien: de rest is het werk van God. Wij mogen evenmin vergeten dat de Kerk die preekt over het gezin, een teken van tegenspraak is”,²²⁶ maar de echtgenoten waarderen het dat de herders hun beweeg-

---

225 *Relatio Synodi* 2014, 30.

226 *Ibid.*, 31.

redenen aanreiken voor een moedige inzet voor een sterke, hechte, duurzame liefde, die in staat is alles wat zich op hun weg aandient, het hoofd te bieden. De Kerk wil de gezinnen bereiken met een nederig begrip en haar wens is het “elk gezin en alle gezinnen te begeleiden, opdat zij de beste weg ontdekken om de moeilijkheden die zij op hun weg tegenkomen, te overwinnen”.²²⁷ Het is niet voldoende een algemene bezorgdheid voor het gezin in de grote pastorale programma’s op te nemen. Willen de gezinnen steeds meer een actief subject kunnen zijn van de gezinspastoraal, dan vraagt dit om “een evangeliserende en catechetische krachtsinspanning die gericht is op het innerlijk van het gezin”,²²⁸ en die het in deze richting leidt.

201. “Daarom wordt van heel de Kerk een missionaire bekering gevraagd: het is noodzakelijk niet te blijven stilstaan bij een puur theoretische verkondiging, die losstaat van de problemen van de mensen”.²²⁹ De gezinspastoraal “moet doen ervaren dat het evangelie van het gezin een antwoord is op de diepste verwachtingen van de menselijke persoon: zijn waardigheid en de volle verwezenlijking in wederkerigheid, gemeenschap en vruchtbaarheid. Het gaat er niet alleen om een stelsel van normen te presenteren, maar waarden voor te houden en zo te beantwoorden aan de behoefte hieraan die men vandaag ook in de meest gesecculariseerde landen vaststelt”.²³⁰ Bovendien “is eveneens de noodzaak onderstreept van een evangelisatie die vrijmoedig culturele, maatschappelijke, politieke en economische omstandigheden aanklaagt, zoals de overdreven ruimte die wordt gegeven aan de logica van de markt, die een authentiek gezinsleven belemmeren en daardoor discriminatie, armoede, uitsluiting en geweld met zich meebrengen. Daarom dient een dialoog en een samenwerking met de maatschappelijke structuren te worden ontwikkeld en dienen leken die zich als christenen inzetten op cultureel een maatschappelijk-politiek vlak, te worden bemoedigd en ondersteund”.²³¹

---

227 *Relatio finalis* 2015, 56.

228 *Ibid.*, 89.

229 *Relatio Synodi* 2014, 32.

230 *Ibid.*, 33.

231 *Ibid.*, 38.

202. “De belangrijkste bijdragen aan de gezinspastoraal biedt de parochie, die het gezin van de gezinnen is, waarin de bijdragen van kleine gemeenschappen, bewegingen en kerkelijke verenigingen worden geharmoniseerd”.²³² Samen met de pastoraal die specifiek is gericht op het gezin, doet zich voor ons de noodzaak voor van “een adequatere vorming van priesters, diakens, mannelijke en vrouwelijk religieuzen, catechisten en andere werkers in de pastoraal”.²³³ In de antwoorden op de aan heel de wereld toegezonden enquêtes is gebleken dat het de gewijde bedienaren vaak ontbreekt aan een adequate vorming om de huidige complexe problemen van de gezinnen te behandelen. In deze zin kan ook de ervaring van de lange oosterse traditie van gehuwde priesters nuttig zijn.

203. De seminaristen zouden toegang moeten hebben tot een ruimere interdisciplinaire vorming betreffende verlovings- en huwelijksrecht en niet alleen betreffende de leer. Bovendien maakt de vorming het hun niet altijd mogelijk hun eigen psycho-affectieve wereld tot uitdrukking te brengen. Sommigen dragen in hun leven de ervaring met zich mee van een eigen gewond gezin met afwezigheid van de ouders en met emotionele instabiliteit. Het zal nodig zijn tijdens de vorming een rijping te garanderen, opdat de toekomstige bedienaren het psychische evenwicht bezitten dat hun taak vereist. De familiebanden zijn fundamenteel om een gezond zelfrespect van de seminaristen te versterken. Daarom is het belangrijk dat de gezinnen heel het proces van seminarie en priesterschap begeleiden, aangezien zij het op realistische wijze helpen versterken. In die zin is het heilzaam perioden van het seminarieleven te combineren met perioden van het leven in de parochie om het mogelijk te maken meer contact te krijgen met de concrete werkelijkheid van de gezinnen. De priester komt gedurende zijn hele pastorale leven vooral gezinnen tegen. “De aanwezigheid van leken en gezinnen, in het bijzonder de vrouwelijke aanwezigheid, begunstigt bij de vorming van de priester de waardering voor de verscheidenheid en complementariteit van de verschillende roepingen in de Kerk”.²³⁴

---

232 *Relatio finalis 2015*, 77.

233 *Ibid.*, 61.

234 *Ibid.*

204. De antwoorden op de enquêtes wijzen ook met nadruk op de noodzaak van de vorming van leken die werkzaam zijn in de gezinspastoraal met de hulp van psychopedagogen, huisartsen, eerstelijnsgezondheidszorg, maatschappelijk werkers, advocaten voor minderjarigen en gezinnen met een openheid voor het ontvangen van de steun van psychologie, sociologie, seksuologie en ook counseling. Professionals, vooral zij die ervaring hebben met begeleiding, helpen de pastorale voorstellen vorm te geven in de werkelijke situaties en bij de zorgen van de gezinnen. “Vormings- en cursusprogramma’s die specifiek gericht zijn op werkers in de pastoraal, zullen hen geschikt kunnen maken om de weg zelf van de voorbereiding op het huwelijk in te voegen in de bredere dynamiek van het kerkelijk leven”.²³⁵ Een goede pastorale voorbereiding is belangrijk, ook met het zicht op de bijzondere noodsituaties, die worden bepaald door de gevallen van huiselijk geweld en seksueel misbruik”.²³⁶ Dit alles maakt op geen enkele wijze de fundamentele waarde van de geestelijke leiding, de onschatbare geestelijke bronnen van de Kerk en de sacramentele verzouwing er niet minder om, maar vult ze aan.

De begeleiding van de verloofden op de weg van de voorbereiding op het huwelijk

205. De synodevaders hebben op verschillende wijzen gezegd dat men de jongeren moet helpen de waarde en de rijkdom van het huwelijk te ontdekken.²³⁷ Zij moeten de aantrekkingskracht kunnen begrijpen van een volledige verbintenis die de maatschappelijke dimensie van het bestaan verheft en vervolmaakt, de seksualiteit zijn grootste betekenis geeft en tegelijkertijd het welzijn van de kinderen bevordert en hun de beste context biedt voor hun rijping en opvoeding.

---

235 *Ibid.*.

236 *Ibid.*

237 Vgl. *Relatio Synodi* 2014, 26.

206. “De complexe maatschappelijke werkelijkheid en de uitdagingen die het gezin vandaag geroepen is onder ogen te zien, vragen om een grotere inzet van heel de christelijke gemeenschap voor de voorbereiding van de huwendes op het huwelijk. Het is noodzakelijk het belang van de deugden in herinnering te roepen. Hieronder blijkt de kuisheid een kostbare voorwaarde te zijn voor een echte groei van de liefde tussen de personen. Wat deze noodzaak betreft, hebben de synodevaders eensgezind de behoefte onderstreept aan een grotere betrokkenheid van heel de gemeenschap. Daarbij hebben zij, naast de verworteling van de voorbereiding op het huwelijk in de weg van de christelijke initiatie door de band met het doopsel en de andere sacramenten te benadrukken, ook een bijzondere plaats gegeven aan het getuigenis van de gezinnen zelf. Men heeft eveneens de noodzaak naar voren gebracht van specifieke programma’s voor de onmiddellijke voorbereiding op het huwelijk die een ware ervaring van deelname aan het kerkelijke leven zijn en de verschillende aspecten van het gezinsleven verdiepen”.²³⁸

207. Ik nodig de christelijke gemeenschappen ertoe uit te erkennen dat de begeleiding van de weg van liefde van verloofden een goed is voor henzelf. Zoals de bisschoppen van Italië hebben gezegd, zijn degenen die huwen, voor de christelijke gemeenschap “een kostbare bron, omdat zij door zich oprecht ervoor in te zetten te groeien in de liefde en de wederzijdse gave, eraan kunnen bijdragen de structuur zelf van heel het lichaam van de Kerk te vernieuwen: de bijzondere vorm van vriendschap die zij beleven, kan aanstekelijk worden en de christelijke gemeenschap waarvan zij deel uitmaken, in vriendschap en broederschap doen groeien”.²³⁹ Er zijn verschillende legitieme manieren om de onmiddellijke voorbereiding op het huwelijk te organiseren en iedere lokale Kerk zal onderscheiden welke de beste is en in een adequate vorming voorzien die tegelijkertijd de jongeren niet van het sacrament vervreemdt. Het gaat er niet om hun de hele catechismus te geven, noch hen te overvoeren met teveel onderwerpen.

---

238 *Ibid.*, 39.

239 Italiaanse Bisschoppenconferentie. Bisschoppelijke Commissie voor Gezin en Leven, *Orientamenti pastorali sulla preparazione al matrimonio e alla famiglia* (22 oktober 2012), 1.

Ook in dit geval geldt immers dat “niet het veel weten de ziel verzadigt en bevredigt, maar het innerlijk de dingen voelen en proeven”.²⁴⁰ Kwaliteit is belangrijker dan kwantiteit en men moet - samen met een vernieuwde verkondiging van het *kerygma* - de voorkeur geven aan een inhoud die, op een aantrekkelijke en hartelijke wijze overgebracht, hen helpt zich in een traject van een heel leven “met grootmoedigheid en vrijgevigheid”²⁴¹ in te zetten. Het betreft een soort “initiatie” in het sacrament van het huwelijk die hun de elementen biedt die noodzakelijk zijn om het in de beste gesteldheid te kunnen ontvangen en met een zekere gedegenheid het gezinsleven te beginnen.

208. Bovendien is het opportuun door middel van missionaire gezinnen, de gezinnen van de verloofden zelf en door verschillende pastorale middelen manieren te vinden om in een vroeg stadium een voorbereiding te bieden die hun liefde doet rijpen met een begeleiding, rijk aan nabijheid en getuigenis. Vaak zijn de groepen van verloofden en de voorstellen van facultatieve lezingen over een verscheidenheid aan thema's die de jongeren werkelijk interesseren, zeer nuttig. In ieder geval zijn enkele op de persoon gerichte ogenblikken onontbeerlijk, daar de belangrijkste doelstelling is ieder te helpen deze concrete persoon met wie hij of zij het hele leven wil delen, te leren liefhebben. Iemand leren liefhebben is niets iets dat men improviseert, noch kan het de doelstelling zijn van een korte cursus, voorafgaande aan de viering van het huwelijk. In werkelijkheid bereidt iedereen zich vanaf de geboorte op het huwelijk voor. Alles wat het gezin hem heeft gegeven, zou het hem mogelijk moeten maken te leren van de eigen geschiedenis en hem in staat moeten stellen tot een volledig en definitief engagement. Waarschijnlijk zijn zij die het best voorbereid huwen, degenen die van hun ouders hebben geleerd wat een christelijk huwelijk is, waarin beiden onvoorwaardelijk voor elkaar hebben gekozen en die beslissing blijven hernieuwen. In deze zin zijn alle pastorale activiteiten die erop zijn gericht de echtgenoten te helpen groeien in de liefde en het evangelie in het gezin te beleven, een onschatbare hulp, opdat hun kinderen zich voorbereiden op hun toekomstig huwelijksleven. Men mag evenmin de

---

240 Ingatius van Loyola, *Geestelijke Oefeningen*, opmerking 2.

241 *Ibid.*, opmerking 5.

waardevolle bijdragen vergeten van de volkspastoraal. Om een eenvoudig voorbeeld te geven: ik herinner aan Valentijnsdag, die in sommige landen beter wordt uitgebuit door de handelaren dan door de creativiteit van de herders.

209. De voorbereiding van degenen die een verloving al hebben geformaliseerd, moet, wanneer de parochiegemeenschap erin slaagt hen ruim op tijd te volgen, ook hun de mogelijkheid geven onverenigbare eigenschappen en risico's te herkennen. Zo kan men uiteindelijk merken dat het niet verstandig is in te zetten op die relatie, om zich niet bloot te stellen aan een voorspelbare mislukking die zeer pijnlijke gevolgen zal hebben. Het probleem is dat de aanvankelijke verblinding ertoe leidt veel dingen proberen te verbergen of te relativiseren, dat men meningsverschillen vermijdt en zo de moeilijkheden voor zich uit schuift. Verloofden zouden moeten worden gestimuleerd en geholpen om tot uitdrukking te brengen wat ieder van een eventueel huwelijk verwacht, wat men zelf verstaat onder wat liefde en verplichting is, wat hij of zij van de ander verlangt, het type leven in gemeenschap dat men zou willen plannen. Deze gesprekken kunnen helpen om te zien dat de raakpunten gering zijn en dat alleen wederzijdse aantrekkingskracht niet voldoende zal zijn om de verbintenis te ondersteunen. Niets is veranderlijker, onzekerder en onvoorspelbaarder dan het verlangen en men moet nooit een beslissing aanmoedigen een huwelijk te sluiten, als andere motivaties die dat verbond reële mogelijkheden van stabiliteit bieden, niet zijn verdiept.

210. In ieder geval is het noodzakelijk, als men duidelijk de zwakke punten van de ander herkent, een realistisch vertrouwen te hebben in de mogelijkheid hem te helpen het beste van zijn persoonlijkheid te ontwikkelen om een tegenwicht te bieden aan de last van zijn zwakheden, met het vastberaden doel hem als menselijke persoon vooruit te helpen. Dit houdt in dat men vastberaden de mogelijkheid accepteert dat men zich soms iets moet ontzeggen, dat men moeilijke ogenblikken en conflictsituaties onder ogen moet zien, en een sterke vastberadenheid zich hierop voor te bereiden. Men moet de signalen van gevaar die de relatie kan hebben, kunnen

herkennen om alvorens te huwen de middelen te vinden die het mogelijk maken deze met succes het hoofd te bieden. Helaas komen velen tot een huwelijk zonder elkaar te kennen. Zij hebben zich samen geamuseerd, hebben samen ervaringen gehad, maar hebben nooit de uitdaging onder ogen gezien om zichzelf te tonen en te leren wie de ander werkelijk is.

211. Zowel de onmiddellijke voorbereiding als de begeleiding gedurende langere tijd moeten ervoor zorgen dat de verloofden het huwen niet zien als het eindpunt van de weg, maar dat zij het huwelijk opvatten als een roeping die hen voorwaarts drijft, met de resolute en realistische vastberadenheid samen alle beproevingen en moeilijke ogenblikken te doorstaan. De pastoraal ter voorbereiding op het huwelijk en de huwelijkspastoraal moeten vóór alles een pastoraal van de huwelijksband zijn, waar elementen worden ingebracht die helpen zowel de liefde te doen rijpen als de moeilijke ogenblikken te overwinnen. Deze inbreng bestaat niet alleen uit leerstellige overtuigingen en mag evenmin worden gereduceerd tot de kostbare geestelijke middelen die de Kerk altijd biedt, maar moet ook bestaan uit praktische trajecten, stevig onderbouwde adviezen, aan de ervaring ontleende strategieën, psychologische richtlijnen. Dit alles geeft vorm aan een pedagogie van de liefde, die het huidige gevoel van de jongeren niet mag negeren om hen innerlijk te kunnen mobiliseren. Tegelijkertijd moet men bij de voorbereiding van de verloofden hen kunnen wijzen op plaatsen en personen, adviseurs of beschikbare gezinnen tot wie zij zich kunnen wenden om hulp te zoeken, wanneer zich moeilijkheden mochten voordoen. Men mag echter nooit vergeten hun de sacramentele verzoening voor te stellen, die het mogelijk maakt zonden en fouten van het voorbije leven en van de relatie zelf af te leggen, onder invloed van de barmhartige vergeving van God en haar helende kracht.

De voorbereiding van de viering

212. Men neigt er bij de onmiddellijke voorbereiding op het huwelijk toe zich te concentreren op de uitnodigingen, de kleding, het feest en de talloze details die zowel de economische middelen als energie en vreugde

opslokken. De verloofden bereiken afgemat en uitgeput het huwelijk in plaats van de beste energie te wijden aan het zich als paar voorbereiden op de stap die zij samen zullen zetten. Deze mentaliteit stelt men ook vast bij sommige feitelijke verbintenissen, die nooit tot een huwelijk zullen komen, omdat men aan te kostbare feesten denkt in plaats van voorrang te geven aan de wederzijdse liefde en de formalisering hiervan ten overstaan van anderen. Beste verloofden, heb de moed om anders te zijn, laat je niet verslinden door de consumptiemaatschappij en de schijn. Wat belangrijk is, is de liefde die jullie verbindt en die wordt versterkt en geheiligd door de genade. Jullie zijn in staat te kiezen voor een sober en eenvoudig feest om de liefde boven alles te stellen. De werkers in de parochie en heel de gemeenschap kunnen helpen ervoor te zorgen dat deze prioriteit regel en geen uitzondering wordt.

213. Bij de meer directe voorbereiding is het belangrijk de echtgenoten inzicht te verschaffen opdat zij de liturgische viering met grote diepgang beleven, door hen te helpen de betekenis van ieder gebaar te begrijpen en te beleven. Laten wij niet vergeten dat een zo grote commitment als die welke de huwelijksconsensus tot uitdrukking brengt en de lichamelijke eenheid die het huwelijk consumeert, als het twee gedoopten betreft, alleen maar geïnterpreteerd kunnen worden als tekenen van de liefde van Gods Zoon, die mens is geworden en met zijn Kerk in een verbond van liefde is verenigd. Bij gedoopten veranderen de woorden en de gebaren in een taal die het geloof laat zien. Het lichaam “verandert” met de betekenissen die God daarin bij de schepping ervan heeft willen leggen, “in de taal van de bedienaren van het sacrament, die zich ervan bewust zijn dat in de huwelijksvereenkomst het mysterie zichtbaar wordt en zich verwezenlijkt.”²⁴²

214. Soms zien de verloofden het theologisch en geestelijk gewicht van de consensus niet die de betekenis van alle volgende gebaren belicht. Het is noodzakelijk duidelijk te maken dat die woorden niet beperkt kunnen worden tot het heden; zij behelzen een totaliteit die de toekomst insluit: “totdat de dood u scheidt”. De betekenis van de consensus laat zien dat

---

242 Johannes Paulus II, *Catechese* (27 juni 1984), 4: *Insegnamenti* VII, 1 (1984), 1941.

“vrijheid en trouw niet elkaars tegengestelde zijn, maar elkaar daarentegen ondersteunen, zowel in de intermenselijke, als de maatschappelijke relaties. Wij denken concreet aan de schade die in de beschaving van de wereldwijde communicatie de inflatie van onvervulde beloften aanricht. [...] Eerbied hebben voor het gegeven woord, trouw aan een belofte kunnen noch gekocht, noch verkocht worden. Men kan ze niet met geweld opleggen, maar ook niet zonder offer veiligstellen”.²⁴³

215. De bisschoppen van Kenia hebben opgemerkt dat, “omdat de toekomstige echtgenoten zich te zeer concentreren op de dag van de bruiloft, zij vergeten dat ze zich aan het voorbereiden zijn op een verplichting die het hele leven duurt”.²⁴⁴ Men moet helpen begrijpen dat het sacrament niet alleen maar een ogenblik is dat vervolgens deel gaat uitmaken van het verleden en de herinneringen, omdat het zijn invloed permanent uitoefent op heel het huwelijksleven.²⁴⁵ De betekenis van de voortplanting van de seksualiteit, de lichaamstaal en de gebaren van liefde die in de geschiedenis van een echtpaar worden beleefd, worden een “ononderbroken continuïteit van de liturgische taal” en “het huwelijksleven wordt in zekere zin liturgie”.²⁴⁶

216. Men kan ook mediteren over bijbellezingen en het begrip verdiepen van de betekenis van de ringen die men elkaar geeft, of van andere tekenen die deel uitmaken van de ritus. Het zou echter niet goed zijn dat zij tot het huwelijk komen zonder samen voor elkaar te hebben gebeden en daarbij God om hulp te hebben gevraagd om trouw en edelmoedig te zijn, samen aan God te hebben gevraagd wat Hij van hen verwacht en ook hun liefde te hebben geheiligd ten overstaan van een beeltenis van Maria. Degenen die hen bij de voorbereiding op het huwelijk begeleiden, zouden hen zodanig moeten oriënteren dat zij deze ogenblikken van gebed, die hun zeer goed kunnen doen, weten te beleven. “De huwelijksliturgie is een uniek gebeuren, dat wordt beleefd in de familiale en sociale context van

---

243 *Catechese* (21 oktober 2015): *L'Osservatore Romano*, 22 oktober 2015, p. 12.

244 Bisschoppenconferentie van Kenia, *Boodschap voor de Veertigdagentijd* (18 februari 2015).

245 Vgl. Pius XI, encycliek *Casti connubii* (31 december 1930): AAS 22 (1930), 583.

246 Johannes Paulus II, *Catechese* (4 juli 1984), 3.6: *Insegnamenti* VII, 2 (1984), 9.10.

een feest. Het eerste van de tekenen van Jezus vond plaats bij het feestmaal van de bruiloft van Kana: de goede wijn van het wonder van de Heer, die de geboorte van een nieuw gezin verblijdt, is de nieuwe wijn van het verbond van Christus met de mannen en de vrouwen van iedere tijd. [...] De celebrant heeft veelvuldig de gelegenheid zich te richten tot een bijeenkomst die bestaat uit personen die weinig deelnemen aan het kerkelijk leven of behoren tot een andere kerkelijke gezindte of religieuze gemeenschap. Het betreft een kostbare gelegenheid voor de verkondiging van het evangelie van Christus”.²⁴⁷

Begeleiden in de eerste jaren van het huwelijksleven

217. Wij moeten erkennen dat het van grote waarde is dat men begrijpt dat het huwelijk een kwestie van liefde is, dat alleen zij die vrij voor elkaar kiezen en elkaar liefhebben, kunnen huwen. Wanneer de liefde echter een pure aantrekkingskracht of een vage genegenheid wordt, lijden de echtgenoten aan een bijzondere broosheid, wanneer de affectiviteit in een crisis raakt of wanneer de lichamelijke aantrekkingskracht minder wordt. Daar deze verwarring veelvuldig voorkomt, is het dringend noodzakelijk de echtgenoten in de eerste jaren van het huwelijksleven te begeleiden om de bewuste en vrije beslissing te verrijken en te verdiepen om elkaar tot het einde toe te behoren en lief te hebben. Vaak is de verlovingstijd niet voldoende, wordt de beslissing om te huwen overhaast genomen om verschillende redenen, terwijl, alsof dit niet voldoende is, de rijping van de jongeren vertraagd is. De echtgenoten moeten dus het traject dat men gedurende de verloving had moeten verwezenlijken, volledig maken.

218. Anderzijds wil ik de nadruk leggen op het feit dat het een uitdaging voor de gezinspastoraal is te helpen ontdekken dat het huwelijk niet kan worden opgevat als iets dat afgesloten is. De verbintenis is reëel, onherroepelijk en is bevestigd en gewijd door het sacrament van het huwelijk. Wanneer de echtgenoten zich verenigen, worden zij echter hoofdrolspelers in, baas over hun eigen geschiedenis en schepper van een plan dat ze samen moeten voortzetten. De blik richt zich op de toekomst, die men dag

---

247 *Relatio finalis* 2015, 59.

voor dag moet opbouwen met de genade van God en juist daarom vraagt men van de partner niet dat hij of zij volmaakt is. Men moet illusies terzijde laten en de partner accepteren zoals hij of zij is: onvolmaakt, geroepen om te groeien, op weg. Wanneer de blik op de partner voortdurend kritisch is, dan wijst dat erop dat men het huwelijk ook niet op zich heeft genomen als een plan waaraan men samen moet bouwen met geduld, begrip, verdraagzaamheid en edelmoedigheid. Dit zorgt ervoor dat de liefde langzamerhand wordt vervangen door een ondervragende en onverzoenlijke blik, door het controleren van verdiensten en rechten van ieder, door protesten, competitie en zelfverdediging. Zo verliezen zij het vermogen elkaar te ondersteunen voor een rijping van beiden en een groei van de verbintenis. Het is noodzakelijk dit de jonge echtgenoten met een realistische duidelijkheid vanaf het begin voor te houden, zodat zij zich bewust worden van het feit dat zij aan het begin staan. Het "ja" dat zij hebben uitgewisseld, is het begin van een tocht met het doel te overwinnen wat de omstandigheden of de hindernissen die zich zouden kunnen voordoen, met zich mee zouden kunnen brengen. De zegening die men ontvangt, is een genade en een stimulans voor deze altijd open weg. Vaak helpt het dat zij gaan zitten om te praten over de uitwerking van hun concreet plan in de doelstellingen, de middelen, de details ervan.

219. Ik herinner me een liedje dat zei dat stilstaand water slecht wordt, bederft. Dat is wat gebeurt, wanneer het liefdesleven in de eerste jaren van het huwelijk stilstaat, ophoudt in beweging te zijn, ophoudt de gezonde onrust te hebben die het voorwaarts drijft. De met die jonge liefde geplande dans naar voren, de dans met die verwonderde ogen vol hoop mag niet tot stilstand komen. In de verloving en de eerste jaren van het huwelijk is het de hoop die de kracht van zuurdeeg in zich heeft, die over onenigheden, conflicten, toevalligheden doet heen zien, die altijd verder kijkt. Zij zet iedere verwachting in beweging om de weg van groei aan te houden. Dezelfde hoop nodigt ons ertoe uit het heden ten volle te beleven en het hart op het gezinsleven te richten, want de beste wijze om de toekomst voor te bereiden en te consolideren is het heden goed te beleven.

220. De weg houdt het doormaken van verschillende fases in die ertoe uitnodigen zich edelmoedig te geven: van een aanvankelijk effect dat door een uitgesproken gevoelsmatige aantrekkingskracht wordt gekenmerkt, komt men tot de behoefte aan de ander, die wordt gevoeld als een onderdeel van het eigen leven. Vandaar komt men tot het genoegzaam elkaar toe te behoren, vervolgens tot een begrip van het hele leven als een plan van beiden, tot het vermogen het geluk van de ander te stellen boven de eigen noden, en tot de vreugde het eigen huwelijk te zien als een goed voor de maatschappij. De rijping van de liefde houdt ook in leren “onderhandelen”. Het is geen baatzuchtige houding of een spel van het commerciële type, maar uiteindelijk een beoefenen van de wederzijdse liefde, omdat dit onderhandelen een vervlechting is van wederzijds geven en nemen voor het welzijn van het gezin. In iedere nieuwe fase van het huwelijksleven is het noodzakelijk te gaan zitten en opnieuw over een akkoord te onderhandelen, zodat er geen overwinnaars en overwonnenen zijn, maar beiden overwinnen. Thuis worden geen beslissingen unilateraal genomen en de twee delen de verantwoordelijkheid voor het gezin, maar ieder huis is uniek en iedere huwelijksynthese is verschillend.

221. Een van de oorzaken die leiden tot een breuk in het huwelijk, is het hebben van te hoge verwachtingen van het huwelijksleven. Wanneer men ontdekt dat de werkelijkheid beperkter en problematischer is dan men had gedroomd, is de oplossing niet om snel en op onverantwoorde wijze aan scheiding te denken, maar het huwelijk te aanvaarden als een weg van rijping, waarop ieder van de echtgenoten een instrument van God is om de ander te doen groeien. Verandering, groei, ontwikkeling van de goede vermogens die ieder in zich draagt, is mogelijk. Ieder huwelijk is een “heilsgeschiedenis” en dit veronderstelt dat men uitgaat van een kwetsbaarheid die dankzij de gave van God en een creatieve en edelmoedige reactie geleidelijk plaats maakt voor een steeds solidere en kostbaardere werkelijkheid. De misschien grootste zending van een man en een vrouw in de liefde is deze: wederzijds steeds meer man en vrouw worden. Doen groeien is de ander helpen zich te vormen in zijn eigen identiteit. Daarom is de liefde ambachtelijk. Wanneer men de passage in de Bijbel leest over

de schepping van man en vrouw, ziet men eerst God die de man vormt (vgl. Gen. 2, 7), vervolgens merkt Hij dat er iets wezenlijks ontbreekt en vormt Hij de vrouw en dan ziet Hij de verrassing van de man: “Oh ja, nu, zij is het!”. En dan lijkt men deze schitterende dialoog te horen waarin man en vrouw elkaar beginnen te ontdekken. Ook in moeilijke ogenblikken verrast de ander inderdaad opnieuw en gaan er nieuwe deuren open om elkaar weer te vinden, als was het de eerste keer; en in iedere nieuwe fase “vormen” zij elkaar weer. De liefde zorgt ervoor dat de een op de ander wacht en het van God geërfde geduld beoefent dat eigen is aan de handwerksman.

222. De begeleiding moet de echtgenoten aanmoedigen edelmoedig te zijn in het meedelen van het leven. “Overeenkomstig het persoonlijke en menselijk complete karakter van de huwelijksliefde is de juiste weg voor een gezinsplanning die van een overeenstemmende dialoog tussen de echtgenoten, van een respecteren van de tijden en een rekening houden met de waardigheid van de partner. In deze zin moeten de Encycliek *Humanae vitae* (vgl. 10-14) en de apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (vgl. 14; 28-35) opnieuw worden ontdekt, opdat de bereidheid het leven door te geven weer opgewekt wordt, in tegenstelling tot een mentaliteit die vaak vijandig staat tegenover het leven [...]. Een verantwoordelijke keuze voor het doorgeven van het leven veronderstelt een vorming van het geweten dat ‘de meest verborgen kern en het heiligdom van de mens is, waarin hij alleen is met God, wiens stem in hem weerklinkt’ (*Gaudium et spes*, 16). Hoe meer de echtgenoten in hun geweten trachten naar God en zijn geboden te luisteren (vgl. Rom. 2, 15) en zich geestelijk laten begeleiden, des te meer zal hun beslissing innerlijk vrij zijn van een subjectief oordeel en een aanpassing aan de gedragswijzen van hun omgeving”.²⁴⁸ Hetgeen bij het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie is gezegd, blijft geldig: “De echtgenoten [...] moeten [...] in gemeenschappelijk beraad tot een juiste [...] beslissing komen, rekening houdend zowel met hun eigen welzijn als met dat van de reeds geboren en komende kinderen, met inzicht tevens in de door de omstandigheden van de tijd en levensstaat vereiste materiële en geestelijke levenscondities en ten slotte met het welzijn van

---

248 *Ibid.*, 63.

het gezin, van de tijdelijke maatschappij en ook van de Kerk. In laatste instantie moeten de echtgenoten zelf ten overstaan van God deze gewetensbeslissing nemen”.²⁴⁹ Anderzijds “dient het gebruik maken van methoden die gebaseerd zijn op het ‘natuurlijke ritme van de vruchtbaarheid’ (*Humanae vitae*, 11), te worden aangemoedigd. Men moet benadrukken dat ‘deze methoden het lichaam van de echtgenoten, de wederzijdse tederheid bevorderen en de groei van de waarachtige vrijheid begunstigen’ (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2370). Er moet altijd worden onderstreept dat de kinderen van God een wonderbare gave van God zijn, een vreugde voor de ouders en voor de Kerk. Door hen vernieuwt de Heer de wereld”.²⁵⁰

Enkele middelen

223. De synodevaders hebben erop gewezen dat “de eerste jaren van het huwelijk een vitale en delicate periode zijn, gedurende welke het paar groeit in het bewustzijn van de uitdagingen en de betekenis van het huwelijk. Vandaar de behoefte aan een pastorale begeleiding die doorgaat na de viering van het sacrament (vgl. *Familiaris consortio*, deel III). In deze pastoraal blijkt de aanwezigheid van echtparen met ervaring van groot belang te zijn. De parochie wordt beschouwd als de plaats waar ervaren paren ter beschikking kunnen worden gesteld van de jongere paren, met eventuele bijstand van verenigingen en nieuwe gemeenschappen. Het is noodzakelijk echtparen aan te moedigen tot een fundamentele houding van het aanvaarden van de grote gave van kinderen. Het belang van een spiritualiteit van het gezin, het gebed en de deelname aan de zondagsliturgie dient te worden onderstreept door de paren aan te moedigen regelmatig bijeen te komen om de groei in het geestelijk leven en de solidariteit bij concrete levensbehoeften te bevorderen. Liturgie, devotionele praktijken en eucharistievieringen voor gezinnen, vooral op de verjaardag van het huwelijk, zijn vermeld als van wezenlijk belang om de evangelisatie door het gezin te bevorderen”.²⁵¹

---

249 Past. const. *Gaudium et spes*, 50.

250 *Relatio finalis* 2015, 63.

251 *Relatio Synodi* 2014, 40.

224. Deze weg is een kwestie van tijd. De liefde heeft behoefte aan beschikbare en belangeloze tijd, die andere dingen op de tweede plaats laat komen. Er is tijd nodig om met elkaar te praten, elkaar zonder haast te omarmen, plannen te delen, naar elkaar te luisteren, elkaar aan te kijken, elkaar te waarderen, de relatie te versterken. Soms is het probleem het gejaagde ritme van de maatschappij of de door verplichtingen van het werk opgelegde tijden. Dan is het probleem weer dat de tijd die men samen doorbrengt, geen kwaliteit heeft. Wij delen samen alleen maar een fysieke ruimte, zonder echter aandacht te besteden aan elkaar. De werkers in de pastoraal en de groepen gezinnen zouden de paren van jonge of broze echtgenoten moeten helpen om te leren elkaar op die ogenblikken te ontmoeten, voor elkaar te blijven stilstaan en ook ogenblikken van stilte te delen, die hen verplichten de aanwezigheid van de partner te ervaren.

225. Echtgenoten die een goede ervaring met een “leertijd” in deze zin hebben, kunnen de praktische hulpmiddelen aanbieden die voor hen van nut zijn geweest: het plannen van de ogenblikken om ongedwongen samen te zijn, de tijd voor recreatie met de kinderen, de verschillende manieren om belangrijke dingen te vieren, de ruimte voor gedeelde spiritualiteit. Zij kunnen echter ook methoden leren die helpen om die momenten inhoud en betekenis te geven, om beter te leren communiceren. Dit is van het hoogste belang, wanneer het nieuwe van de verlovingservaring af is. Immers, wanneer men niet weet wat men met de samen gedeelde tijd moet doen, dan zal de ene of de andere partner uiteindelijk zijn toevlucht nemen tot de technologie, andere verplichtingen verzinnen, andere armen zoeken of wegvluchten van een lastige intimiteit.

226. Pas gehuwden moeten ook worden gestimuleerd eigen gewoonten te ontwikkelen die een gezond gevoel van stabiliteit en bescherming bieden en die worden gevormd met een reeks dagelijkse samen gedeelde rituelen. Het is een goede zaak elkaar 's morgens een kus te geven, elkaar alle avonden te zegenen, op de ander te wachten en hem te ontvangen, wanneer hij thuiskomt, soms samen uit te gaan, de huiselijke werkzaamheden te delen. Tegelijkertijd is het echter goed de gewoonten te onderbreken

bij een feest, niet het vermogen te verliezen om in het gezin iets te vieren, blij te zijn en de mooie ervaringen te vieren. Zij hebben er behoefte aan zich samen te verwonderen over de gaven van God en samen het enthousiasme voor het leven te voeden. Wanneer men feest kan vieren, vernieuwt dit vermogen de energie van de liefde, bevrijdt haar van de eentonigheid en vervult de dagelijkse gewoonten met kleur en hoop.

227. Wij, herders, moeten de gezinnen aanmoedigen in het geloof te groeien. Daarom is het goed aan te sporen tot een veelvuldige biecht, tot geestelijke leiding, tot deelname aan retraites. Men mag echter niet vergeten uit te nodigen wekelijks ruimte te scheppen voor gebed in het gezin, “omdat een gezin dat samen bidt, verenigd blijft”. Eveneens zouden wij, wanneer wij de huizen bezoeken, alle leden van het gezin moeten uitnodigen om een ogenblik voor elkaar te bidden en het gezin toe te vertrouwen aan de handen van de Heer. Tegelijkertijd is het opportuun ieder van de echtgenoten aan te moedigen zich ogenblikken van gebed in eenzaamheid ten overstaan van God te gunnen, omdat ieder zijn eigen kruis heeft. Waarom God niet vertellen wat het hart verontrust of Hem om de kracht vragen om de eigen wonden te genezen en het licht afsmecken waaraan men behoefte heeft om de eigen inzet te ondersteunen? De synodevaders hebben ook naar voren gebracht dat “het Woord van God bron van leven en spiritualiteit is voor het gezin. Heel de gezinspastoraal zal zich innerlijk moeten laten modelleren en de leden van de huiskerk moeten vormen door het biddend en kerkelijk lezen van de Heilige Schrift. Het Woord van God is niet alleen maar een blijde boodschap voor het privéleven van personen, maar ook een criterium van beoordeling en een licht voor het onderscheiden van de verschillende uitdagingen waarmee echtgenoten en gezinnen worden geconfronteerd”.²⁵²

228. Het is mogelijk dat een van de echtgenoten niet gedoopt is of dat hij of zij niet wil leven met de verplichtingen van het geloof. In dat geval zorgt de wens van de ander als christen te leven en te groeien ervoor dat de onverschilligheid van de partner met verdriet wordt beleefd. Desondanks is het mogelijk enkele gemeenschappelijke waarden te vinden, die

---

252 *Ibid.*, 34.

kunnen worden gedeeld en met enthousiasme onderhouden. In ieder geval is een niet gelovige partner liefhebben, hem geluk geven, zijn leed ondersteunen en met hem het leven delen een ware weg van heiliging. Anderzijds is de liefde een gave van God en waar zij zich verspreidt, doet zij haar veranderende kracht voelen, soms op een mysterieuze wijze, totdat “met de vrouw de niet-gelovige man is geheiligd en met de man de niet-gelovige vrouw” (1 Kor. 7, 14).

229. Parochies, bewegingen, scholen en andere instellingen van de Kerk kunnen verschillende vormen van bemiddeling ontplooiën om voor gezinnen te zorgen en ze opnieuw te bezielen, bijvoorbeeld door middel van instrumenten zoals: bijeenkomsten van paren uit de buurt of bevriende paren, korte retraites voor gehuwden, lezingen van specialisten over zeer concrete problemen van het gezinsleven, huwelijksadviesbureaus, deskundige missionaire werkers om met de gehuwden te spreken over hun moeilijkheden en aspiraties, adviezen over verschillende gezinssituaties (verslavingen, ontrouw, huiselijk geweld), ruimte voor spiritualiteit, workshops voor ouders met moeilijke kinderen, gezinsbijeenkomsten. Het parochie-secretariaat zou in staat moeten zijn de noden van het gezin op te vangen en zich hiermee bezig te houden of gemakkelijk door te verwijzen naar wie hulp kan bieden. Er is ook pastorale ondersteuning die men geeft in groepen van gehuwden in de vorm van zowel dienstverlening als zending, gebed, vorming en wederzijdse hulp. Deze groepen bieden het gezin de gelegenheid open te staan voor anderen en dit te beleven, het geloof te delen, maar tegelijkertijd zijn zij een middel om de echtgenoten te sterken en te doen groeien.

230. Weliswaar verdwijnen veel paren na het huwelijk uit de christelijke gemeenschap, maar heel vaak laten wij sommige gelegenheden voorbijgaan waar zij zich weer laten zien, waar wij hun weer op een aantrekkelijke wijze het ideaal van een christelijk huwelijk zouden kunnen voorhouden en doen naderen tot ruimte voor begeleiding: ik verwijs bijvoorbeeld naar het doopsel van een kind, de eerste communie, of wanneer men deelneemt aan een begrafenis of het huwelijk van een familielid of een vriend. Bijna

alle echtgenoten verschijnen weer bij deze gelegenheden, die beter gebruikt zouden kunnen worden. Een andere weg van benadering is de zegening van de huizen of een bezoek brengen aan een beeltenis van de Maagd, die de gelegenheid bieden een pastorale dialoog over de situatie van het gezin te ontwikkelen. Ook kan het nuttig zijn oudere paren de taak toe te vertrouwen pasgehuwden uit de eigen buurt te volgen, om hen te ontmoeten, hen in het begin te volgen en hun een traject van groei voor te stellen. Met het ritme van het huidige leven zal het grootste gedeelte van de gehuwden niet bereid zijn tot veelvuldige bijeenkomsten en mogen wij ons niet beperken tot een pastoraal van kleine elites. De gezinspastoraal moet vandaag in wezen veeleer missionair zijn, naar buiten treden, in de nabijheid zijn, in plaats van zich ertoe te beperken een fabriek van cursussen te zijn die weinigen volgen.

Licht brengen in crises, angsten en moeilijkheden

231. Een woord dient ook gericht te worden tot degenen die in de liefde de nieuwe wijn van de verloving al hebben laten rijpen. Wanneer de wijn rijpt met deze ervaring van de weg, verschijnt en bloeit daar in al haar volheid de trouw in de kleine momenten van het leven. Het is de trouw van het wachten en het geduld. Deze trouw vol offers en vreugden gaat als het ware bloeien in de tijd dat alles “belegen” wordt en de ogen gaan schitteren bij het zien van de kinderen van de kinderen. Zo was het vanaf het begin, maar het is nu bewust, bezonken, gerijpt in de dagelijkse verrassing van de herontdekking dag na dag, jaar na jaar. Zoals de heilige Johannes van het Kruis leerde, zijn “- oude geliefden zij die ervaren en beproefd zijn”. Zij zijn zonder “gevoelsmatige opwellingen, uitbarstingen en uiterlijk branden van vuur. Zij genieten nu de lieflijkheid van de wijn van een in wezen reeds gefermenteerde en in de ziel opgeslagen liefde”.²⁵³ Dit veronderstelt dat men in staat is geweest samen crises en tijden van angst te overwinnen zonder weg te vluchten voor de uitdagingen en zonder de moeilijkheden te verbergen.

---

253 *Geestelijk lied* B, XXV, 11.

De uitdaging van de crises

232. De geschiedenis van een gezin is doorgroeft met crises van iedere soort, die ook een deel zijn van de dramatische schoonheid ervan. Men moet helpen te ontdekken dat een overwonnen crisis niet leidt tot een minder intense relatie, maar ervoor zorgt de wijn van de verbintenis te verbeteren, deze te laten bezinken en te laten rijpen. Men leeft niet samen om steeds minder gelukkig te zijn, maar om te leren op een nieuwe wijze gelukkig te zijn, uit te gaan van de mogelijkheden die door een nieuwe fase worden geopend. Iedere crisis houdt een leerproces in dat het mogelijk maakt de intensiteit van het leven dat men samen deelt, te vermeerderen of minstens een nieuwe zin voor de huwelijkservaring te vinden. Men mag geenszins berusten in een neergaande curve, een onvermijdelijke verslechtering, een middelmatigheid die men nu eenmaal moet verdragen. Integendeel: wanneer men het huwelijk aanvaardt als een opdracht, die inhoudt ook hindernissen te overwinnen, wordt iedere crisis ervaren als een gelegenheid om uiteindelijk samen de betere wijn te drinken. Het is goed de echtgenoten te begeleiden, opdat zij in staat zijn de crises die kunnen komen, te accepteren, de handschoen op te pakken en hieraan een plaats in het gezinsleven te geven. De ervaren en gevormde echtgenoten moeten bereid zijn anderen in deze ontdekking te begeleiden, zodat crises hen niet afschrikken of hen ertoe brengen overhaaste beslissingen te nemen. Iedere crisis verbergt goed nieuws, waarnaar men moet weten te luisteren door het gehoor van het hart te verfijnen.

233. Een onmiddellijke reactie is zich ten overstaan van de uitdaging van een crisis te verzetten, een defensieve houding aan te nemen, wanneer men voelt dat zij aan de eigen controle ontglipt, daar zij de ontoereikendheid van de eigen levenswijze laat zien en dat is ergerlijk. Dan gebruikt men de methode de problemen te ontkennen, ze te verbergen, hun belang te relativieren, alleen maar in te zetten op het voorbijgaan van de tijd. Dit vertraagt echter een oplossing en leidt ertoe veel energie te steken in een nutteloos verdoezelen dat de zaken alleen maar nog meer zal compliceren. De banden worden slechter en een isolement dat de intimiteit schaadt,

wordt steeds sterker. In een crisis die niet onder ogen wordt gezien, is datgene wat het meest in gevaar wordt gebracht, de communicatie. Zo wordt langzamerhand degene die “de persoon die ik liefheb” was, tot “degene die altijd met mij door het leven gaat”, en vervolgens tot alleen nog maar “de vader of de moeder van mijn kinderen” en uiteindelijk tot een vreemde.

234. Om een crisis het hoofd te bieden is het noodzakelijk aanwezig zijn. Het is moeilijk, omdat de personen zich soms isoleren om niet hetgeen ze voelen, te tonen, zij zonderen zich af in een kleingeestige en bedrieglijke stilte. Op deze ogenblikken is het noodzakelijk ruimte te scheppen om van hart tot hart te communiceren. Het probleem is dat het op een ogenblik van crisis moeilijker wordt te communiceren, als men nooit heeft geleerd het te doen. Het is een ware kunst, die men in tijden van kalmte leert om haar in praktijk te brengen in moeilijke tijden. Men moet helpen de meest verborgen oorzaken te ontdekken in de harten van de echtgenoten en ze het hoofd te bieden als een bevalling die voorbij zal gaan en een nieuwe schat zal achterlaten. De antwoorden op de gehouden enquêtes laten zien dat in moeilijke of kritieke omstandigheden de meerderheid niet haar toevlucht neemt tot pastorale begeleiding, omdat zij deze niet voelt als begripvol, nabij, realistisch, concreet. Laten wij daarom ook trachten huwelijkscrises te benaderen met een blik die hun last van verdriet en angst niet ontkent.

235. Er zijn algemene crises die gewoonlijk in alle huwelijken voorkomen, zoals de crisis van het begin, wanneer men moet proberen de verschillen verenigbaar te maken en zich los te maken van de ouders; of de crisis van de komst van een kind met haar nieuwe emotionele uitdagingen; de crisis van het groot brengen van een kind, dat de gewoonten van de ouders verandert; de crisis van de adolescentie van een kind, die veel energie vereist, ouders destabiliseert en hen soms tegenover elkaar plaatst; de crisis van het “lege nest”, die het paar verplicht weer naar zichzelf te kijken; de crisis die wordt veroorzaakt door de ouderdom van de ouders van de echtgenoten, die om meer aanwezigheid, meer aandacht en

moeilijke beslissingen vragen. Het zijn veeleisende situaties, die angst, schuldgevoelens, depressies of vermoeidheid teweegbrengen, die de eenheid ernstig kunnen aantasten.

236. Hierbij kan men dan nog optellen de persoonlijke crises die van invloed zijn op het paar en verband houden met economische, aan werk gerelateerde, affectieve, maatschappelijke, geestelijke moeilijkheden. En hierbij komen dan nog onverwachte omstandigheden die het gezinsleven kunnen veranderen en een weg van vergeving en verzoening vereisen. Op het ogenblik zelf dat men tracht een stap van vergeving te zetten, moet ieder zich in serene nederigheid afvragen of hij niet de voorwaarden heeft geschapen om de ander aan het gevaar bloot te stellen bepaalde fouten te maken. Sommige gezinnen bezwijken, wanneer de echtgenoten elkaar wederzijds beschuldigen, maar “de ervaring laat zien dat met een passende hulp en met de verzoenende werking van de genade een groot percentage van huwelijks crises op voldoende wijze wordt overwonnen. Weten te vergeven en zich vergeven voelen is een fundamentele ervaring in het gezinsleven”.²⁵⁴ “De moeizame kunst van de verzoening, die de ondersteuning van de genade nodig heeft, heeft behoefte aan een edelmoedige samenwerking van verwanten en vrienden en soms ook aan externe en professionele hulp”.²⁵⁵

237. Het gebeurt steeds vaker dat, wanneer iemand voelt dat hij niet krijgt wat hij wenst, of niet wordt verwezenlijkt waarvan hij droomde, dit voldoende lijkt te zijn om een einde te maken aan een huwelijk. Op die manier zal er geen enkel huwelijk zijn dat standhoudt. Soms is een teleurstelling voldoende om te besluiten dat alles is afgelopen, een afwezigheid op een ogenblik dat men de ander nodig had, gekwetste trots of een onbepaalde angst. Er zijn situaties, eigen aan de onvermijdelijke menselijke broosheid, waaraan men een te groot emotioneel gewicht toekent, bijvoorbeeld het gevoel dat er geen volledige respons wordt gegeven, jalousie, verschillen die tussen beiden naar voren kunnen komen, aantrekkingskracht die door anderen wordt opgewekt, nieuwe interesses die ertoe

---

254 *Relatio Synodi* 2014, 44.

255 *Relatio finalis* 2015, 81.

neigen van het hart bezit te nemen, fysieke veranderingen bij de partner en zoveel andere dingen die in plaats van een aanslag op de liefde een gelegenheid zijn om haar nog een keer te zoeken.

238. In deze omstandigheden hebben sommigen de noodzakelijke rijpheid om opnieuw voor de ander als reisgenoot te kiezen, boven de beperkingen van de relatie uit, en aanvaarden zij realistisch dat de ander niet aan alle gekoesterde dromen kan voldoen. Zij vermijden het zich te beschouwen als de enige martelaren, waarden de kleine en beperkte mogelijkheden die het leven in het gezin hun biedt en richten zich erop de huwelijksband te versterken op een wijze die tijd en inspanning zal vragen. Zij erkennen immers in wezen dat iedere crisis als het ware een nieuw "ja" is, dat het mogelijk maakt dat de liefde opnieuw wordt geboren, versterkt, veranderd, gerijpt, verlicht. Uitgaande van een crisis heeft men de moed de diepe wortels te zoeken van wat er gebeurt, opnieuw over de fundamentele afspraken te onderhandelen, een nieuw evenwicht te vinden en samen een nieuwe fase te doorlopen. Met deze houding van voortdurende openheid kan men het hoofd bieden aan zoveel moeilijke situaties! In ieder geval ontdekken wij vandaag door te erkennen dat verzoening mogelijk is, dat "een dienstwerk dat aan degenen gewijd is van wie de huwelijksrelatie verbroken is, bijzonder noodzakelijk blijkt te zijn".²⁵⁶

Oude wonden

239. Het is begrijpelijk dat er in de gezinnen veel moeilijkheden zijn, wanneer een van de leden zijn wijze van relaties aanknopen niet volledig heeft ontwikkeld, omdat wonden uit een fase in zijn leven niet geheel zijn. Een slechte eigen jeugd en adolescentie zijn een vruchtbare bodem voor persoonlijke crises die uiteindelijk het huwelijk schaden. Als allen personen waren die op een normale wijze volwassen zijn geworden, zouden crises minder frequent en minder pijnlijk zijn. Het is echter een feit dat mensen soms met veertig jaar nog een achtergebleven rijping moeten verwezenlijken, die zij aan het einde van de adolescentie hadden moeten bereiken. Soms bemint men met een egocentrische liefde die eigen is aan

---

256 *Ibid.*, 78.

een kind en die is blijven steken in een fase waarin de werkelijkheid wordt verdraaid en men in de grillige waan leeft dat alles om het eigen ik moet draaien. Het is een onverzadigbare liefde, die schreeuwt en huilt, wanneer zij niet krijgt wat zij wil. Een andere keer bemint men met een liefde die in een fase van de adolescentie is blijven steken en gekenmerkt wordt door de tegenstelling, zure kritiek, de gewoonte de ander de schuld te geven, de logica van het gevoel en de fantasie, waar de ander onze wensen moet vervullen of onze kuren moet verdragen.

240. Velen beëindigen hun jeugd zonder ooit ervaren te hebben onvoorwaardelijk te worden bemind en dat beschadigt hun vermogen om vertrouwen te hebben en zich te geven. Een slechte relatie met de eigen ouders en broers en zussen, die nooit is genezen, komt weer naar boven en schaadt het huwelijksleven. Dan moet men een traject van bevrijding doorlopen dat men nog nooit onder ogen heeft gezien. Wanneer de relatie tussen echtgenoten niet goed functioneert, is het zaak, alvorens belangrijke beslissingen te nemen, zich ervan te vergewissen dat ieder deze weg van behandeling van de eigen geschiedenis heeft bewandeld. Dat vereist dat men de noodzaak erkent te genezen, met aandrang te vragen om de genade te vergeven en elkaar te vergeven, hulp te aanvaarden, positieve redenen te zoeken en het steeds opnieuw samen te proberen. Ieder moet zeer eerlijk zijn tegenover zichzelf om te erkennen dat zijn manier van het beleven van de liefde deze onvolwassenheid heeft. Hoewel het duidelijk kan lijken dat het geheel de schuld is van de ander, is het nooit mogelijk een crisis te overwinnen door te wachten tot alleen de ander verandert. Het is ook noodzakelijk zichzelf vragen te stellen over de dingen waarin men persoonlijk volwassener zou kunnen worden of die men zou kunnen verhelpen om een overwinnen van het conflict te begunstigen.

Begeleiding na een breuk en een scheiding

241. In sommige gevallen verplicht de aandacht voor de eigen waardigheid en het welzijn van de kinderen een duidelijke grens te stellen aan buitensporige eisen van de ander, aan groot onrecht, geweld of een gebrek

aan respect dat chronisch is geworden. Men moet erkennen dat “er gevallen zijn waarbij een uit elkaar gaan onvermijdelijk is. Soms kan het zelfs moreel noodzakelijk worden, wanneer het er juist om gaat de zwakste partner of kleine kinderen te behoeden voor ernstigere wonden die door aanmatiging en geweld, vernedering en uitbuiting, desinteresse en onverschilligheid worden veroorzaakt.”²⁵⁷ In elke geval “moet het uit elkaar gaan gezien worden als een laatste middel, nadat iedere andere redelijke poging zinloos is gebleken”.²⁵⁸

242. De synodevaders hebben erop gewezen dat “een bijzonder onderscheidingsvermogen onmisbaar is om hen die uit elkaar zijn gegaan, gescheiden, in de steek gelaten zijn, te begeleiden. Vooral moet het lijden –aanvaard en gerespecteerd worden van hen die ten onrechte moeten ondergaan dat ze uit elkaar gaan, scheiden of in de steek gelaten worden, of door mishandelingen van de echtgenoot gedwongen zijn het samenleven te verbreken. Vergeving voor geleden onrecht is niet gemakkelijk, maar het is een weg die de genade mogelijk maakt. Vandaar de noodzaak van een pastoraal van verzoening en bemiddeling door gespecialiseerde, in de bisdommen te vestigen adviescentra”.²⁵⁹ Tegelijkertijd “dienen personen die gescheiden, maar niet opnieuw gehuwd zijn en vaak getuigen zijn van huwelijkse trouw, aangemoedigd te worden in de eucharistie het voedsel te vinden dat hen ondersteunt in hun toestand. De lokale gemeenschap en de herders moeten deze personen begeleiden met zorg, vooral wanneer er kinderen zijn of hun toestand van armoede ernstig is”.²⁶⁰ De mislukking van een huwelijk wordt veel traumatischer en pijnlijker, wanneer er armoede is, omdat men veel minder middelen heeft om het bestaan een nieuwe richting te geven. Een arm iemand die de beschermende omgeving van het gezin verliest, wordt dubbel blootgesteld aan hulpeloosheid en alle soorten gevaren voor zijn integriteit.

---

257 *Catechesa* (24 juni 2015): *L'Osservatore Romano*, 25 juni 2015, p. 8.

258 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 83: AAS 74 (1982), 184.

259 *Relatio Synodi* 2014, 47.

260 *Ibid.*, 50.

243. Het is belangrijk mensen die gescheiden zijn en een nieuwe verbintenis beleven, te laten voelen dat zij deel uitmaken van de Kerk, dat “zij niet geëxcommuniceerd zijn” en niet als zodanig worden behandeld, omdat zij altijd deel uitmaken van de kerkgemeenschap.²⁶¹ Deze situaties “vereisen een aandachtige onderscheiding en een begeleiding met groot respect, waarbij ieder taalgebruik en iedere houding die hun het gevoel geeft gediscrimineerd te worden, vermeden dient te worden en hun deelname aan het leven van de gemeenschap bevorderd dient te worden. Voor hen zorgen is voor de christengemeenschap geen verzwakking van haar geloof en haar getuigenis omtrent de onontbindbaarheid van het huwelijk, integendeel, juist in deze zorg brengt zij haar naastenliefde tot uitdrukking.”²⁶²

244. Anderzijds “heeft” een groot aantal synodevaders “de noodzaak onderstreept de procedures voor de erkenning van de zaken van nietigheid toegankelijker en minder tijdrovend en zo mogelijk kosteloos te maken”.²⁶³ De traagheid van de processen veroorzaakt ongemak en vermoeit de mensen. Mijn twee recente documenten over deze materie²⁶⁴ hebben geleid tot een vereenvoudiging van de procedures van een eventuele nietigverklaring van een huwelijk. Hiermee heb ik ook “duidelijk” willen “maken dat de bisschop zelf in zijn Kerk, waarover hij als herder en hoofd is aangesteld, juist hierom rechter is onder de aan hem toevertrouwde gelovigen”.²⁶⁵ Daarom “vormt het in praktijk brengen van deze documenten dus een grote verantwoordelijkheid voor de diocesane ordinaris, die geroepen is enkele zaken zelf te beoordelen en in ieder geval een gemakkelijkere toegang van de gelovigen tot gerechtigheid te garanderen. Dit houdt de voorbereiding in van voldoende personeel dat bestaat uit geestelijken en leken en dat zich op de eerste plaats wijdt aan deze kerkelijke dienst. Daarom zal het noodzakelijk zijn om aan gescheiden personen of paren in crisis een dienst van informatie, advies en bemiddeling, verbonden met de

---

261 Vgl. *Catechesis* (5 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 6 augustus 2015, p. 7.

262 *Relatio Synodi* 2014, 5; vgl. *Relatio finalis* 2015, 84.

263 *Relatio Synodi* 2014, 48.

264 Vgl. motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 9 september 2015, pp. 3-4; motu proprio *Mitis et Misericors Iesus* (15 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 9 september 2015, pp. 5-6.

265 Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (15 augustus 2015), preambule. III: *L'Osservatore Romano*, 9 september 2015, p. 3.

gezinspastoraal, ter beschikking te stellen, die ook de mensen zal kunnen opvangen met het oog op een onderzoek voorafgaand aan een huwelijksproces, (vgl. *Mitis iudex*, art. 2-3).²⁶⁶

245. De synodevaders hebben ook gewezen op “de gevolgen van het uit elkaar gaan of de scheiding voor de kinderen, die in elk geval de slachtoffers zijn van de situatie”.²⁶⁷ Welke overwegingen men ook wil inbrengen, zij zijn de eerste zorg, die door geen enkel belang of geen enkele doelstelling mag worden overschaduwd. Tot de gescheiden ouders richt ik dit verzoek: “Neem het kind nooit, nooit in gijzeling! Jullie zijn door zeer veel moeilijkheden en om zeer veel redenen uit elkaar gegaan, het leven heeft jullie deze beproeving gegeven, maar laten de kinderen niet degenen zijn die de last van dit uit elkaar gaan dragen, laten zij niet gebruikt worden als gijzelaars tegen de andere partner, laten zij opgroeien, terwijl zij horen dat mama geen kwaad spreekt over papa, hoewel ze niet meer samen zijn, en dat papa geen kwaad spreekt over mama”.²⁶⁸ Het is onverantwoord het beeld van een vader of moeder te beschadigen met als doel de genegenheid van een kind te kopen, zich te wreken of zich te verdedigen, omdat dat het innerlijk leven van dat kind zal schaden en moeilijk te genezen wonden zal veroorzaken.

246. Hoewel de Kerk de conflictsituaties begrijpt die de echtgenoten moeten doormaken, mag zij niet ophouden de stem te zijn van de zwaksten, en dat zijn de kinderen, die vaak in stilte lijden. Vandaag “vraag ik mij af of wij niet ondanks onze blijkbaar ontwikkelde gevoeligheid en al onze verfijnde psychologische analyses ook doof geworden zijn voor de wonden van de ziel van een kind. [...] Voelen wij het gewicht van de berg die de ziel van een kind verplettert in de gezinnen waar men elkaar slecht behandelt en elkaar kwaad doet tot aan het verbreken van de huwelijkse trouw toe?”.²⁶⁹ Deze slechte ervaringen dragen er niet toe bij dat die kinderen rijpen om in staat te zijn tot definitieve bindingen. Daarom moeten de

---

266 *Relatio finalis* 2015, 82.

267 *Relatio Synodi* 2014, 47.

268 *Catechese* (20 mei 2015): *L'Osservatore Romano*, 21 mei 2015, p. 8.

269 *Catechese* (24 juni 2015): *L'Osservatore Romano*, 25 juni 2015, p. 8.

christengemeenschappen gescheiden ouders die een nieuwe verbintenis zijn aangegaan, niet in de steek laten. Integendeel, zij moeten hen in hun midden opnemen en begeleiden in hun opvoedkundige taak. Immers, “hoe zouden wij deze ouders op het hart kunnen drukken alles eraan te doen hun kinderen tot een christelijk leven op te voeden door hun het voorbeeld van een overtuigd en in praktijk gebracht geloof te geven, als wij hen op een afstand zouden houden van het christelijk leven van de gemeenschap, als waren zij geëxcommuniceerd? Men moet ervoor zorgen niet nog andere lasten toe te voegen dan die de kinderen in deze situaties al moeten dragen!”.²⁷⁰ De wonden van de ouders helpen genezen en hen geestelijk een plaats bieden is ook een goed voor de kinderen, die behoefte hebben aan het familie-aspect van de Kerk, die hen moet opnemen bij deze traumatische ervaring. Scheiding is een kwaad en de groei van het aantal scheidingen is zeer verontrustend. Daarom is ongetwijfeld onze belangrijkste pastorale taak ten opzichte van de gezinnen de liefde te versterken en de wonden helpen genezen, zodat wij kunnen voorkomen dat dit drama van onze tijd zich uitbreidt.

Enkele complexe situaties

247. “De problemen betreffende het gemengde huwelijk vragen om een bijzondere aandacht. Huwelijken tussen katholieken en andere gedoopten ‘laten weliswaar een bijzonder karakter zien, maar het is goed de elementen ervan op de juiste wijze tot hun recht te laten komen en te ontwikkelen, zowel vanwege hun intrinsieke waarde, als vanwege de bijdrage die zij kunnen leveren aan de oecumenische beweging’. Met het oog daarop ‘moet men streven [...] naar een hartelijke samenwerking tussen de katholieke en niet-katholieke bedienaar, reeds vanaf de tijd van voorbereiding op huwelijk en bruiloft” (*Familiaris consortio*, 78). Omtrent het delen van de eucharistie wordt eraan herinnerd dat ‘de beslissing om de niet-katholieke partij bij het huwelijk wel of niet toe te laten tot de eucharistische communie genomen moet worden conform de algemene normen die in dezen zowel voor de oosterse christenen als de andere christenen bestaan,

---

270 *Catechese* (5 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 6 augustus 2015, p. 7.

en rekening houdend met deze bijzondere situatie, dat wil zeggen dat twee gedoopte christenen het sacrament van een christelijk huwelijk ontvangen. Hoewel de echtgenoten bij een gemengd huwelijk de sacramenten van huwelijk en doopsel gemeenschappelijk hebben, kan het delen van de eucharistie alleen maar een uitzondering zijn en moeten in elk geval de aangegeven bepalingen in acht worden genomen” (Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid van de Christenen, *Directorium voor de Toepassing van de Principes en de Normen voor de Oecumene*, 25 maart 1993, 159-160).²⁷¹

248. “De huwelijken met een verschil in eredienst vertegenwoordigen een bevoorrechte plaats voor een interreligieuze dialoog [...], zij brengen enkele bijzondere moeilijkheden met zich mee, zowel met betrekking tot de christelijke identiteit van het gezin, als met betrekking tot de godsdienstige opvoeding van de kinderen. [...] Het aantal gezinnen dat bestaat uit een huwelijksverbintenis met een verschil in eredienst neemt toe in de missiegebieden en ook in landen met een lange christelijke traditie en scheidt de noodzaak te voorzien in een pastorale zorg die gedifferentieerd is al naar gelang de verschillende maatschappelijke en culturele contexten. In sommige landen waar geen vrijheid van godsdienst bestaat, is de christelijke partner verplicht over te gaan tot een andere godsdienst om te kunnen huwen en kan men geen canoniek huwelijk vieren, noch de kinderen dopen bij een verschil in eredienst. Daarom moeten wij de noodzaak benadrukken dat ten opzichte van allen de vrijheid van godsdienst wordt geëerbiedigd.”²⁷² “Het is noodzakelijk bijzondere aandacht te wijden aan personen die een dergelijke huwelijksverbintenis aangaan, en dat niet alleen in de periode vóór het huwelijk. Bijzondere uitdagingen gaan paren en gezinnen aan waarbij de ene partner katholiek en de ander niet-gelovig is. In deze gevallen is het noodzakelijk te getuigen van het vermogen van het evangelie om in te gaan op deze situaties om de opvoeding van de kinderen tot het christelijk geloof mogelijk te maken.”²⁷³

---

271 *Relatio finalis* 2015, 72.

272 *Ibid.* 73.

273 *Ibid.*, 74.

249. “Bijzondere moeilijkheden doen zich voor in situaties die de toegang tot het doopsel betreffen van personen die zich in een complexe huwelijkssituatie bevinden. Het betreft personen die een vaste huwelijksverbintenis hebben gesloten in een tijd dat tenminste één van hen het christelijk geloof nog niet kende. De bisschoppen zijn geroepen in deze gevallen een pastorale onderscheiding in praktijk te brengen die is afgestemd op hun geestelijk welzijn.”²⁷⁴

250. De Kerk conformeert haar houding aan die van de Heer Jezus, die in een grenzeloze liefde zich voor iedere persoon zonder uitzondering heeft opgeofferd.²⁷⁵ Met de synodevaders heb ik de situatie overdacht van de gezinnen die de ervaring kennen personen met een homoseksuele neiging in hun midden te hebben, een niet gemakkelijke ervaring, noch voor de ouders, noch voor de kinderen. Daarom willen wij vóór alles benadrukken dat iedere persoon, onafhankelijk van zijn seksuele geaardheid, moet worden gerespecteerd in zijn waardigheid en met respect moet worden aanvaard, waarbij men ervoor zorgt “iedere vorm van onrechtmatige discriminatie”²⁷⁶ te vermijden, en in het bijzonder iedere vorm van agressie en geweld. Ten opzichte van de gezinnen gaat het daarentegen erom een respectvolle begeleiding te garanderen, opdat zij die een homoseksuele neiging aan de dag leggen, de noodzakelijke hulp kunnen krijgen om Gods wil in hun leven te kunnen begrijpen en te verwezenlijken.²⁷⁷

251. In de loop van het debat over de waardigheid en de zending van het gezin hebben de synodevaders opgemerkt dat “omtrent projecten van gelijkstelling van verbintenissen tussen homoseksuele personen aan het huwelijk ‘er geen enkel reden is om analogieën aan te nemen of vast te stellen, zelfs geen verre analogieën, tussen homoseksuele verbintenissen en Gods plan betreffende huwelijk en gezin””; het is onaanvaardbaar “dat de lokale Kerken in dezen onder druk worden gezet en dat internationale organisaties de financiële steun aan arme landen laten afhangen van het invoeren van wetten die een ‘huwelijk’ tussen personen van hetzelfde geslacht instellen.”²⁷⁸

---

274 *Ibid.*, 75.

275 Vgl. de bul *Misericordiae vultus*, 12: AAS 107 (2015), 409.

252. Eenoudergezinnen ontstaan vaak uit “biologische moeders of vaders die nooit hebben willen integreren in een gezinsleven, situaties van geweld waaruit een ouder met de kinderen heeft moeten vluchten, de dood van een van de ouders, het in de steek laten van het gezin door een van de ouders en andere situaties. Wat de oorzaak ook is, de ouder die samen met het kind woont, moet steun en troost vinden bij de andere gezinnen die de christelijke gemeenschap vormen, evenals bij de pastorale organen van de parochie. Deze gezinnen worden vaak extra getroffen door de ernst van de economische problemen, de onzekerheid van tijdelijk werk, de moeite de kinderen te onderhouden, het gebrek aan een huis.”²⁷⁹

Wanneer de dood zijn angel doet voelen

253. Soms wordt het gezinsleven door de dood van een geliefde uitgedaagd. Wij mogen niet nalaten het licht van het geloof aan te bieden om de gezinnen die op die ogenblikken lijden, te begeleiden.²⁸⁰ Een gezin in de steek laten, wanneer een overlijden het treft, zou een gebrek aan barmhartigheid zijn, het missen van een gelegenheid waarbij pastoraat gewenst is en deze houding kan voor ons de deuren sluiten voor welke andere evangeliserende activiteit dan ook.

254. Ik begrijp het gevoel van beklemming van degene die een zeer geliefde persoon heeft verloren, een partner met wie hij of zij zoveel heeft gedeeld. Jezus zelf raakte ontroerd en huilde bij de dodenwake van een vriend (vgl. Joh. 11, 33.35). En hoe zouden wij niet de klacht kunnen begrijpen van iemand die een kind heeft verloren? Immers, “het is alsof de tijd stilstaat: er gaat een afgrond open die het verleden en ook de toekomst opslokt. [...] En soms komt men ook er toe God te beschuldigen. Hoeveel

---

276 *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 2358; vgl. *Relatio finalis* 2015, 76.

277 Vgl. *ibid.*

278 *Relatio finalis* 2015, 76; vgl. Congregatie voor de Geloofsleer, *Considerazioni circa i progetti di riconoscimento legale delle unioni tra persone omosessuali* (3 juni 2003), 4.

279 *Relatio finalis* 2015, 80.

280 Vgl. *ibid.*, 20.

mensen - ik begrijp ze - worden kwaad op God”.²⁸¹ “Het weduwschap is een bijzonder moeilijke ervaring [...] sommigen laten zien dat zij de eigen energie met nog meer toewijding weten te richten op hun kinderen en kleinkinderen en daarbij in deze uitdrukking van liefde een nieuwe opvoedkundige zending vinden. [...] Zij die niet kunnen rekenen op de aanwezigheid van familie aan wie zij zich kunnen wijden en van wie zij genegenheid en nabijheid kunnen ontvangen, moeten door de christelijke gemeenschap met bijzondere aandacht en bereidheid worden ondersteund, vooral als zij in behoeftige omstandigheden verkeren.”²⁸²

255. In het algemeen kan het rouwen om overledenen vrij lang duren en wanneer een pastor dit traject wil begeleiden, moet hij zich aanpassen aan de behoeften van iedere fase ervan. Het hele traject is doortrokken van vragen: over de oorzaken van de dood, over wat men had kunnen doen, over wat een persoon op het ogenblik dat aan de dood voorafgaat, meemaakt... Met een oprechte en geduldige weg van gebed en innerlijke bevrijding keert de rust terug. Op een bepaald punt in het rouwen is het noodzakelijk dat men helpt te ontdekken dat iedereen van ons die een dierbare heeft verloren, nog een zending te vervullen heeft en dat het niet goed voor ons is het lijden te willen verlengen, als was dit een daad van eerbetoon. De geliefde persoon heeft geen behoefte aan ons lijden, noch is het vleiend voor hem dat wij ons leven verwoesten. Evenmin is het de beste uitdrukking van liefde hem op ieder ogenblik in herinnering te brengen en te noemen, omdat het betekent aan een verleden vast te blijven zitten dat niet meer bestaat, in plaats van de werkelijke persoon lief te hebben die zich in het hiernamaals bevindt. Zijn fysieke aanwezigheid is niet meer mogelijk, maar als de dood iets machtigs is, “is de liefde sterk als de dood” (Hoogl. 8, 6). De liefde heeft een intuïtie die het mogelijk maakt om te luisteren zonder geluid en het onzichtbare te zien. Dit is niet zich de geliefde persoon voor te stellen, zoals deze was, maar deze te kunnen aanvaarden als veranderd, zoals hij nu is. Toen zijn vriendin Maria de verrezen Jezus krachtig wilde omarmen, vroeg Hij haar Hem niet aan te raken (vgl. Joh. 20, 17), om haar te brengen tot een ander soort ontmoeting.

---

281 *Catechese* (17 juni 2015): *L'Osservatore Romano*, 18 juni 2015, p. 8.

282 *Relatio finalis* 2015, 19.

256. Het troost ons te weten dat er geen volledige vernietiging bestaat van hen die sterven, en het geloof garandeert ons dat de Verrezenen ons nooit in de steek zal laten. Zo kunnen wij de dood verhinderen “ons leven te vergiftigen, onze genegenheid nutteloos te maken, ons te storten in de donkerste leegte”.²⁸³ De Bijbel spreekt over een God die ons uit liefde heeft geschapen en zegt dat Hij ons zo heeft gemaakt dat ons leven niet eindigt met de dood (vgl. Wijsh. 3, 2-3). De heilige Paulus spreekt ons over een ontmoeting met Christus onmiddellijk na de dood: “Ik verlang heen te gaan om met Christus te zijn” (Fil. 1, 23). Met Hem wacht ons na de dood hetgeen God heeft bereid voor hen die Hem liefhebben (vgl. 1 Kor. 2, 9). De prefatie van de liturgie van de overledenen brengt dit op schitterende wijze tot uitdrukking: “In onze angst, omdat wij moeten sterven, troost ons uw belofte dat wij eens onsterfelijk zullen zijn. Gij neemt het leven, God, niet van ons af, Gij maakt het nieuw”. Immers, “onze dierbaren zijn niet verdwenen in het duister van het niets: de hoop verzekert ons dat zij in de goede en sterke handen van God zijn”.²⁸⁴

257. Een goede manier om met onze dierbaren die zijn gestorven, te communiceren is voor hen te bidden.²⁸⁵ De Bijbel zegt dat “voor de overledenen te bidden [...] een heilige en vrome gedachte is” (2 Mak. 12, 44-45). Voor hen bidden “kan hen niet alleen helpen, maar hun voorspraak voor ons ook doeltreffend maken”.²⁸⁶ De Apocalyps laat de martelaren zien, terwijl zij, solidair met deze wereld op weg, ten beste spreken voor hen die onrecht lijden op aarde (vgl. 6, 9-11). Sommige heiligen troostten alvorens te sterven hun dierbaren door te beloven dat zij hun nabij zouden zijn om hen te helpen. De heilige Theresia van Lisieux voelde dat zij goed wilde blijven doen vanuit de hemel.²⁸⁷ De heilige Dominicus zei “dat hij na de dood nuttiger, [...] machtiger zou zijn voor het verkrijgen van genaden”.²⁸⁸

---

283 *Catechese* (17 juni 2015): *L'Osservatore Romano*, 18 juni 2015, p. 8.

284 *Ibid.*

285 Vgl. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 958.

286 *Ibid.*

287 Vgl. Ultimi colloqui, “Quaderno giallo” van Moeder Agnes, 17 juli 1897: *Opere complete*, Città del Vaticano - Rome 1997, 1012. Wat dit betreft, is het getuigenis van de medezusters veelbetekenend omtrent de belofte van de heilige Theresia dat haar heengaan uit deze wereld als “een regen van rozen” (*ibid.* 9 juni, 991) zou zijn geweest.

288 Jordanus van Saksen, *Libellus de principiis Ordinis praedicatorum*, 93: *Monumenta Historica Sancti Patris Nostri Dominici*, XVI, Rome 1935, 69.

Het zijn banden van liefde²⁸⁹, omdat “de verbinding met de broeders die in de vrede van Christus ontslapen zijn, geenszins wordt onderbroken, maar veeleer [...] door de uitwisseling van geestelijke goederen verstevigd”.²⁹⁰

258. Als wij de dood aanvaarden, kunnen wij ons erop voorbereiden. De weg is groeien in liefde voor hen die met ons op weg zijn tot de dag waarop “er geen rouw, geen geweent, geen smart meer zal zijn” (Apok. 21, 4). Zo zullen wij ons ook erop voorbereiden onze dierbaren die zijn gestorven, weer te vinden. Zoals Jezus het kind dat was gestorven, aan zijn moeder teruggaf (vgl. Luc. 7, 15), zo zal Hij eveneens met ons doen. Laten wij geen energie verspillen door jaren en jaren bij het verleden te blijven stilstaan. Hoe beter wij op deze aarde leven, des te groter geluk zullen wij kunnen delen met onze dierbaren in de hemel. Hoe meer wij erin slagen te rijpen en te groeien, des te meer zullen wij mooie dingen kunnen meebrengen bij het hemels gastmaal.

---

289 Vgl. *Catechismus van de Katholieke Kerk*, 957.

290 Tweede Vaticaans Concilie, dogm. const. *Lumen gentium*, 49.

HOOFDSTUK VII

DE OPVOEDING VAN DE KINDEREN VERSTERKEN

259. Ouders hebben altijd ten goede en ten kwade invloed op de morele ontwikkeling van hun kinderen. Dientengevolge is het het beste dat zij deze onvermijdelijke verantwoordelijkheid aanvaarden en bewust, enthousiast, redelijk en adequaat verwezenlijken. Daar deze opvoedkundige functie van het gezin zo belangrijk is en zeer complex is geworden, wil ik in het bijzonder bij dit punt blijven stilstaan.

Waar zijn de kinderen?

260. Het gezin mag niet ophouden een plaats van ondersteuning, begeleiding, leiding te zijn, ook al moet het zijn methodes opnieuw uitvinden en nieuwe middelen vinden. Het moet plannen waaraan het zijn kinderen wil blootstellen. Met het oog daarop moet het niet vermijden zich af te vragen wie degenen zijn die voor hun vertier en tijdverdrijf zorgen, die hun woning binnenkomen via beeldschermen, aan wie zij hen toevertrouwen om hen in hun vrije tijd te leiden. Alleen de ogenblikken die wij met hen doorbrengen en waarbij wij in eenvoud en met genegenheid spreken over de belangrijke dingen, en de gezonde mogelijkheden die wij scheppen, opdat zij hun vrije tijd kunnen besteden, zullen het mogelijk maken een schadelijk binnendringen te vermijden. Er is altijd waakzaamheid geboden. Kinderen alleen laten is nooit goed. Ouders moeten richting geven aan hun kinderen en adolescenten en hen voorbereiden, opdat zij situaties het hoofd kunnen bieden waarin er bijvoorbeeld gevaar voor agressie, misbruik of drugsverslavingen kan zijn.

261. Maar een obsessie is geen opvoeding en men kan niet alle situaties onder controle hebben waarin een kind zou kunnen raken. Hier geldt het principe “tijd gaat boven ruimte”.²⁹¹ Dat wil zeggen dat het meer erom gaat processen op gang te brengen dan ruimte te beheersen. Als een ouder er bezeten van is te weten waar zijn kind is, en al zijn bewegingen te controleren, zal hij alleen maar trachten zijn ruimte te beheersen. Zo zal hij het niet opvoeden, niet sterken, niet erop voorbereiden de uitdagingen aan te gaan. Wat vooral van belang is, is bij het kind, met veel liefde, processen van de rijping van zijn vrijheid, van voorbereiding, integrale groei, ontwikkeling van een authentieke autonomie op gang te brengen. Alleen zo zal het kind in zichzelf beschikken over de elementen waaraan het behoefte heeft om zich te kunnen verdedigen en om intelligent en verstandig in moeilijke omstandigheden te handelen. Daarom is de grote vraag niet waar het kind fysiek is, bij wie het op dit ogenblik is, maar waar het in existentiële zin is, welke positie het inneemt vanuit het standpunt bezien van zijn overtuigingen, doelen, verlangens, levensplan. Daarom zijn de vragen die ik de ouders stel: “Proberen wij werkelijk te begrijpen “waar” de kinderen op hun weg zijn? Waar is werkelijk hun ziel, weten wij dat? En vooral: willen wij dat weten?”.²⁹²

262. Als volwassenheid alleen maar de ontwikkeling van iets was dat al in de genetische code is vervat, dan zouden wij niet veel te doen hebben. Bezonnenheid, een goed oordeel en een gezond verstand hangen niet van puur kwantitatieve factoren van groei af, maar van een hele keten van elementen die in het innerlijk van een persoon, om nauwkeuriger te zijn, in het middelpunt van zijn vrijheid worden samengevoegd. Het is onvermijdelijk dat ieder kind ons verrast met plannen die ontspringen aan deze vrijheid, die onze schema's doorbreekt, en het is goed dat dit gebeurt. De opvoeding brengt de taak met zich mee een verantwoordelijke vrijheid te bevorderen die op belangrijke snijpunten in het leven verstandige en intelligente keuzes weet te maken; personen die zonder voorbehoud begrijpen dat hun leven en dat van hun gemeenschap in hun handen ligt en dat die vrijheid een geweldige gave is.

---

291 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 222: AAS 105 (2013), 1111.

292 *Catechesa* (20 mei 2015): *L'Osservatore Romano*, 21 mei 2015, p. 8.

De ethische vorming van de kinderen

263. Ook als de ouders de school nodig hebben om een basisopleiding voor hun kinderen te garanderen, mogen zij nooit de morele vorming helemaal delegeren. De affectieve en ethische ontwikkeling van een persoon vereist een fundamentele ervaring: geloven dat de eigen ouders betrouwbaar zijn. Dit vormt een opvoedkundige verantwoordelijkheid: met genegenheid en getuigenis vertrouwen wekken in zijn kinderen, hun een liefdevol respect inboezemen. Wanneer een kind niet meer voelt dat het voor zijn ouders kostbaar is, ondanks dat het niet volmaakt is, of niet gewaar wordt dat zij een oprechte bezorgdheid koesteren voor hem, dan veroorzaakt dat diepe wonden, die veel moeilijkheden in zijn rijping tot gevolg hebben. Deze afwezigheid, dit affectief in de steek laten veroorzaakt een dieper verdriet dan een eventuele terechtwijzing die het zou kunnen krijgen voor een misstap.

264. De taak van de ouders omvat een opvoeding van de wil en een ontwikkeling van goede gewoonten en affectieve neigingen ten gunste van het goede. Dit houdt in dat deze worden gepresenteerd als gedragingen die geleerd moeten worden, en neigingen die men moet ontwikkelen. Het gaat echter steeds om een proces dat gaat van onvolmaaktheid tot grotere volheid. Het verlangen zich aan de maatschappij aan te passen of de gewoonte af te zien van een onmiddellijke bevrediging om zich aan te passen aan een norm en te zorgen voor een goede samenleving is op zich al een beginwaarde die gesteldheden schept om zich vervolgens te verheffen tot hogere waarden. De morele vorming zou zich altijd moeten verwezenlijken met actieve methodes en een opvoedkundige dialoog die rekening houdt met de gevoeligheid en de taal die specifiek is voor de kinderen. Bovendien moet deze vorming inductief tot stand komen, zodat het kind ertoe komt vanzelf het belang van bepaalde waarden, principes en normen te ontdekken, in plaats van ze op te leggen als een waarheid waarover niet te praten valt.

265. Om goed te handelen is het niet voldoende “adequaat te oordelen” of duidelijk te weten wat men moet doen, hoewel dat wel de voorrang heeft. Vaak zijn wij inconsequent in onze persoonlijke overtuigingen, zelfs wanneer het vaste overtuigingen zijn. Hoewel het geweten ons een bepaald moreel oordeel voorschrijft, hebben soms andere zaken die voor ons aantrekkelijk zijn meer macht, als wij het ons niet eigen hebben gemaakt dat het goede dat hetgeen door de geest als goed wordt begrepen, in ons geworteld is als een diepe affectieve neiging, als een genoegen dat men beleeft aan het goede, dat meer weegt dan andere aantrekkelijkheden en dat ons doet gewaarworden dat wat wij hebben begrepen als goed, dat ook hier en nu “voor ons” is. Een doeltreffende ethische vorming houdt in de persoon laten zien tot hoever goed handelen voor hemzelf moet gaan. Tegenwoordig is het vaak niet effectief iets te vragen dat inspanning en afzien vraagt zonder duidelijk het goede te laten zien dat men daarmee zou kunnen bereiken.

266. Het is noodzakelijk gewoonten te ontwikkelen. Ook door kinderen verworven gewoonten hebben een positieve functie, omdat zij het mogelijk maken dat de grote verinnerlijkte waarden vertaald worden in uiterlijk gezond en stabiel gedrag. Iemand kan sociale gevoelens en een goede gesteldheid jegens anderen hebben, maar als hij gedurende lange tijd op aandringen van volwassenen niet gewend is geraakt om “alsjeblieft”, “mag ik”, “dankjewel” te zeggen, zal zijn goede innerlijke gesteldheid zich niet gemakkelijk vertalen in deze uitdrukkingen. De versterking van de wil en het herhalen van bepaalde handelingen vormen het morele gedrag en zonder een bewuste, vrije en gewaardeerde herhaling van bepaalde goede gedragingen wordt de opvoeding tot dit gedrag niet tot een goed einde gebracht. De motiveringen of de aantrekkingskracht die wij voor een bepaalde waarde voelen, worden geen deugd zonder deze op adequate wijze gemotiveerde handelingen.

267. Vrijheid is iets geweldigs, maar wij kunnen haar verliezen. De morele opvoeding is een aankweken van vrijheid door middel van voorstellen, motiveringen, praktische toepassingen, prikkels, beloningen, voorbeelden, modellen, symbolen, reflecties, aansporingen, herzieningen

van een handelwijze en dialogen die de personen helpen de innerlijke stabiele principes te ontwikkelen die ertoe kunnen aanzetten het goede spontaan te doen. De deugd is een overtuiging die in een innerlijk en stabiel principe van handelen is veranderd. Een deugdzaam leven vormt derhalve de vrijheid, het versterkt haar en voedt haar op en vermijdt dat de persoon slaaf wordt van dwangmatige ontmenselijkende en antisociale neigingen. De menselijke waardigheid vereist immers dat ieder “handelt in welbewuste en vrije keuzes, dat wil zeggen bewogen en daartoe aangezet door persoonlijke overtuigingen.”²⁹³

De waarde van de sanctie als stimulans

268. Het is eveneens onontbeerlijk het kind en de adolescent gevoelig te maken, opdat zij zich er rekenschap van geven dat slechte daden consequenties hebben. Het is noodzakelijk het vermogen op te wekken zich in een ander te verplaatsen en spijt te hebben vanwege zijn leed, wanneer men hem kwaad heeft gedaan. Sommige sancties - voor agressieve antisociale gedragingen - kunnen gedeeltelijk dit doel bereiken. Het is belangrijk het kind vastberaden ertoe op te voeden vergeving te vragen en de anderen berokkende schade te herstellen. Wanneer het opvoedkundig traject zijn vruchten toont in een rijping van de persoonlijke vrijheid, zal het kind zelf op een zeker ogenblik dankbaar beginnen te erkennen dat het een weldaad voor hem is geweest op te groeien in een gezin en ook de eisen te verdragen die door heel het vormingsproces worden gesteld.

269. Corrigeren is een stimulans, wanneer men tegelijkertijd de krachtsinspanningen waardeert en erkent en wanneer het kind ontdekt dat zijn ouders een geduldig vertrouwen levend houden. Een kind dat met liefde is gecorrigeerd, voelt dat er met hem rekening wordt gehouden, wordt gewaar dat er iemand is, merkt dat zijn ouders zijn mogelijkheden erkennen. Dat vereist niet dat de ouders vlekkeloos zijn, maar wel dat zij hun eigen beperkingen nederig weten te erkennen en hun persoonlijke inspanning om beter te zijn laten zien. Een getuigenis dat de kinderen echter van de

---

293 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 17.

kant van de ouders nodig hebben, is dat zij zich niet door boosheid laten meeslepen. Het kind dat iets verkeerd doet, moet worden gecorrigeerd, maar nooit als een vijand of als iemand op wie men de eigen agressiviteit afreageert. Bovendien moet een volwassene erkennen dat sommige slechte daden samenhangen met de broosheid en de beperkingen die eigen zijn aan de leeftijd. Daarom zou een houding van voortdurend sanctioneren, die niet zou helpen de verschillende ernst van de daden te zien en moedeloosheid en irritatie zou opwekken, schadelijk zijn: “Vaders, verbittert uw kinderen niet” (Ef. 6, 4; vgl. Kol. 3, 21).

270. De fundamentele zaak is dat discipline niet verandert in een vermindering van het verlangen, maar in een stimulans om steeds verder te gaan. Hoe discipline en innerlijke dynamiek te integreren? Hoe ervoor te zorgen dat discipline een constructieve limiet is van de weg die een kind moet ondernemen en niet een muur die het vernietigt, of een dimensie die het remt? Men moet altijd een evenwicht weten te vinden tussen twee even schadelijke extremen: het ene zou zijn een wereld te willen scheppen naar de mate van de verlangens van het kind dat opgroeit, terwijl het zich een subject voelt van rechten, maar niet van verantwoordelijkheden. Het andere extreem zou zijn het ertoe brengen te leven zonder bewustzijn van zijn waardigheid, zijn bijzondere identiteit en zijn rechten, gekweld door plichten en onderworpen aan de verwezenlijking van andermans wensen.

Geduldig realisme

271. De morele opvoeding houdt in van een kind of een jongere alleen die dingen te vragen die voor hem geen ongeproportioneerde offer zijn, alleen die dosis krachtsinspanning die geen wrok of louter geforceerde daden veroorzaken. Het gewone traject is om kleine stappen voor te stellen die kunnen worden begrepen, aanvaard en gewaardeerd en een geproportioneerde onthechting met zich meebrengen. Anders bereikt men door te veel te vragen niets. Zodra de persoon zich van de autoriteit kan bevrijden, zal hij waarschijnlijk ophouden goed te handelen.

272. De ethische vorming leidt soms tot minachting als gevolg van ervaringen van verlatenheid, teleurstelling, affectief gebrek of een slecht ouderbeeld. Een verdraaid beeld van de vader- en moederfiguur of de zwakheden van de volwassenen worden geprojecteerd op ethische waarden. Daarom moet men adolescenten helpen de analogie in praktijk te brengen: waarden worden vooral door enkele zeer voorbeeldige personen verwezenlijkt, maar ook op onvolmaakte wijze en in verschillende gradaties gerealiseerd. Tegelijkertijd moet men, omdat de weerstanden van jongeren in sterke mate verband houden met negatieve ervaringen, hen helpen een weg van genezing van deze gewonde innerlijke wereld te gaan, zodat zij tot begrip van en verzoening met de personen en de maatschappij kunnen komen.

273. Wanneer men waarden voorhoudt, moet men stapje voor stapje ter werk gaan, op verschillende wijzen verder gaan al naar gelang de leeftijd en de concrete mogelijkheden van de persoon, zonder rigide en onveranderlijke methodologieën toe te willen passen. De kostbare bijdragen van de psychologie en de opvoedingswetenschappen laten zien dat er een geleidelijk proces noodzakelijk is om gedragsveranderingen te bereiken, maar ook dat vrijheid in goede banen moet worden geleid en gestimuleerd, omdat zij, aan zichzelf overgelaten, de eigen rijping niet kan garanderen. Een concrete, reële vrijheid is beperkt en aan voorwaarden gebonden. Het is geen puur vermogen om geheel spontaan voor het goede te kiezen. Niet altijd wordt er op de juiste wijze een onderscheid gemaakt tussen een “gewilde” en een “vrije” daad. Iemand kan iets kwaads willen met een grote wilskracht, maar op grond van een onweerstaanbare harts-tocht of een slechte opvoeding. In dit geval is zijn beslissing in sterke mate gewild, zij is niet in tegenstelling met de neiging van zijn wil, maar zij is niet vrij, omdat het als het ware onmogelijk blijkt niet voor dat kwade te kiezen. Dat is wat gebeurt met een dwangmatige drugsverslaafde. Wanneer hij de drugs wil, doet hij dit met al zijn krachten, maar hij is zodanig geconditioneerd dat hij voor het ogenblik niet in staat is een andere beslissing te nemen. Daarom is zijn beslissing gewild, maar niet vrij. Het heeft geen zin “vrij te laten kiezen”, omdat hij feitelijk niet kan

kiezen, en hem blootstellen aan de drugs doet niets anders dan de verslaving vergroten. Hij heeft de hulp van anderen en een opvoedkundig traject nodig.

Het gezinsleven als opvoedkundige context

274. Het gezin is de eerste school van menselijke waarden, waar men een goed gebruik van de vrijheid leert. Er zijn neigingen, in de jeugd ontwikkeld, verworteld in het diepste van een persoon die gedurende een heel leven blijven als een gunstige aantrekkingskracht ten opzichte van een waarde of als een spontane afwijzing van bepaalde gedragingen. Veel mensen handelen gedurende hun hele leven op een bepaalde wijze, omdat zij de handelwijze die zij zich vanaf hun jeugd als door osmose hebben eigen gemaakt, als goed beschouwen: “Ze hebben het me zo geleerd”, “dit is wat ze mij hebben ingeprent”. In de kring van het gezin kan men ook leren kritisch de boodschappen van de verschillende communicatiemiddelen te onderscheiden. Helaas hebben vaak sommige televisieprogramma’s of enkele vormen van reclame een negatieve invloed en verzwakken de waarden die men in het gezinsleven heeft meegekregen.

275. In de huidige tijd, waarin onrust en technologische gejaagdheid heersen, is een zeer belangrijke taak van het gezin om op te voeden tot het vermogen om te wachten. Het gaat er niet om kinderen te verbieden te spelen met elektronische apparaten, maar de manier te vinden om in hen het vermogen te doen ontstaan de verschillende logica’s te onderscheiden en de digitale snelheid niet toe te passen op elk terrein van het leven. Een wens uitstellen wil niet zeggen haar negeren, maar de bevrediging ervan opschorten. Wanneer kinderen of adolescenten niet zijn opgevoed om te accepteren dat men op sommige dingen moet wachten, worden ze een dwingeland, onderwerpen ze alles aan de bevrediging van eigen directe behoeften en groeien op met de ondeugd van “alles en onmiddellijk”. Dit is een groot bedrog dat de vrijheid niet begunstigt, maar vergiftigt. Wanneer men integendeel ertoe opvoedt sommige dingen uit te stellen en het juiste

ogenblik af te wachten, leert men wat het betekent zichzelf de baas te zijn, autonoom ten opzichte van eigen impulsen. Zo verrijkt een kind zijn gevoel voor eigenwaarde, wanneer het ervaart dat het zichzelf in eigen hand kan nemen. Tegelijkertijd leert dit hem de vrijheid van de ander te respecteren. Natuurlijk betekent dit niet van kinderen te eisen dat ze handelen als een volwassene, maar evenmin moet men hun vermogen geringschatten te groeien in de rijping van een verantwoordelijke vrijheid. In een gezond gezin wordt deze leerschool gewoonlijk verwezenlijkt door de eisen van het samenleven.

276. Het gezin is de omgeving van de primaire socialisatie, omdat het de eerste plaats is waar men leert een plaats in te nemen tegenover de ander, te luisteren, samen te delen, te verdragen, te respecteren, te helpen, samen te leven. De opvoedkundige taak moet het gevoel voor de wereld en de maatschappij opwekken als “familiale omgeving”, het is een opvoeding tot weten te “wonen” boven de grenzen van het eigen huis uit. In de context van het gezin leert men nabijheid terug te vinden, zorg dragen, groeten. Hier wordt de eerste cirkel van dodelijk egoïsme doorbroken om te erkennen dat wij samen met anderen leven, met anderen die onze aandacht, onze vriendelijkheid, onze genegenheid waard zijn. Er is geen sociale band zonder deze eerste dagelijkse, als het ware microscopische dimensie: het samenzijn in nabijheid, waarbij men elkaar kruist op verschillende ogenblikken van de dag, zich bezorgd maakt over hetgeen allen interesseert, elkaar wederzijds te hulp komt in de kleine dagelijkse dingen. Het gezin moet elke dag nieuwe manieren uitvinden om de wederzijdse erkenning te bevorderen.

277. In de kring van het gezin kunnen ook consumptiegewoonten worden heroverwogen om samen zorg dragen voor het gemeenschappelijke huis: “Het gezin is de hoofdrolspeler in een integrale ecologie, omdat dit het primaire sociale subject is dat in zich de twee basisprincipes van menselijke beschaving op aarde bevat: het principe van gemeenschap en het principe van vruchtbaarheid”.²⁹⁴ Eveneens kunnen moeilijke en zware momenten in het gezinsleven een heel opvoedkundige waarde hebben. Dit

---

294 *Catechese* (30 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 1 oktober 2015, p. 8.

gebeurt bijvoorbeeld, wanneer zich onverwachts een ziekte voordoet, omdat “bij ziekte ook in het gezin als gevolg van de menselijke zwakheid moeilijkheden ontstaan. In het algemeen doet de tijd van de ziekte de kracht van de familiebanden echter groeien. [...] Een opvoeding die beschermt tegen gevoeligheid voor menselijke ziekte, verdort het hart. En zorgt ervoor dat kinderen “gevoelloos worden gemaakt” voor het lijden van anderen, niet in staat zich bezig te houden met het lijden en de ervaring van de grens te beleven”.²⁹⁵

278. De opvoedkundige ontmoeting tussen ouders en kinderen kan vergemakkelijkt of in gevaar worden gebracht door de technologieën van de communicatie of van het vermaak, die steeds verfijnder zijn. Wanneer ze goed worden gebruikt, kunnen ze nuttig zijn om de leden van het gezin ondanks de afstand te verbinden. De contacten kunnen veelvuldig zijn en helpen moeilijkheden op te lossen.²⁹⁶ Het moet echter duidelijk zijn dat zij de noodzaak van de persoonlijker en dieper gaande dialoog, die fysiek contact of minstens de stem van de andere persoon vereist, noch vervangen, noch de plaats ervan innemen. Wij weten dat deze middelen soms verwijderen in plaats van dichterbij elkaar te brengen, zoals wanneer op het uur van de maaltijd iedereen geconcentreerd bezig is met zijn mobiele telefoon, of wanneer een van de echtgenoten in slaap valt, wachtend op de ander die uren doorbrengt met een of ander elektronisch apparaat. In een gezin moet ook dit een reden zijn voor gesprek en afspraken, die het mogelijk maken voorrang te verlenen aan de ontmoeting van zijn leden zonder te vervallen tot ongezone verboden. Men kan in elk geval de gevaren van de nieuwe vormen van communicatie voor kinderen en adolescenten niet ontkennen, die soms willoos worden gemaakt, gescheiden van de werkelijke wereld. Dit “technologisch autisme” stelt hen gemakkelijker bloot aan manipulatie van al degenen die met egoïstische interesses trachten binnen te dringen in hun intimiteit.

---

295 *Catechese* (10 juni 2015): *L'Osservatore Romano*, 11 juni 2015, p. 8.

296 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 67.

279. Het is evenmin goed dat ouders almachtige wezens worden voor hun eigen kinderen die alleen maar vertrouwen zouden kunnen hebben in hen, omdat zij zo een adequaat proces van socialisatie en affectieve rijping verhinderen. Om een uitbreiding van het vader- en moederschap naar een ruimere werkelijkheid toe effectief te maken, “zijn de christelijke gemeenschappen geroepen de opvoedkundige zending van de gezinnen steun te bieden”,²⁹⁷ in het bijzonder door middel van de initiatiecatechese. Om een integrale opvoeding te begunstigen hebben wij er behoefte aan “het verbond tussen gezinnen en de christelijke gemeenschap nieuw leven in te blazen”.²⁹⁸ De synode heeft het belang naar voren willen brengen van katholieke scholen, die “een vitale functie vervullen in het bijstaan van de ouders bij hun plicht om hun kinderen op te voeden. [...] Katholieke scholen zouden moeten worden bemoedigd in hun zending de leerlingen te helpen groeien als rijpe volwassenen die de wereld kunnen zien door de liefdevolle ogen van Jezus en die het leven begrijpen als een roeping om God te dienen.”²⁹⁹ In die zin “dienen vastberaden de vrijheid van de Kerk om de eigen leer te onderrichten en het recht van gewetensbezwaar van de kant van de opvoeders te worden bevestigd.”³⁰⁰

Ja tegen de seksuele opvoeding

280. Het Tweede Vaticaans Concilie had de noodzaak voor ogen van een “positieve en voorzichtige seksuele opvoeding” die kinderen en adolescenten zouden moeten krijgen “in overeenstemming met hun leeftijd” en “rekening houdend met de vorderingen van de psychologie, de pedagogie en de didactiek”.³⁰¹ Wij zouden ons moeten afvragen of onze opvoedkundige instellingen deze uitdaging zijn aangegaan. Het is moeilijk zich te beraden op de seksuele opvoeding in een tijd waarin men ertoe neigt de seksualiteit te banaliseren en te verarmen. Men zou deze alleen maar kunnen verstaan in een kader van een opvoeding tot de liefde, tot

---

297 *Catechese* (20 mei 2015): *L'Osservatore Romano*, 21 mei 2015, p. 8.

298 *Catechese* (9 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 10 september 2015, p. 8.

299 *Relatio finalis* 2015, 68.

300 *Ibid.*, 58.

301 Verklaring *Gravissimum educationis*, 1.

wederzijdse gave. Zo ziet men de taal van de seksualiteit niet op een treurige wijze verarmd, maar verrijkt worden. De seksuele impuls kan worden ontwikkeld in een traject van zelfkennis en in de ontwikkeling van een vermogen tot zelfbeheersing, die kunnen helpen het waardevolle vermogen tot vreugde en liefdevolle ontmoeting te bevorderen.

281. De seksuele opvoeding biedt informatie, maar zonder te vergeten dat kinderen en jongeren nog niet de volledige volwassenheid hebben bereikt. De informatie moet komen op het juiste ogenblik en op een manier die aan de fase waarin zij leven, is aangepast. Het heeft geen nut hen vol te stoppen met gegevens zonder de ontwikkeling van een kritische zin ten opzichte van een invasie van voorstellen, een ongecontroleerde pornografie en een overlast van prikkels die de seksualiteit kunnen verminken. Jongeren moeten zich er rekenschap van kunnen geven dat zij worden gebombardeerd met boodschappen die niet hun welzijn en hun rijpheid zoeken. Het is noodzakelijk hen te helpen de positieve invloeden te herkennen en te zoeken, terwijl ze tegelijkertijd afstand nemen van alles wat hun vermogen om lief te hebben vervormt. Evenzo moeten wij het accepteren dat “de behoefte aan een nieuwe en meer aangepaste taal zich vooral voor- doet op het ogenblik dat kinderen en adolescenten worden ingeleid in het thema van de seksualiteit”.³⁰²

282. Een seksuele opvoeding die een gezonde schaamte behoedt, heeft een immense waarde, ook al zijn sommigen vandaag van mening dat het iets is uit andere tijden. Het is een natuurlijke verdediging van de persoon die de eigen innerlijkheid beschermt en het vermijdt te veranderen in een puur object. Zonder schaamte kunnen wij genegenheid en seksualiteit reduceren tot obsessies die ons alleen maar concentreren op de geslachten- lijkheid, op ziekelijkheden die ons vermogen om lief te hebben vervormen, en op verschillende vormen van seksueel geweld, die ons ertoe brengen op onmenselijke wijze te worden behandeld of anderen te schaden.

---

302 *Relatio finalis* 2015, 56.

283. Herhaaldelijk concentreert de seksuele opvoeding zich op de uitnodiging “zich te beschermen” door “veilige seks” te zoeken. Deze uitdrukkingen dragen een negatieve houding over ten opzichte van het natuurlijke doel van de seksualiteit die bestaat in de voortplanting, als was een eventueel kind een vijand tegen wie men zich moet verdedigen. Zo wordt narcistische agressiviteit in plaats van ontvangen bevorderd. Iedere uitnodiging aan adolescenten om met hun lichaam en verlangens te spelen, als hadden zij de rijpheid, de waarden, de wederzijdse verplichting en doelstellingen die eigen zijn aan een huwelijk, is onverantwoord. Zo moedigt men hen aan de andere persoon vrolijk te gebruiken als object voor experimenten om gebreken en grote beperkingen te compenseren. Het is daarentegen belangrijk een traject te leren over de verschillende uitingen van de liefde, de wederzijdse zorg, de respectvolle tederheid, communicatie die rijk aan betekenis is. Dit alles bereidt immers voor op een integere en edelmoedige zelfgave die na een publiek engagement tot uitdrukking zal komen in het aanbieden van het lichaam. De seksuele eenwording in het huwelijk zal zo verschijnen als een teken van een allesomvattende verplichting, verrijkt door heel de voorafgaande weg.

284. Men mag de jongeren niet bedriegen door hen ertoe te brengen de niveaus te verwarren: aantrekkingskracht “schept” op het ogenblik een illusie van vereniging, maar zonder liefde laat deze “vereniging” twee wezens achter als vreemden die even ver van elkaar staan als tevoren”.³⁰³ De lichaamstaal vraagt een geduldige leertijd die het mogelijk maakt de eigen verlangens te interpreteren en op te voeden om zich werkelijk te geven. Wanneer men pretendeert alles in één keer te geven, is het mogelijk dat men niets geeft. De broosheid van de leeftijd of de verwarringen ervan is één ding, iets anders is adolescenten aanmoedigen de onvolwassenheid van hun wijze van liefhebben te verlengen. Maar wie heeft het vandaag hierover? Wie is in staat de jongeren serieus te nemen? Wie helpt hen zich serieus voor te bereiden op een grote en edelmoedige liefde? De seksuele opvoeding wordt veel te licht opgevat.

---

303 Erich Fromm, *The art of loving*, New York 1956, p. 54.

285. De seksuele opvoeding zou ook het respect en de achting voor het verschil moeten bevatten die ieder de mogelijkheid laat zien het opgesloten zijn binnen de eigen beperkingen te overwinnen om zich te openen voor de aanvaarding van de ander. Buiten de begrijpelijke moeilijkheden die ieder kan hebben, is het noodzakelijk het eigen lichaam zoals het geschapen is, te aanvaarden, omdat “de logica van de heerschappij over het eigen lichaam daarentegen verandert in een soms subtiële logica van de heerschappij over de schepping [...]. Ook het accepteren van het eigen mannelijk of vrouwelijk lichaam is noodzakelijk om zichzelf te kunnen herkennen in het andere geslacht. Zo is het mogelijk met vreugde de specifieke gave van de ander, man of vrouw, als werk van God de Schepper, te accepteren en elkaar te verrijken”.³⁰⁴ Alleen door de vrees voor het anders zijn te verliezen, kan men zich bevrijden van de immanentie van het eigen wezen en de fascinatie voor zichzelf. Een seksuele opvoeding moet helpen het eigen lichaam te aanvaarden, zodat de persoon niet de pretentie heeft “het seksuele verschil weg te nemen, omdat zij niet meer hiermee om kan gaan”.³⁰⁵

286. Evenmin mag men negeren dat bij het vorm geven aan de eigen wijze van zijn, mannelijk of vrouwelijk, niet alleen biologische of genetische factoren samenkomen, maar ook veel elementen die verband houden met temperament, familiegeschiedenis, cultuur, ervaringen die men heeft gehad, de vorming die men heeft gekregen, de invloed van vrienden, familie en personen die men bewondert, en andere concrete omstandigheden die een inspanning van aanpassing vereisen. Weliswaar kunnen wij wat mannelijk en vrouwelijk is, niet scheiden van het door God geschapen werk, dat aan al onze beslissingen en besluiten voorafgaat en waar er biologische elementen zijn die men onmogelijk kan negeren, maar het is ook waar, dat het mannelijke en het vrouwelijke niet iets stars zijn. Daarom is het bijvoorbeeld mogelijk dat de wijze van mannelijk zijn van de echtgenoot zich flexibel kan aanpassen aan de werkomstandigheden van de vrouw. Zich belasten met huishoudelijke taken of enkele aspecten van de groei van de kinderen maken hem niet minder mannelijk, noch betekent

---

304 Encycliek *Laudato si'* (24 mei 2015), 155.

305 *Catechese* (15 april 2015): *L'Osservatore Romano*, 16 april 2015, p. 8.

dit een falen, een toegeven of schande. Wij moeten de kinderen helpen deze gezonde “uitwisselingen”, die de vaderfiguur geen enkele waardigheid ontnemen, te accepteren. De starheid wordt tot een overdrijving van het mannelijke of het vrouwelijke en voedt kinderen en jongeren niet op tot een wederkerigheid die gestalte heeft gekregen in de reële omstandigheden van het huwelijk. Deze starheid kan op haar beurt de ontwikkeling verhinderen van het vermogen van ieder en zelfs zo ver gaan dat men het zich wijden aan kunst of dans als weinig mannelijk beschouwt en een leidende functie bekleden als weinig vrouwelijk. Dit is God zij dank veranderd, maar op sommige plaatsen blijven inadequate opvattingen de legitieme vrijheid beïnvloeden en een authentieke ontwikkeling van de concrete identiteit van de kinderen en hun potentieel verminken.

Het geloof doorgeven

287. De opvoeding van de kinderen moet worden gekenmerkt door een weg van het doorgeven van het geloof, dat bemoeilijkt wordt door de huidige levensstijl, de werktijden, de complexiteit van de wereld van vandaag, waarin velen om te overleven een waanzinnig ritme erop na houden.³⁰⁶ Desondanks moet het gezin de plaats blijven waar men leert de redenen en de schoonheid van het geloof te begrijpen, te bidden en de naaste te dienen. Dit begint bij het doopsel, waarbij de moeders, zoals de heilige Augustinus zei, die hun kinderen dragen “meewerken aan de heilige bevalling”.³⁰⁷ Daarna begint de weg van de groei van dat nieuwe leven. Het geloof is een gave van God, ontvangen bij het doopsel, en is niet het resultaat van menselijk handelen, maar de ouders zijn voor de rijping en de ontwikkeling ervan Gods instrument. Daarom “is het mooi, wanneer moeders hun kleine kinderen leren Jezus of de Maagd een kushandje te geven. Hoeveel tederheid ligt er in dat gebaar! Op dat ogenblik verandert het hart van de kinderen in een ruimte van gebed”.³⁰⁸ Het doorgeven van het geloof veronderstelt dat de ouders werkelijk de ervaring hebben

---

306 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 13-14.

307 *De sancta virginitate*, 7, 7: PL 40, 400.

308 *Catechese* (26 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 27 augustus 2015, p. 8.

vertrouwen te hebben in God, Hem te zoeken, aan Hem behoefte te hebben, omdat alleen op deze wijze “uw daden verhaalt geslacht aan geslacht” (Ps. 145, 4) en “een vader alleen, zijn zonen bekend maakt met uw trouw” (Jes. 38, 19). Dit vereist dat wij Gods handelen in de harten afsmecken, daar waar wij niet kunnen komen. Het mosterdzaadje, een zo klein zaadje, wordt een grote boom (vgl. Mat. 13, 31-32) en zo herkennen wij de disproportie tussen handelen en het gevolg ervan. Dan weten wij dat wij geen heer zijn over de gave, maar de zorgzame beheerders ervan. Onze creatieve inzet is een bijdrage die het ons mogelijk maakt samen te werken met Gods initiatief. Daarom “dient men ervoor te zorgen de paren, moeders en vaders te waarderen als actieve subjecten van de catechese [...]. De gezinscatechese is van groot nut als doeltreffende methode om de jonge ouders te vormen en hen bewust te maken van hun zending als verkondigers van het Evangelie in het eigen gezin”.³⁰⁹

288. De opvoeding tot het geloof weet zich aan ieder kind aan te passen, omdat de eerder geleerde instrumenten of recepten soms niet functioneren. Kinderen hebben behoefte aan symbolen, gebaren, verhalen. Adolescenten raken alleen maar in een crisis bij autoriteit en normen en daarom is het nodig hun persoonlijke ervaringen met het geloof te stimuleren en hun lichtende getuigenissen te bieden die alleen al door hun schoonheid indruk maken. Ouders die het geloof van hun kinderen willen begeleiden, letten op hun veranderingen, omdat zij weten dat geestelijke ervaring niet aan hun vrijheid wordt opgelegd, maar vrij wordt voorgesteld. Het is fundamenteel dat de kinderen concreet zien dat voor hun ouders het gebed werkelijk belangrijk is. Daarom kunnen de ogenblikken van gebed en de uitdrukkingen van volksvroomheid meer evangeliserende kracht hebben dan alle catecheses en verhalen. Ik wil in het bijzonder mijn dankbaarheid uitdrukken jegens alle moeders die onophoudelijk bidden, zoals de heilige Monica deed, voor de kinderen die zich van God hebben verwijderd.

---

309 *Relatio finalis* 2015, 89.

289. De inspanning om het geloof aan de kinderen door te geven, in de zin van de uitdrukking en de groei ervan te vergemakkelijken, maakt het mogelijk dat het gezin een verkondiger van het evangelie wordt en dat het dit spontaan begint door te geven aan al degenen die ermee in contact komen, ook buiten de familiekring. Kinderen die opgroeien in missionaire gezinnen, worden vaak missionair, als de ouders die taak zodanig weten te beleven dat de anderen hen als nabij en bevriend ervaren, en de kinderen in deze stijl van relatie met de wereld opgroeien zonder af te zien van het eigen geloof en de eigen overtuigingen. Wij herinneren eraan dat Jezus zelf at en dronk met de zondaars (vgl. Mar. 2, 16; Mat. 11, 19), de tijd nam om te spreken met de Samaritaanse (vgl. Joh. 4, 7-26) en Nicodemus 's nachts te ontvangen (vgl. Joh. 3, 1-21), zich de voeten liet zalven door een prostituee (vgl. Luc. 7, 36-50) en niet aarzelde zieken aan te raken (vgl. Mar. 1, 40-45; 7, 33). Hetzelfde deden zijn apostelen, die geen personen waren die anderen verachten, opgesloten in kleine groepen uitverkorenen, geïsoleerd van het leven van de mensen. Terwijl de autoriteiten hen achtervolgden, genoten zij de sympathie van heel het volk (vgl. Hand. 2, 47; 4, 21.33; 5, 13).

290. "Het gezin wordt zo een subject van pastoraal handelen door middel van de uitdrukkelijke verkondiging van het evangelie en de erfenis van veel vormen van getuigenis: solidariteit jegens de armen, openstaan voor de diversiteit van de personen, bescherming van de schepping, morele en materiële solidariteit jegens andere, vooral behoeftige gezinnen, de inzet voor het bevorderen van het algemeen welzijn ook door de verandering van onrechtvaardige maatschappelijke structuren, te beginnen bij het gebied waarin het leeft, door werken van lichamelijke en geestelijke barmhartigheid te doen".³¹⁰ Dat dient te worden geplaatst in het kader van de kostbaarste overtuiging van de christenen: de liefde van de Vader, die ons ondersteunt en doet groeien, zichtbaar geworden in de totale gave van Jezus, levend onder ons, die ons in staat stelt samen alle stormen en alle

---

310 *Ibid.*, 93.

fases van het leven te trotseren. Ook in het hart van ieder gezin moet men bij iedere gunstige en ongunstige gelegenheid het *kerygma* laten weerklinken om de weg te verlichten. Wij allen zouden, uitgaande van de levende ervaring in ons gezin, moeten kunnen zeggen: “Zo hebben wij de liefde leren kennen die God voor ons heeft, en wij geloven in haar” (1 Joh. 4, 16). Alleen vanuit deze ervaring zal de gezinspastoraal kunnen bereiken dat de gezinnen tegelijkertijd huiskerk en evangeliserend gist in de maatschappij zijn.

HOOFDSTUK VIII

DE BROOSHEID BEGELEIDEN, ONDERSCHIEDEN EN INTEGREREN

291. *De synodevaders hebben gezegd dat ondanks dat de Kerk van mening is dat elk verbreken van de huwelijksband “tegen de wil van God is, zij zich ook bewust [is] van de broosheid van velen van haar kinderen”.³¹¹ Verlicht door de blik van Christus, “richt de Kerk met liefde zich tot hen die op een onvolledige wijze deelnemen aan haar leven, en erkent daarbij dat de genade van God ook in hun leven werkzaam is door hun moed te geven het goede te doen, met liefde voor elkaar te zorgen en ten dienste te staan van de gemeenschap waarin zij leven en werken”.³¹² Anderzijds blijkt deze houding te worden versterkt in de context van het jubeljaar, gewijd aan de barmhartigheid. Hoewel zij altijd de volmaaktheid voorhoudt en uitnodigt tot een vollediger antwoord aan God, “moet de Kerk met aandacht en zorg haar zwakste, door gewonde en verloren liefde getekende kinderen begeleiden en hun weer vertrouwen en hoop geven, als het licht van een vuurtoren van een haven of van een fakkel die te midden van de mensen wordt gedragen om hen te verlichten die de koers zijn kwijtgeraakt of zich in stormachtig weer bevinden”.³¹³ Laten wij niet vergeten dat het werk van de Kerk vaak lijkt op dat van een veldhospitaal.*

292. Het christelijk huwelijk, weerspiegeling van de vereniging tussen Christus en zijn Kerk, komt volledig tot stand in de vereniging tussen een man en een vrouw, die zich aan elkaar geven in een exclusieve liefde en in vrije trouw, elkaar tot de dood toebehoren en zich openstellen voor het doorgeven van het leven, geheiligd door het sacrament dat hun de genade

---

311 *Relatio Synodi* 2014, 24.

312 *Ibid.*, 25.

313 *Ibid.*, 28.

schenkt om te worden tot een huiskerk en gist van nieuw leven voor de maatschappij. Andere vormen van vereniging staan haaks op dit ideaal, terwijl sommige het minstens gedeeltelijk en op analoge wijze verwezenlijken. De synodevaders hebben bevestigd dat de Kerk niet nalaat de constructieve elementen in de situaties op hun waarde te schatten die nog niet of niet meer beantwoorden aan haar leer over het huwelijk.³¹⁴

De geleidelijkheid in de pastoraal

293. De synodevaders hebben ook de bijzondere situatie in aanmerking genomen van een alleen voor de wet gesloten huwelijk of, behoudens de verschillen, zelfs een eenvoudig samenwonen waarbij, “wanneer een verbintenis door een publieke band een aanzienlijke stabiliteit bereikt, wordt gekenmerkt door een diepe genegenheid, verantwoordelijkheid ten opzichte van het nageslacht, het vermogen beproevingen te overwinnen, zij dan kan worden gezien als een gelegenheid om te begeleiden in de ontwikkeling naar het sacrament van het huwelijk”.³¹⁵ Anderzijds is het zorgwekkend dat veel jongeren vandaag geen vertrouwen meer hebben in een huwelijk en samenwonen, waarbij ze eindeloos het huwelijks engagement uitstellen, terwijl anderen een einde maken aan de op zich genomen verplichting en onmiddellijk een andere beginnen. Zij “die deel uitmaken van de Kerk, hebben behoefte aan een barmhartige en bemoedigende pastorale aandacht”.³¹⁶ De herders komt immers niet alleen het bevorderen van een christelijk huwelijk toe, maar ook “de pastorale onderscheiding van de situaties van zovelen die deze werkelijkheid niet meer beleven” om “in pastorale dialoog te treden met deze personen om de aandacht te vestigen op de elementen van hun leven die kunnen leiden tot een meer openstaan voor het evangelie van het huwelijk in zijn volheid”.³¹⁷ In de pastorale onderscheiding dient men “elementen te zoeken die de evangelisatie en de menselijke en geestelijke groei kunnen begunstigen”.³¹⁸

---

314 Vgl. *ibid.*, 41.43; *Relatio finalis* 2015, 70.

315 *Relatio Synodi* 2014, 27.

316 *Ibid.*, 26.

317 *Ibid.*, 41.

318 *Ibid.*

294. “Een keuze voor een burgerlijk huwelijk of in verschillende gevallen eenvoudig samenwonen wordt vaak niet gemotiveerd door vooroordelen of weerstand tegen een sacramentele verbintenis, maar door culturele of toevallige situaties”.³¹⁹ In deze situaties zullen de tekens van liefde die op de een of andere wijze de liefde van God weerspiegelen, op hun waarde worden geschat.³²⁰ Wij weten dat “voortdurend het aantal groeit van degenen die na lange tijd samengewoond te hebben, vragen om de viering van het huwelijk in de kerk. Eenvoudig samenwonen wordt dikwijls gekozen ten gevolge van een algemene mentaliteit tegen instituties en definitieve verplichtingen, maar ook omdat men wacht op een bestaanszekerheid (werk en vast salaris). In andere landen ten slotte zijn de feitelijke verbintenissen zeer talrijk, niet alleen vanwege het afwijzen van de waarden van huwelijk en gezin, maar vooral door het feit dat huwen wordt opgevat als een luxe vanwege de maatschappelijke omstandigheden, zodat materiële ellende ertoe aanzet in feitelijke verbintenissen te leven”.³²¹ In elk geval “dienen al deze situaties op een constructieve wijze onder ogen te worden gezien door te trachten ze te veranderen in gelegenheden voor een weg naar de volheid van het huwelijk en het gezin in het licht van het evangelie. Het gaat erom deze aan te grijpen en te begeleiden met geduld en fijngevoeligheid”.³²² Dit is wat Jezus heeft gedaan met de Samaritaanse vrouw (vgl. Joh. 4, 1-26): Hij richtte zich op haar verlangen naar echte liefde om haar te bevrijden van alles wat haar leven verduisterde, en om haar te brengen tot de volle vreugde van het evangelie.

295. In deze lijn stelde de heilige Johannes Paulus II de zogenaamde “wet van de geleidelijkheid” voor, in het bewustzijn dat de mens “het zedelijk goede kent, bemint en volbrengt in groeifasen”.³²³ Het is niet een “geleidelijkheid van de wet”, maar een geleidelijkheid in het verstandig stellen van vrije daden van subjecten die niet in staat zijn de objectieve eisen van de wet ten volle te begrijpen, te waarderen of in praktijk te

---

319 *Relatio finalis* 2015, 71.

320 Vgl. *ibid.*

321 *Relatio Synodi*, 2014, 42.

322 *Ibid.*, 43.

323 Apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 34: AAS 74 (1982), 123.

brengen. Ook de wet is immers een gave van God die de weg wijst, een gave voor allen zonder uitzondering, waarnaar men kan leven met de kracht van de genade, ook al “schrijdt” ieder mens “geleidelijk voort, onder voortgaande integratie van de gaven van God en van de eisen van diens uiterste en absolute liefde in heel het persoonlijk en maatschappelijk leven”.³²⁴

De onderscheiding van de zogenaamde “irreguliere”³²⁵ situaties

296. De synode heeft naar verschillende situaties van broosheid en onvolmaaktheid verwezen. Wat dit betreft, wil ik hier herinneren aan hetgeen ik heel de Kerk duidelijk heb willen voorhouden, opdat wij niet de verkeerde weg inslaan: “twee logica’s lopen door heel de geschiedenis van de Kerk: uitsluiten en reïntegreren [...]. De weg van de Kerk is vanaf het Concilie van Jeruzalem altijd die van Jezus: die van de barmhartigheid en de integratie [...]. De weg van de Kerk is die van niemand voor eeuwig te veroordelen, de barmhartigheid van God uit te storten over alle mensen die daarom met een oprecht hart vragen [...]. De ware liefde is immers altijd onverdiend, onvoorwaardelijk en belangeloos!”³²⁶ Daarom “moet men, terwijl de leer duidelijk tot uitdrukking gebracht dient te worden, oordelen vermijden die geen rekening houden met de complexiteit van de verschillende situaties, en is het noodzakelijk te letten op de wijze waarop de mensen leven en lijden op grond van hun situatie”.³²⁷

297. Het gaat erom allen te integreren, men moet ieder helpen zijn eigen manier te vinden om deel te nemen aan de kerkgemeenschap, opdat hij zich ontvanger voelt van een “onverdiende, onvoorwaardelijke en belangeloze” barmhartigheid. Niemand mag voor altijd veroordeeld worden, omdat dit niet de logica van het evangelie is! Ik verwijs niet alleen naar de

---

324 *Ibid.*, 9: 90.

325 Vgl. *Catechesa* (24 augustus 2015): *L'Osservatore Romano*, 25 juni 2015, p. 8.

326 *Homilie gedurende de eucharistie, samen met de nieuwe kardinalen gevierd* (15 februari 2015): AAS 107 (2015), 257.

327 *Relatio finalis* 2015, 51.

gescheidenen die een nieuwe verbintenis zijn aangegaan, maar naar allen, in wat voor situatie zij zich ook bevinden. Uiteraard kan iemand, als hij te koop loopt met een objectieve zonde, als zou die deel uitmaken van het christelijke ideaal, of iets anders wil opleggen dan de Kerk leert, niet pretenderen catechese te geven of te preken, en in deze zin is er iets dat hem scheidt van de gemeenschap (vgl. Mat. 18, 17). Hij moet opnieuw luisteren naar de verkondiging van het evangelie en de uitnodiging tot bekering. Zelfs voor deze persoon kan er echter een manier bestaan van deelname aan het leven van de gemeenschap: in maatschappelijke verplichtingen, gebedsbijeenkomsten of overeenkomstig hetgeen zijn persoonlijk initiatief, samen met de onderscheiding van de herder, kan suggereren. Wat de wijze betreft van het behandelen van de verschillende zogenaamde “irreguliere” situaties, zijn de synodevaders gekomen tot een algemene consensus, die ik ondersteun: “Wat een pastorale benadering van de personen betreft die een burgerlijk huwelijk hebben gesloten, die zijn gescheiden en opnieuw zijn gehuwd of die eenvoudigweg samenwonen, komt het de Kerk toe hun de goddelijke pedagogie van de genade in hun leven te openbaren en hen te helpen de volheid van Gods plan in hen te bereiken”,³²⁸ wat met de kracht van de Heilige Geest altijd mogelijk is.

298. Gescheidenen die een nieuwe verbintenis zijn aangegaan, kunnen zich bijvoorbeeld in zeer verschillende situaties bevinden, die niet moeten worden gecatalogiseerd of vervat in te strakke uitspraken zonder ruimte te laten voor een adequate persoonlijke en pastorale onderscheiding. Een tweede, in de loop van de tijd hecht geworden verbintenis met nieuwe kinderen, bewezen trouw, edelmoedige toewijding, christelijk engagement, bewustzijn van de ongeordendheid van de eigen situatie en een grote moeilijkheid om terug te keren zonder in geweten te voelen dat men tot nieuwe schulden zou vervallen is één ding. De Kerk erkent situaties waarin “de man en de vrouw om serieuze redenen - zoals bijvoorbeeld de opvoeding van de kinderen - niet kunnen voldoen aan de verplichting uit elkaar

---

328 *Relatio Synodi* 2014, 25.

te gaan”.³²⁹ Er is ook het geval van degenen die zich grote inspanningen hebben getroost om het eerste huwelijk te redden en onterecht in de steek zijn gelaten, of dat van “hen die een nieuwe verbintenis zijn aangegaan met het oog op de opvoeding van de kinderen en die soms subjectief in geweten ervan overtuigd zijn dat het vorig huwelijk, dat onherstelbaar verbroken is, nooit geldig is geweest”.³³⁰ Iets anders is daarentegen een nieuwe verbintenis die kort na een recente scheiding komt, met alle gevolgen van leed en verwarring die de kinderen en hele gezinnen treffen, of de situatie van iemand die herhaaldelijk is tekortgeschoten in zijn verplichtingen jegens het gezin. Het moet duidelijk zijn dat dit niet het ideaal is dat het evangelie voor huwelijk en gezin voorhoudt. De synodevaders hebben gezegd dat de onderscheiding van de herders altijd “op de juiste wijze”³³¹ moet geschieden, met een blik die de situaties goed onderscheidt.³³² Wij weten dat er geen “eenvoudige recepten”³³³ bestaan.

299. Ik neem de overwegingen van veel synodevaders over, die hebben willen zeggen dat “gedoopten die zijn gescheiden en opnieuw een burgerlijk huwelijk zijn aangegaan, op de verschillende mogelijke manieren meer in de christelijke gemeenschappen moeten worden geïntegreerd, waarbij iedere gelegenheid tot aanstoot wordt vermeden. De logica van de integratie is de sleutel tot hun pastorale begeleiding, opdat zij niet alleen weten dat zij behoren tot het Lichaam van Christus, dat de Kerk is, maar een vrugdevolle en vruchtbare ervaring hiervan kunnen hebben. Zij zijn gedoopt, zij zijn broers en zusters, de Heilige Geest stort gaven en charisma’s tot welzijn van allen over hen uit. Hun deelname kan tot uitdrukking komen in verschillende kerkelijke diensten: daarom moet men

---

329 Johannes Paulus II, apost exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 84: AAS 74 (1982), 186. In deze situaties wijzen velen, die de mogelijkheid die de Kerk hun biedt, “als broer en zus” samen te leven, kennen en accepteren, erop dat, als er sommige uitdrukkingen van intimiteit ontbreken, “niet zelden de huwelijkstrouw en het welzijn van de kinderen in gevaar kunnen komen” (Tweede Vaticaanse Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 51).

330 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 84: AAS 74 (1982), 186.

331 *Relatio Synodi* 2014, 26.

332 Vgl. *ibid.*, 45.

333 Benedictus XVI, *Toespraak tot de Zevende Mondiale ontmoeting met de Gezinnen*, Milaan (2 juni 2012), antwoord 5: *Insegnamenti* VIII, 1 (2012), 691.

onderscheiden welke van de verschillende tegenwoordig gepraktiseerde vormen van uitsluiting op liturgisch, pastoraal, opvoedkundig en institutioneel gebied kunnen worden overwonnen. Zij moeten zich niet alleen niet geëxcommuniceerd voelen, maar zij kunnen leven en groeien als levende ledematen van de Kerk en haar daarbij als een moeder voelen die hen altijd opvangt, met genegenheid voor hen zorgt en hen bemoedigt op de weg van het leven en het evangelie. Deze integratie is ook noodzakelijk voor de zorg voor en de christelijke opvoeding van hun kinderen, die als het belangrijkste moeten worden beschouwd.”³³⁴

300. Als men rekening houdt met de ontelbare verscheidenheid aan concrete situaties, zoals die welke wij hierboven hebben vermeld, dan is het begrijpelijk dat men van de synode en deze exhortatie niet een nieuw algemeen, op alle gevallen toepasbaar normenstelsel van het canonieke type zou moeten verwachten. Er is alleen een nieuwe aanmoediging mogelijk tot een verantwoorde persoonlijke en pastorale onderscheiding van de afzonderlijke gevallen, die zou moeten erkennen dat, aangezien “de mate van verantwoordelijkheid niet in alle gevallen gelijk is”,³³⁵ de consequenties en de effecten van een norm niet noodzakelijkerwijze altijd hetzelfde moet zijn.³³⁶ Priesters hebben de taak “de betreffende personen te begeleiden op de weg van de onderscheiding overeenkomstig het onderricht van de Kerk en de richtlijnen van de bisschop. In dit proces zal het nuttig zijn een gewetensonderzoek te doen door middel van momenten van reflectie en berouw. Zij die gescheiden zijn en een nieuw huwelijk zijn aangegaan, zouden zich moeten afvragen hoe zij zich ten opzichte van hun kinderen hebben gedragen, toen de huwelijksverbintenis in een crisis is terechtgekomen; of er pogingen tot verzoening zijn geweest; hoe de toestand is van de partner die in de steek is gelaten; welke consequenties de nieuwe relatie heeft voor de rest van het gezin en de gemeenschap van gelovigen; welk voorbeeld deze de jongeren geeft die zich op het huwelijk moeten voorbereiden. Een eerlijke reflectie kan het vertrouwen in de barmhartig-

---

334 *Relatio finalis* 2015, 84.

335 *Ibid.*, 51.

336 Evenmin wat de sacramentdiscipline betreft, aangezien de onderscheiding kan erkennen dat er in een bijzondere situatie geen zware schuld is. Hier is van toepassing hetgeen ik in een ander document heb gesteld: vgl. apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 44.47: AAS 105 (2013), 1038-1040.

heid van God, die niemand wordt onthouden, versterken”.³³⁷ Het betreft een traject van begeleiding en onderscheiding dat “deze gelovigen richt op een bewustwording van hun toestand voor God. Een gesprek met een priester in het forum internum draagt bij aan de vorming van een juist oordeel over wat de mogelijkheid van een vollere deelname aan het leven van de Kerk belemmert, en de stappen die deze kunnen begunstigen en doen groeien. Gegeven dat er in de wet zelf geen geleidelijkheid is (vgl. *Familiaris consortio*, 34), zal deze onderscheiding nooit kunnen afzien van de vereisten van waarheid en naastenliefde van het evangelie die door de Kerk worden voorgehouden. Opdat dit gebeurt, dienen de noodzakelijke voorwaarden te worden gewaarborgd van nederigheid, terughoudendheid, liefde voor de Kerk en haar onderricht, in een oprecht zoeken naar de wil van God en in het verlangen tot een volmaakt antwoord hierop te komen.”³³⁸ Deze houdingen zijn fundamenteel om het ernstige risico van verkeerde boodschappen te vermijden, zoals het idee dat een priester snel “uitzonderingen” kan toestaan of dat er mensen bestaan die sacramentele privileges in ruil voor gunsten kunnen krijgen. Wanneer een verantwoordelijk en discreet persoon, die niet de eigen belangen wil stellen boven het gemeenschappelijk welzijn van de Kerk, een herder ontmoet die de ernst weet te erkennen van de kwestie die hij behandelt, vermijdt men het risico dat een bepaalde onderscheiding ertoe leidt dat men denkt dat de Kerk er een dubbele moraal op na houdt.

De verzachtende omstandigheden in de pastorale onderscheiding

301. Om op adequate wijze te begrijpen waarom een bijzondere onderscheiding in sommige zogenaamde “irreguliere” situaties mogelijk en noodzakelijk is, is er een kwestie waarmee men altijd rekening moet houden, zodat men nooit denkt dat men de eisen van het evangelie wil reduceren. De Kerk heeft een gedegen reflectie omtrent voorwaarden en

---

³³⁷ *Relatio finalis* 2015, 85.

³³⁸ *Ibid.*, 86.

verzachtende omstandigheden. Daarom is het niet meer mogelijk te zeggen dat al degenen die zich in een zogenaamde “irreguliere” toestand bevinden, in staat van zonde leven, verstoken van de heiligmakende genade. De grenzen hangen eenvoudigweg niet af van een eventueel gebrek aan kennis van de norm. Ook al kent een subject de norm goed, dan kan het nog grote moeite hebben om “waarden die in de zedelijke norm gelegen zijn”,³³⁹ te begrijpen of zich in concrete omstandigheden bevinden die het hem niet mogelijk maken anders te handelen en andere beslissingen te nemen zonder een nieuwe schuld op zich te laden. Zoals de synodevaders het goed tot uitdrukking hebben gebracht, “kunnen er factoren bestaan die het vermogen om te beslissen beperken”.³⁴⁰ De heilige Thomas van Aquino erkende al dat iemand de genade en de liefde kan hebben, maar zonder een van de deugden goed te kunnen beoefenen,³⁴¹ zodat hij, ook al bezit hij alle ingestorte morele deugden, niet duidelijk het bestaan van een hiervan laat zien, omdat het uiterlijk werkzaam zijn van deze deugd moeilijkheden ondervindt: “Men zegt dat sommige heiligen bepaalde deugden niet hebben, gegeven de moeilijkheden die zij ondervinden bij de uitoefening hiervan, [...] hoewel zij de habitus (in de zin van een standvastige morele gesteltenis) hebben van alle deugden”.³⁴²

302. Wat deze voorwaarden betreft, drukt de *Catechismus van de Katholieke Kerk* zich op een besliste wijze uit: “De toerekenbaarheid van en de verantwoordelijkheid voor een daad kunnen verminderd of zelfs opgeheven worden door onwetendheid, onoplettendheid, geweld, vrees, gewoonten, onmatige verlangens en andere fysieke of sociale factoren”.³⁴³ In een andere paragraaf wordt opnieuw verwezen naar omstandigheden die de morele verantwoordelijkheid verzachten, en vermeldt zeer uitvoerig de affectieve onvolwassenheid, de macht van gewoontes, de toestand van

---

339 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 33: AAS 74 (1982), 121.

340 *Relatio finalis* 2015, 51.

341 Vgl. *Summa Theologiae* I-II, q. 65, a. 3, ad 2: *De malo*, q. 2, a. 2.

342 *Ibid.*, ad 3.

343 Nr. 1735.

angst of andere psychische of sociale factoren.³⁴⁴ Om deze reden sluit een negatief oordeel over een objectieve situatie niet een oordeel over de toerekenbaarheid of de schuldigheid van de betrokken persoon in.³⁴⁵ In de context van deze overtuigingen vind ik hetgeen de synodevaders hebben willen ondersteunen, zeer gepast: “In bepaalde omstandigheden vinden de personen het zeer moeilijk anders te handelen. [...] De pastorale onderscheiding moet zich, ook al houdt zij rekening met het juist gevormde geweten van de personen, belasten met deze situaties. Ook de gevolgen van gestelde daden zijn niet noodzakelijkerwijze in alle gevallen hetzelfde.”³⁴⁶

303. Uitgaande van het erkennen van het gewicht van de concrete voorwaarden, kunnen wij hieraan toevoegen dat het geweten van de personen beter betrokken moet worden bij de praktijk van de Kerk in enkele situaties die objectief niet onze opvatting over het huwelijk verwezenlijken. Natuurlijk moet men de rijping van een verlicht geweten, dat gevormd is en is begeleid door een verantwoorde en serieuze onderscheiding van een pastor, aanmoedigen en een steeds groter vertrouwen in de genade voorhouden. Dit geweten kan echter niet alleen erkennen dat een situatie objectief niet beantwoordt aan hetgeen het evangelie in het algemeen voorhoudt; het kan ook eerlijk en oprecht datgene erkennen wat voor het ogenblik het edelmoedig antwoord is dat men God kan bieden, en met een zekere morele zekerheid ontdekken dat dit de gave is die God zelf verlangt te midden van de concrete complexiteit van de beperkingen, hoewel het nog niet geheel het objectieve ideaal is. In elk geval herinneren wij eraan dat deze onderscheiding dynamisch is en altijd moet blijven openstaan voor nieuwe groeifases en nieuwe beslissingen die het mogelijk maken het ideaal op een vollediger wijze te verwezenlijken.

---

344 Vgl. *ibid.* 2352; Congregatie voor de Geloofsleer, verklaring *Iura et bona* over euthanasie (5 mei 1980), II: AAS 72 (1980), 546. Johannes Paulus II erkende bij zijn kritiek op de categorie van de “fundamentele keuze” dat “er ongetwijfeld, psychologisch gezien, zeer complexe of duistere situaties kunnen zijn die van invloed zijn op de subjectieve toerekenbaarheid van de zondaar” (apostolische exhortatie *Reconciliatio et poenitentia* [2 december 1984], 17: AAS 77 [1985], 223).

345 Vgl. Pauselijke Raad voor de Wetsteksten, *Dichiarazione sull'ammisibilità alla Comunione dei divorziati risposati* (24 juni 2000), 2.

346 *Relatio finalis* 2015, 85.

Normen en onderscheiding

304. Het is kleingeestig alleen erbij te blijven stilstaan of het handelen van een persoon wel of niet beantwoordt aan een wet of een algemene norm, omdat dit niet voldoende is om een volledige trouw aan God in het concrete bestaan van een mens te onderscheiden of te garanderen. Ik bid vurig dat wij ons te allen tijde herinneren hetgeen de heilige Thomas van Aquino leert, en dat wij leren het ons in de pastorale onderscheiding eigen te maken: “Hoewel er in de algemene zaken er een zekere noodzaak is, vindt men, hoe meer men afdaalt tot de bijzondere zaken, des te meer onbepaaldheid. [...] Op praktisch vlak is voor allen de waarheid of praktische norm met betrekking tot het bijzondere niet hetzelfde, maar alleen met betrekking tot wat algemeen is; en ook bij degenen die in de bijzondere gevallen eenzelfde praktische norm aanvaarden, wordt deze niet in gelijke mate door allen gekend. [...] En de onbepaaldheid neemt nog meer toe, naarmate men meer in het bijzondere afdaalt”.³⁴⁷ Weliswaar presenteren de algemene normen een goed dat men nooit mag negeren of veronachtzamen, maar in de formulering ervan kunnen absoluut niet alle bijzondere situaties worden vervat. Tegelijkertijd moet men zeggen dat juist daarom datgene wat deel uitmaakt van een praktische onderscheiding ten overstaan van een bijzondere situatie, niet verheven mag worden tot het niveau van een norm. Dat zou niet alleen een onverdraaglijke casuïstiek veroorzaken, maar ook de waarden die men met een bijzondere aandacht moet bewaken, in gevaar brengen.³⁴⁸

305. Daarom mag een pastor zich niet voldaan voelen door alleen morele wetten toe te passen op hen die in “irreguliere” situaties leven, als waren het stenen die men werpt naar het leven van personen. Dit is het geval met een gesloten hart, dat zich vaak zelfs achter het onderricht van de Kerk verbergt “om te gaan zitten op de stoel van Mozes en soms superieur en

---

347 *Summa Theologiae* I-II, q. 94, art. 4.

348 Wanneer de heilige Thomas verwijst naar de algemene kennis van de norm en de bijzondere kennis van de praktische onderscheiding, komt hij ertoe te zeggen dat “als er maar één van de beide vormen van kennis is, het de voorkeur verdient dat dit de kennis van de bijzondere werkelijkheid is, die meer het handelen benadert” (*Sententia libri Ethicorum*, VI, 6 (ed. Leonina, t. XLVII, 354)).

oppervlakkig een oordeel te vellen over de moeilijke gevallen en de gewonde gezinnen”.³⁴⁹ In dezelfde lijn heeft de Internationale Theologencommissie zich uitgesproken: “De natuurwet kan derhalve niet worden gepresenteerd als een reeds bestaand geheel van regels die *a priori* het morele subject worden opgelegd, maar het is een bron van objectieve inspiratie voor zijn bij uitstek persoonlijke proces van het nemen van een beslissing”.³⁵⁰ Op grond van de verzachtende voorwaarden of factoren is het mogelijk dat binnen een objectieve situatie van zonde – die subjectief niet schuldig is of dit niet volledig is – in Gods genade kan leven, kan liefhebben en ook kan groeien in het leven van de genade en de liefde en daartoe de hulp van de Kerk krijgt.³⁵¹ De onderscheiding moet helpen de mogelijke wegen te vinden voor een antwoord aan God en een groei door de beperkingen heen. Door te geloven dat alles zwart of wit is, sluiten wij soms de weg van de genade en van de groei af en ontmoedigen wij trajecten van heiliging die God verheerlijken. Laten wij ons herinneren dat “een kleine stap te midden van de grote menselijke beperkingen God aangenamer kan zijn dan een uiterlijk correct leven van wie zijn dagen doorbrengt zonder belangrijke moeilijkheden het hoofd te bieden”.³⁵² De concrete pastoraal van de bedienaren en de gemeenschap mag niet nalaten zich deze werkelijkheid eigen te maken.

306. In iedere omstandigheid moet ten opzichte van hen die moeite hebben om de goddelijke wet ten volle te beleven, de uitnodiging weerklanken de *via caritatis* af te leggen. De broederlijke liefde is de eerste wet van de christenen (vgl. Joh. 15, 12; Gal. 5, 14). Laten wij niet de belofte van de Schrift vergeten: “Beoefent vooral de onderlinge liefde met volharding, want de liefde bedekt tal van zonden” (1 Petr. 4, 8); “delg uw zonden door

---

349 Toespraak ter afsluiting van de Veertiende Gewone Algemene Vergadering van de Bisschoppensynode (24 oktober 2015): *L'Osservatore Romano*, 26-27 oktober 2015, p. 13.

350 *Op zoek naar een universele ethiek: een nieuwe blik op de natuurwet* (2009), 59.

351 In bepaalde gevallen zou het ook de hulp van de sacramenten kunnen zijn. Daarom “breng ik de priesters in herinnering dat de biechtstoel geen folterkamer moet zijn, maar een plaats van de barmhartigheid van de Heer” (apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* [24 november 2013] 44: AAS 105 [2013], 1038. Eveneens signaleer ik dat de eucharistie “geen prijs is voor de volmaakten, maar een royaal geneesmiddel en een voedsel voor de zwakken” (*ibid.*, 47: 1039).

352 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 44: AAS 105 (2013), 1038-1039.

aalmoezen en uw misdaden door barmhartigheid jegens de armen” (Dan, 4, 24); “een laaiend vuur wordt door water geblust en weldadigheid verzoent de zonden” (Sir. 3, 30). Dit is ook wat de heilige Augustinus leert: “Evenals wij dus, als wij door een brand in gevaar zouden zijn, eerst snel op zoek naar water zouden gaan, waarmee wij de brand zouden kunnen blussen, [...] laten wij ons zo ook, als een vlam van zonde is losgekomen uit het hooi van onze hartstochten en wij daarom worden geschokt, verheugen over de gelegenheid die ons wordt gegeven om een werk van echte barmhartigheid te doen, als werd ons de fontein aangeboden waaruit wij water kunnen putten om de brand die ontstaan is, te blussen”.³⁵³

De logica van de pastorale barmhartigheid

307. Om iedere verkeerde interpretatie te vermijden herinner ik eraan dat de Kerk op geen enkele wijze moet nalaten het volle ideaal van het huwelijk, het plan van God in al zijn grootheid, voor te houden: “De gedoopte jongeren dienen te worden aangemoedigd om niet te aarzelen ten overstaan van de rijkdom die het sacrament van het huwelijk verschaft aan hun plannen van liefde, gesterkt door de steun die zij ontvangen van de genade van Christus, en door de mogelijkheid ten volle deel te nemen aan het leven van de Kerk”.³⁵⁴ Lauwheid, iedere vorm van relativisme of een buitensporige terughoudendheid bij het voorstellen van dat ideaal, zouden een gebrek zijn aan trouw aan het evangelie en ook een gebrek aan liefde van de Kerk jegens de jongeren zelf. Buitengewone situaties begrijpen houdt nooit in het licht van het vollere ideaal verbergen of minder voorstellen dan Jezus aan de mens biedt. Vandaag de dag is de pastorale inspanning om de huwelijken te versterken en zo breuken te voorkomen belangrijker dan de pastorale zorg voor mislukkingen.

308. Toch volgt uit het feit dat wij ons bewust zijn van het gewicht van de verzachtende - psychologische, historische en ook biologische - omstan-

---

353 *De catechizandis rudibus*, I, 14, 22: PL 40, 327; vgl. apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 193: AAS 105 (2013), 1101.

354 *Relatio Synodi* 2014, 26.

digheden dat “het noodzakelijk is, zonder de waarde van het evangelische ideaal te verminderen, met barmhartigheid en geduld de mogelijke groeifasen te begeleiden van mensen die zich van dag tot dag vormen”, daarbij ruimte latend voor de “barmhartigheid van de Heer, die ons ertoe aanzet het goede te doen dat mogelijk is”.³⁵⁵ Ik begrijp hen die de voorkeur geven aan een strakkere pastoraal die geen ruimte biedt voor enige verwarring. Ik geloof echter oprecht dat Jezus een Kerk wil die aandacht heeft voor het goede dat de Geest te midden van de broosheid verspreidt: een Moeder die op het ogenblik zelf dat zij duidelijk haar objectieve onderricht tot uitdrukking brengt, “niet afziet van het goede dat mogelijk is, hoewel zij het gevaar loopt vuil te worden door de modder van de straat”.³⁵⁶ Pastores die de gelovigen het volle ideaal van het evangelie en de leer van de Kerk voorhouden, moeten hen helpen ook de logica van het medelijden jegens broze mensen aan te nemen en vervolging of een te hard en ongeduldig oordeel te vermijden. Het evangelie zelf vraagt van ons niet te oordelen en niet te veroordelen (vgl. Mat. 7, 1; Luc. 6, 37). Jezus “verwacht dat wij ervan afzien de persoonlijke of gemeenschappelijke uitvluchten te zoeken die het ons mogelijk maken ons op een afstand te houden van de kern van het menselijk drama, opdat wij het werkelijk aanvaarden in contact te komen met het concrete bestaan van de ander en de kracht van de tederheid leren kennen. Wanneer wij dit doen, wordt het leven voor ons steeds op een schitterende wijze complex”.³⁵⁷

309. Het is providentieel dat deze bespiegelingen zich ontwikkelen in de context van een jubeljaar dat is gewijd aan de barmhartigheid, omdat ook ten overstaan van de meest verschillende situaties die het gezin betreffen, “de Kerk de zending heeft de barmhartigheid van God te verkondigen, het kloppend hart van het evangelie, dat door middel daarvan het hart en de geest van iedere persoon moet bereiken. De Bruid van Christus maakt het gedrag van de Zoon van God tot de hare, die allen tegemoet gaat zonder

---

355 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 44: AAS 105 (2013), 1038.

356 *Ibid.* 45: AAS 105 (2013), 1039.

357 *Ibid.*, 270: AAS 105 (2013), 1128.

iemand uit te sluiten”.³⁵⁸ Zij weet goed dat Jezus zelf zich presenteert als herder van honderd, niet van negenennegentig schapen. Hij wil ze allemaal. Uitgaande van dit bewustzijn zal het mogelijk worden dat “allen, zij die geloven en zij die veraf zijn, de balsem van de barmhartigheid bereiken als teken van het Rijk van God, dat al midden onder ons aanwezig is”.³⁵⁹

310. Wij mogen niet vergeten dat “de barmhartigheid niet alleen het handelen van de Vader is, maar het criterium wordt om te begrijpen wie zijn ware kinderen zijn. Kortom, wij zijn geroepen te leven van barmhartigheid, omdat ons als eersten barmhartigheid is bewezen”.³⁶⁰ Het is niet een romantisch voorstel of een zwak antwoord tegenover de liefde van God, die altijd de mensen verder wil brengen, daar “de draagbalk die het leven van de Kerk schraagt, de barmhartigheid is. Alles in haar pastoraal handelen zou moeten zijn omgeven door de tederheid waarmee zij zich richt tot de gelovigen: niets van haar verkondiging en haar getuigenis naar de wereld toe mag zonder barmhartigheid zijn”.³⁶¹ Weliswaar “gedragen wij ons” soms “als controleurs van de genade en niet als helpers. Maar de Kerk is geen douane, zij is het vaderhuis waar plaats is voor ieder met zijn zware leven”.³⁶²

311. Het onderricht van de moraaltheologie zou niet moeten nalaten deze overwegingen tot de haren te maken, omdat men, ook al moet men weliswaar zorgen voor de volledigheid van het morele onderricht van de Kerk, altijd in het bijzonder aandacht moet besteden aan het benadrukken en aanmoedigen van de hoogste en centrale waarden van het evangelie,³⁶³ in het bijzonder het primaat van de liefde als antwoord op het belangeloze initiatief van de liefde van God. Soms kost het ons veel om in de pastoraal

---

358 De bul *Misericordiae Vultus* (11 april 2015, 12: AAS 107 (2015), 407.

359 *Ibid.*, 5: 402.

360 *Ibidem*, 9: 405.

361 *Ibid.*, 10: 406.

362 Apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (24 november 2013), 47: AAS 105 (2013), 1040.

363 Vgl. *ibid.*, 36-37: AAS 105 (2013), 1035.

ruimte te geven aan de onvoorwaardelijke liefde van God.³⁶⁴ Wij stellen aan de barmhartigheid zoveel voorwaarden dat wij haar ontdoen van een concrete zin en werkelijke betekenis, en dat is de ergste manier om het evangelie af te zwakken. Weliswaar sluit bijvoorbeeld de barmhartigheid gerechtigheid en waarheid niet uit, maar wij moeten vooral zeggen dat de barmhartigheid de volheid van de gerechtigheid is en de schitterendste manifestatie van de waarheid van God. Daarom moet men “iedere theologische opvatting die uiteindelijk aan de almacht zelf van God, en in het bijzonder aan zijn barmhartigheid, twijfelt als niet toereikend”³⁶⁵ beschouwen.

312. Dit biedt ons een kader en een klimaat dat ons verhindert een kille, bureau-moraal te ontwikkelen bij het behandelen van de meest delicate thema's en plaatst ons veeleer in de context van een pastorale onderscheiding die vol barmhartige liefde is en die altijd bereid is te begrijpen, te vergeven, te begeleiden, te hopen en vooral te integreren. Dat is de logica die in de Kerk moet prevaleren, om “de ervaring op te doen ons hart te openen voor allen die leven in de meest hopeloze randgebieden van het bestaan”.³⁶⁶ Ik nodig de gelovigen die een complexe situatie doormaken, uit met vertrouwen te naderen tot een gesprek met hun pastores of met leken die hun leven aan de Heer hebben toegewijd. Niet altijd zullen zij in hen een bevestiging van eigen ideeën en verlangens vinden, maar zij zullen zeker een licht ontvangen dat het hun mogelijk zal maken beter te begrijpen wat er gebeurt, en zij zullen een weg kunnen ontdekken van persoonlijke rijping. En ik nodig de pastores uit met genegenheid en sereen te luisteren, met het oprechte verlangen tot de kern van het drama van de personen door te dringen en hun standpunt te begrijpen om hen te helpen beter te leven en hun plaats in de Kerk te erkennen.

---

364 Misschien uit scrupulositeit, verborgen achter een groot verlangen naar trouw aan de waarheid, eisen sommige priesters van de penitent een voornemen van berouw zonder enige schaduw, waardoor de barmhartigheid in rook opgaat onder het zoeken naar een hypothetisch pure gerechtigheid. Daarom is het de moeite waard te herinneren aan het onderricht van de heilige Johannes Paulus II, die stelde dat de voorspelbaarheid van een nieuwe val aan “de authenticiteit van het voornemen niets afdoet” (*Brief aan kard. William W. Baum ter gelegenheid van de cursus over het forum internum, georganiseerd door de Apostolische Penitentiarie* [22 maart 1996], 5; *Insegnamenti* XIX, 1 [1996], 589).

365 Internationale Theologencommissie, *La speranza della salvezza per i bambini che muoiono senza battesimo* (19 april 2007), 2.

366 De bul *Misericordiae Vultus* (11 april 2015), 15; AAS 107 (2015), 409.

HOOFDSTUK IX

HUWELIJKS- EN GEZINSSPIRITUALITEIT

313. *De liefde krijgt verschillende nuances al naar gelang de levensstaat waartoe ieder is geroepen. Enkele decennia geleden bracht het Tweede Vaticaans Concilie naar aanleiding van het lekenapostolaat de spiritualiteit die uit het gezinsleven ontstaat, duidelijk naar voren. Het zei dat de leken-spiritualiteit “een eigen karakter krijgt” ook vanuit “huwelijks- en gezinsleven”³⁶⁷ en dat de zorgen van het gezin niet iets moet zijn dat vreemd is aan hun stijl van geestelijk leven.³⁶⁸ Daarom is het de moeite waard kort stil te staan bij het beschrijven van enkele fundamentele eigenschappen van deze specifieke spiritualiteit, die zich ontwikkelt in de dynamiek van de relaties in het gezinsleven.*

Spiritualiteit van de bovennatuurlijke gemeenschap

314. Wij hebben het altijd gehad over de inwoning van God in het hart van de persoon die leeft in zijn genade. Vandaag kunnen wij ook zeggen dat de Drie-eenheid tegenwoordig is in de tempel van de huwelijksgemeenschap. Zoals Zij woont in de lofprijzingen van haar volk (vgl. Ps. 22, 4), zo leeft Zij ten diepste in de huwelijksliefde die haar verheerlijkt.

315. De tegenwoordigheid van de Heer woont in het reële en concrete gezin, met al zijn leed, strijd, vreugde en dagelijkse voornemens. Wanneer men in een gezin leeft, is het moeilijk daar te veinzen en te liegen, wij kunnen geen masker laten zien. Als de liefde deze authenticiteit bezielt,

---

367 Decreet *Apostolicam actuositatem*, 4.

368 Vgl. *ibid.*

heerst de Heer er met zijn vreugde en vrede. De spiritualiteit van de liefde van het gezin bestaat uit duizenden reële en concrete gebaren. In deze verscheidenheid van gaven en ontmoetingen die de gemeenschap doen rijpen, heeft God zijn eigen verblijf. Deze toewijding verenigt “menselijke en goddelijke waarden”,³⁶⁹ omdat zij vol is van de liefde van God. Uiteindelijk is de huwelijksspiritualiteit een spiritualiteit van de band waarin de goddelijke liefde woont.

316. Een gezinsgemeenschap die goed wordt beleefd, is een ware weg van heiliging in het gewone leven en van mystieke groei, een middel voor een innige eenwording met God. De broederlijke en gemeenschappelijke behoeften van het gezinsleven zijn immers een gelegenheid om het hart steeds meer te openen en dit maakt een ontmoeting met de Heer steeds vollediger. Het Woord van God zegt dat “wie zijn broeder haat, in duisternis is” (1 Joh. 2, 11), “nog in het gebied van de dood is” (1 Joh. 3, 14) en “God niet kent” (1 Joh. 4, 8). Mijn voorganger Benedictus XVI heeft gezegd dat “de ogen te sluiten voor de naaste ook voor God blind maakt”³⁷⁰ en dat de liefde in wezen het enige licht is dat “een duistere wereld steeds weer verlicht”.³⁷¹ Alleen “als wij elkaar liefhebben, woont God in ons, en is zijn liefde in ons volmaakt geworden” (1 Joh. 4, 12). Gegeven dat “de mens een aangeboren en structurele sociale dimensie heeft”³⁷² en “het echtpaar en het gezin de eerste en oorspronkelijke uitdrukking zijn van de sociale dimensie van de mens”,³⁷³ krijgt de spiritualiteit vorm in de gemeenschap van het gezin. Daarom moeten zij die diepe geestelijke verlangens hebben, niet het gevoel hebben dat het gezin hen verwijdert van een groei in het leven van de Geest, maar dat het een traject is dat de Heer gebruikt om hen te brengen tot de toppen van de mystieke vereniging.

---

369 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, past. const. *Gaudium et spes*, 49.

370 Encycliek *Deus caritas est* (25 december 2005), 16: AAS 98 (2006), 230.

371 *Ibid.*, 39: AAS 98 (2006), 250..

372 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Christifideles laici* (30 december 1988), 40: AAS 81 (1989), 468.

373 *Ibid.*

Verenigd in gebed in het licht van Pasen

317. Als het gezin erin slaagt zich te concentreren op Christus, dan maakt Hij heel het gezinsleven een en verlicht het. Verdriet en problemen worden ervaren in gemeenschap met het kruis van de Heer en de omarming met Hem maakt het mogelijk de ergste ogenblikken te verdragen. In de bittere dagen van het gezin is er een vereniging met de in de steek gelaten Jezus die een breuk kan vermijden. Gezinnen bereiken stapje voor stapje “met de genade van de Heilige Geest hun heiligheid door het huwelijkleven en door deel te hebben aan het mysterie van het kruis van Christus, dat moeilijkheden en lijden verandert in een offer van liefde”.³⁷⁴ Anderzijds ervaart men de ogenblikken van vreugde, rust en feest, en ook seksualiteit, als een deelname aan het volle leven van zijn verrijzenis. De echtgenoten geven met verschillende dagelijkse gebaren vorm aan deze “theologische ruimte waarin men de mystieke tegenwoordigheid van de verrezen Heer kan ervaren”.³⁷⁵

318. Het gebed in het gezin is een bevoorrecht middel om dit paasgeloof tot uitdrukking te brengen en te versterken.³⁷⁶ Er kunnen elke dag enkele minuten worden gevonden om samen voor de levende Heer te staan, Hem de dingen te zeggen die zorgen baren, te bidden voor de noden van het gezin, te bidden voor iemand die een moeilijk ogenblik doormaakt, Hem hulp vragen om lief te hebben, Hem te danken voor het leven en de goede dingen, de Maagd te vragen ons met haar moederlijke mantel te beschermen. Dit ogenblik van gebed kan, eenvoudig gezegd, het gezin zoveel goed doen. De verschillende uitdrukkingen van de volksvroomheid zijn voor veel gezinnen een schat aan spiritualiteit. De gemeenschappelijke weg van gebed bereikt zijn hoogtepunt in de gemeenschappelijke deelname aan de eucharistie, vooral in de context van de zondagsrust. Jezus klopt aan de deur van het gezin om daarmee de eucharistische maaltijd te delen (vgl. Apok. 3, 20). Daar kunnen de echtgenoten altijd het paasverbond bezegelen

---

374 *Relatio finalis* 2015, 87.

375 Johannes Paulus II, postsynodale apostolische exhortatie *Vita consecrata* (25 maart 1996), 42: AAS 88 (1996), 416.

376 Vgl. *Relatio finalis* 2015, 87.

dat hen heeft verenigd en het verbond weerspiegelt dat God op het kruis heeft bezegeld met de mensheid.³⁷⁷ De eucharistie is het sacrament van het Nieuwe Verbond waarin het verlossende handelen van Christus wordt geactualiseerd (vgl. Luc. 22, 20). Zo wordt men de diepe banden gewaar die er bestaan tussen het huwelijksleven en de eucharistie.³⁷⁸ Het voedsel van de eucharistie is kracht en stimulans om iedere dag het huwelijksverbond als “huiskerk”³⁷⁹ te beleven.

Spiritualiteit van de exclusieve en vrije liefde

319. In het huwelijk beleeft men ook wat het betekent één persoon geheel toe te behoren. De echtgenoten nemen de uitdaging en het streven op zich om samen oud te worden en af te takelen en zo weerspiegelen zij de trouw van God. Dit vast besluit, dat een levensstijl kenmerkt, is een “innerlijk vereiste van het huwelijksverbond”,³⁸⁰ omdat “hij die niet besluit voor altijd lief te hebben, moeilijk één dag oprecht kan liefhebben”.³⁸¹ Dit zou echter geen spirituele betekenis hebben, als het alleen maar een wet zou betreffen die met berusting wordt beleefd. Het is een toebehoren van het hart, waar God alleen ziet (vgl. Mat. 5, 28). Iedere morgen, wanneer men opstaat, wordt dit besluit van trouw vernieuwd, wat er ook moge gebeuren gedurende de dag. En ieder verwacht, dat hij, wanneer hij gaat slapen, opstaat om dit avontuur voort te zetten, vertrouwend op de hulp van de Heer. Zo is iedere partner voor de ander teken en instrument van de nabijheid van de Heer, die ons niet alleen laat: “Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding der wereld” (Mat. 28, 20).

---

377 Vgl. Johannes Paulus II, apost. exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 57: AAS 74 (1982), 150.

378 Laten wij niet vergeten dat het Verbond van God met zijn volk wordt omschreven als een verloving (vgl. Ez. 16, 8-60; Jes. 62, 5; Hos. 2, 21-22), en het Nieuwe Verbond ook wordt gepresenteerd als een huwelijk (vgl. Apok. 19, 7; 21, 2; Ef. 5, 25).

379 Tweede Vaticaanse Oecumenisch Concilie, dogmatische constitutie *Lumen gentium*, 11.

380 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 11: AAS 74 (1982), 93.

381 Id., *Homilie in de heilige mis, gevierd voor de gezinnen in Córdoba - Argentinië* (8 april 1987), 4: *Insegnamenti X*, 1 (1987), 1161-1162.

320. Er is een punt waarop de liefde van het paar de grootste bevrijding bereikt en een ruimte wordt van gezonde autonomie: wanneer ieder ontdekt dat de ander niet van hem is, maar een veel belangrijkere eigenaar heeft, zijn enige Heer. Niemand mag pretenderen de meest persoonlijke en geheime intimiteit van de geliefde persoon te bezitten en alleen Hij kan het middelpunt van zijn leven innemen. Tegelijkertijd zorgt het principe van spiritueel realisme ervoor dat de partner niet pretendeert dat de ander volledig voldoet aan zijn wensen. Het is noodzakelijk dat de spirituele weg van ieder - zoals Dietrich Bonhoeffer goed aangaf - hem helpt een bepaalde “desillusie te ervaren”³⁸² betreffende de ander, op te houden met van de ander te verwachten wat alleen maar eigen is aan de liefde van God. Dit vraagt een innerlijke onthechting. De exclusieve ruimte die ieder van de echtgenoten reserveert voor zijn persoonlijke relatie met God, maakt het niet alleen mogelijk de wonden van het samenleven te genezen, maar ook in de liefde van God de zin van het eigen bestaan te vinden. Wij hebben er behoefte aan iedere dag de werking van de Geest in te roepen, opdat deze innerlijke vrijheid mogelijk is.

Spiritualiteit van de zorg, de troost en de stimulans

321. “Christelijke echtgenoten zijn voor elkaar, voor hun kinderen en voor de andere familieleden medewerkers van de genade en getuigen van het geloof”.³⁸³ God nodigt hen uit leven voort te brengen en voor elkaar te zorgen. Daarom “is” het gezin “altijd het dichtstbijzijnde “ziekenhuis” geweest”.³⁸⁴ Laten wij voor elkaar zorgen, laten wij elkaar ondersteunen en stimuleren en laten wij dit alles beleven als een deel van onze gezinsspiritualiteit. Het leven als paar is een deelname aan het vruchtbaar werk van God en ieder is voor de ander een voortdurende uitdaging van de Geest. Gods liefde komt tot uitdrukking “door middel van de levende en concrete

---

382 Vgl. *Gemeinsames Leben*, München 1973, 18.

383 Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, decreet *Apostolicam actuositatem*, 11.

384 *Catechese* (10 juni 2015): *L'Osservatore Romano* (11 juni 2015), p. 8.

woorden waarmee man en vrouw elkaar hun huwelijksliefde betuigen”.³⁸⁵ Zo zijn de twee onder elkaar weerspiegeling van de goddelijke liefde die troost met een woord, een blik, hulp, een liefkozing, een omarming. Daarom “is het willen vormen van een gezin, de moed hebben deel uit te maken van Gods droom, de moed om met Hem te dromen, de moed om met Hem te bouwen, de moed om met Hem dit verhaal te spelen, een wereld te scheppen waarin niemand zich alleen voelt”.³⁸⁶

322. Heel het leven van het gezin is een barmhartig “weiden”. Ieder schildert en schrijft met zorg in het leven van de ander: “Gij zijt zelf onze aanbeveling, geschreven in ons hart [...] niet met inkt geschreven, maar met de Geest van de levende God” (2 Kor. 3, 2-3). Ieder is een “visser van mensen” (vgl. Luc. 5, 10), die in de naam van Jezus de netten uitwerpt (vgl. Luc. 5, 5) naar de ander, of een boer die op het verse land werkt dat zijn dierbaren zijn, en daarbij het beste in hen wakker maakt. De huwelijkse vruchtbaarheid brengt ook vooruit helpen met zich mee, omdat “een persoon liefhebben betekent van hem iets verwachten dat ondefinieerbaar, niet te voorzien is; het betekent tegelijkertijd hem op de een of andere wijze het middel bieden om op deze verwachting te antwoorden”.³⁸⁷ Dit is een eredienst aan God, omdat Hij het is die veel goede dingen in de ander heeft gezaaid in de hoop dat wij ze doen groeien.

323. Het is een diepe spirituele ervaring iedere dierbare persoon met de ogen van God te zien en Christus in hem te herkennen. Dit vraagt om een belangeloze bereidheid die het mogelijk maakt zijn waardigheid te waarderen. Men kan volledig aanwezig zijn voor de ander, als men zich zonder een waarom geeft, daarbij alles vergetend wat er rondom is. Zo verdient de beminde persoon alle aandacht. Jezus was een model, omdat, wanneer iemand naderde om met Hem te spreken, Hij zijn blik op hem richtte, hem liefdevol aankeek (vgl. Mar. 10, 21). Niemand voelde zich in zijn tegen-

---

385 Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 12: AAS 74 (1982), 93.

386 *Toespraak op het Feest van de Gezinnen en gebedswake*, Philadelphia (26 september 2015): *L'Osservatore Romano*, 28-29 september 2015, p. 6.

387 Gabriel Marcel, *Homo viator. Prolégomènes à une métaphysique de l'espérance*, Parijs 1944, 63.

woordigheid verwaarloosd, omdat zijn woorden en gebaren de uitdrukking waren van deze vraag: “Wat wilt ge dat Ik voor u doe?” (Mar. 10, 51). Dit beleeft men in het dagelijks leven van het gezin. Hier brengen wij in herinnering dat de persoon die met ons samen leeft, alles verdient, omdat hij een oneindige waardigheid heeft als object van de immense liefde van God. Zo bloeit een tederheid die in staat is “in de ander de vreugde te wekken zich bemind te voelen. Zij komt in het bijzonder tot uitdrukking in het zich met verfijnde aandacht richten op de beperkingen van de ander, in het bijzonder wanneer deze duidelijk naar voren komen.”³⁸⁸

324. Onder de aandrang van de Geest ontvangt het kerngezin niet alleen het leven door het voort te brengen in de eigen schoot, maar opent zij zich ook, treedt buiten zichzelf om het eigen goede uit te storten over de anderen, om de zorg voor hen op zich te nemen en hun geluk te zoeken. Deze opening komt in het bijzonder tot uitdrukking in de gastvrijheid,³⁸⁹ op suggestieve wijze aangemoedigd door het Woord van God: “Vergeet de gastvrijheid niet; door haar hebben sommigen zonder het te weten engelen onthaald” (Heb. 13, 2). Wanneer een gezin iemand opneemt en anderen, vooral de armen en hen die in de steek zijn gelaten, tegemoet gaat, dan is het “symbool en getuigenis van het moederschap van de Kerk en neemt het daaraan deel”.³⁹⁰ De sociale liefde, weerspiegeling van de Drie-eenheid, is in werkelijkheid dat wat de spirituele zin van het gezin en zijn zending naar buiten toe verenigt, omdat zij het *kerygma* met al zijn gemeenschappelijke eisen tegenwoordig stelt. Het gezin beleeft zijn bijzondere spirituaaliteit door tegelijkertijd een huiskerk te zijn en een levende cel om de wereld te veranderen.³⁹¹

***

---

388 *Relatio finalis* 2015, 88.

389 Vgl. Johannes Paulus II, apostolische exhortatie *Familiaris consortio* (22 november 1981), 44: AAS 74 (1982), 136.

390 *Ibid.*, 49: AAS 74 (1982), 141.

391 Over de sociale aspecten van het gezin, vgl. Pauselijke Commissie “Iustitia et Pax”, *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, 248-254.

325. De woorden van de Meester (vgl. Mat. 22, 30) en die van de heilige Paulus (vgl. 1 Kor. 7, 29-31) over het huwelijk zijn - niet toevallig - ingevoegd in de laatste en definitieve dimensie van ons bestaan, die wij weer moeten terugwinnen. Zo zullen de echtgenoten de zin van de weg die zij gaan, kunnen herkennen. Immers, zoals wij meermaals in deze exhortatie in herinnering hebben gebracht, is geen enkel gezin een volmaakte en vooreens en altijd pasklare werkelijkheid, maar vergt het een geleidelijke ontwikkeling van het eigen vermogen om lief te hebben. Er is een voortdurende oproep die komt van de volle gemeenschap van de Drie-eenheid, van de schitterende eenheid tussen Christus en zijn Kerk, van de mooie gemeenschap die de familie van Nazareth is, en van de broederschap zonder smet die er bestaat tussen de heiligen in de hemel. Maar de volheid aanschouwen die wij nog niet hebben bereikt, maakt het ons mogelijk ook de historische weg die wij afleggen als gezin te relativiseren, om ermee op te houden van intermenselijke relaties een volmaaktheid, een zuiverheid van intenties en een coherentie te eisen die wij alleen in het definitieve Rijk zullen kunnen vinden. Bovendien belet dit ons om hard te oordelen over hen die in omstandigheden van een grote broosheid leven. Wij zijn allen geroepen het streven levend te houden naar iets dat onszelf en onze beperkingen overstijgt, en ieder gezin moet voortdurend met deze stimulans leven. Laten wij voortgaan, gezinnen, laten wij blijven voortgaan! Wat ons wordt beloofd, is steeds meer. Laten wij de hoop niet verliezen vanwege onze beperkingen, maar laten wij er evenmin van afzien de volheid van liefde en gemeenschap te zoeken die ons is beloofd.

Gebed tot de Heilige Familie

*Jezus, Maria en Jozef,
in u zien wij
de schittering van de ware liefde,
aan u vertrouwen wij ons vol vertrouwen toe.*

*Heilige Familie van Nazareth,
maak ook onze gezinnen
tot plaatsen van gemeenschap en cenakels van gebed,
tot authentieke scholen van het evangelie
en tot kleine huiskerken.*

*Heilige Familie van Nazareth,
laten er in het gezin nooit
geweldsincidenten, uitsluiting en verdeeldheid zijn,
moge ieder die gewond of gechoqueerd is,
snel worden getroost en genezen.*

*Heilige Familie van Nazareth,
maak dat wij allen ons bewust worden
van het heilig en onschendbaar karakter van het gezin,
van zijn schoonheid in Gods plan.*

*Jezus, Maria en Jozef,
verhoor ons en aanvaard onze smeekbede.
Amen.*

Gegeven te Rome bij Sint Pieter, bij het Buitengewoon Jubileum van de Barmhartigheid, 19 maart, Hoogfeest van de heilige Jozef, 2016, het vierde jaar van mijn pontificaat.

Franciscus

REGISTERS

Trefwoordenlijst

Documentenreferenties

Bijbelreferenties

Trefwoordenlijst

De nummers zijn alinea-nummers waarop het betreffende woord of term betrekking heeft.

- AANMATIGEND, VERWAAND, ARROGANT, 33, 97-98
- AARDE, zie: SCHEPPING of WERELD
- ABORTUS, 42, 179
- ADOPTIE, 82, 179-181
- AFHANKELIJKHEID, 48, 51, 273
- AGAPE, 185
- ALCOHOL, zie: VERSLAVING/ MISBRUIK: DRUGS, ALCOHOL, TABAK, MEDICIJNEN
- ALGEMEEN WELZIJN, 70, 290, 300
- ALLEENSTAANDE OUDERS, zie: EENOUDERGEZINNEN
- ANTICONCEPTIE, zie: CONTRACEPTIE
- ARBEID, 23-24
  - zie ook: WERK
- ARMEN, ARME, ARMOEDE, 43, 46, 201, 242
  - zie ook: GERECHTIGHEID
- ASCHEMONEI, zie: LIEFDE - als deugd: - beminnelijkheid
- AUTONOMIE, 39, 53, 115, 176, 198, 320
- AUTORITEIT, 35, 176, 271, 288

- BARMHARTIGHEID, 5-6, 27, 49, 60, 64, 91, 253, 290, 296-297, 300, 306, 308-311
- BEELD (EN GELIJKENIS) VAN GOD, 10, 29, 71, 112, 118
- BEJAARDEN, OUDEREN, 48, 191, 231

- BEKERING, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- BEROUW, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- BESCHERMING, 34, 39, 55, 131, 184, 190, 197, 242, 260, 318
- BESLUITVORMING, zie: GEWETEN
- BEVRIJDING, 126, 176, 240, 255, 320
- BIECHT, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- BIJBEL, zie: HEILIGE SCHRIFT
- BIOTECHNOLOGIE, 42, 56
  - zie ook: GENETICA
- BOETE, VERZOENING, 38, 41, 106, 204, 211, 227, 236, 238, 242
- BOETE, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- BROEDERLIJKHEID, BROEDERSCHAP, 139, 194-195, 207
- BRONNEN, zie: WATER

- CANONIEK RECHT, 75, 80, 248, 300
- CARITAS, 120, 127, 134, 158, 162
- CATECHUMENAAT, CATECHUMENEN, zie: DOOPSEL
- CELIBAAT, 159, 162
  - zie ook: HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJSINZEGENING - en de maagdelijkheid omwille van het rijk Gods
- CHRESTEUETAI, zie: DEUGDEN
  - goedertieren, lankmoedig
- COMMUNICATIEMIDDELEN, 176, 274

- COMMUNIE, zie: EUCHARISTIE
- COMMUNIO, 29, 186, 247
- CONCUBINAAT, zie: HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING - 'buitenechtelijk' samenwonen en concubinaat
- CONSUMISME, 127, 260, 277
- CONSUMPTIEMAATSCHAPPIJ, 42, 127, 212
- CONTRACEPTIE, 42, 222, 283
- CREATIVITEIT
  - missionaire creativiteit, 57
  - pastorale creativiteit, 208
- CRISIS, 1, 8, 22, 41, 43, 84, 128, 217, 231-236, 238-240, 244, 288, 300
- CULTUUR, 3, 14, 33, 39-40, 43, 46, 54, 77, 111, 124, 154, 176, 183, 191-192, 214, 286
  - cultuur van het voorlopige, 39, 124
- DAG DES HEREN, zie: ZONDAG, ZONDAGSRUST
- DEUGDEN
  - goedertieren, lankmoedig, 91-93, 103
  - zedelijke deugden, 301
- DEUGDEN, zie: GERECHTIGHEID
- DISCIPLINE, zie: OUDERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND - opvoeding van kinderen: - discipline
- DOOD, 22, 83, 124, 135, 144, 162-163, 214, 252-253, 255-256, 258, 292, 316
  - natuurlijke dood, 83
- DOODSTRAF, 83
- DOOPSEL, 71, 73, 75, 169, 206, 230, 247, 249, 287
- DRIE-EENHEID
  - de drie-ene God, 11, 63, 71, 86, 161, 314, 324-325
- DROOM, DROMEN, 135, 137, 168-169, 221, 237, 321
- ECHTBREUK
  - Natuurlijk huwelijk, 76
- ECHTPAAR, ECHTPAREN, 41, 52, 54, 149, 162, 178, 183, 215, 223, 316
- ECHTSCHEIDING, 19, 41, 242, 245-246, 298
  - burgerlijk hertrouwd kerkelijk niet-gescheiden, 242, 298-300, 302
  - onzedelijkheid van echtscheiding, 241
- zie ook: GESCEIDEN, GESCEIDENEN
- ECOLOGIE, 24, 26, 277
- ECONOMIE, 44, 201, 208, 219
  - doel en dienst van de economie, 43
  - economische problemen, 40, 42, 44, 50, 236, 252
  - economische voordelen, 40, 48
  - zie ook: HEILSECONOMIE, HEILSGESCHIEDENIS
- EENHEID, 3, 29, 47, 52, 77, 121, 125, 134, 139, 156, 161, 165, 196, 257
- EENOUDERGEZINNEN, 46, 197, 252
- EENZAAMHEID, 11-13, 34, 39, 42, 162, 197, 227
- EERBIED, RESPECT
  - de gave van eerbied in de echtelijke spiritualiteit, 38, 99, 125, 127, 156, 241, 285
- EERLIJK, EERLIJKHEID, 2, 4, 123, 240, 255, 263, 296, 303
- EGOÏSME, 26, 145, 276
  - zie ook: ONGERECHTIGHEID
- ELLENDE, 49
- EMANCIPATIE, 54, 176
- ENERGIE, 14, 38, 57, 212, 226, 233, 235, 258
- EROTIEK, 151, 157
- ESCHATOLOGIE, 161
- EUCHARISTIE, 15, 38, 185-186, 223, 242, 247, 318
  - eschatologische betekenis van de Eucharistie bij het ontvangen van de Communie, 186
- EUTHANASIE, 48, 83
  - euthanasie en doodstraf, 83
- EVANGELIE, 18, 37-38, 46, 49, 60, 63, 71, 76, 86, 89, 102, 104, 159, 183-184, 200-201, 208, 216, 248, 287, 290, 293-294, 297-301, 303, 307-309, 311
- EVANGELISATIE, 58, 201, 223, 253, 288, 293
- EXCOMMUNICATIE, 299
- FORUM INTERNUM, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- GEBOORTECIJFER, 42
- GEHANDICAPTE, zie: MENS, MENSHEID - mensen met een beperking, handicap

- **GELEIDELIJKHEID**, 293-295, 300
- **GELOOF**, 16, 43, 50, 60, 73, 98, 114, 181, 184, 196, 213, 227-229, 243, 246, 248-249, 253, 256, 287-289, 321
- **GELOOF**, zie: **HEILIGE SCHRIFT**
- **GELUKZALIGHEID**, zie: **HEIL**
- **GEMEENSCHAP**, 11, 29, 44, 52, 71, 78, 86, 121, 146, 155, 158, 178, 186, 191, 196, 201-202, 223, 227, 243, 262, 277, 291, 297, 299-300, 317, 324-325
  - 'de facto' verbintenissen, 52
  - christelijke gemeenschap, 45, 47, 87, 158, 243, 252, 254, 279
  - christelijke identiteit, 248
  - gemeenschap van het gezin, 106, 220, 316
  - huwelijkse gemeenschap, 67, 73, 80, 82, 156, 165, 220, 314
  - internationale gemeenschap, 46
  - kerkgemeenschap, 297
  - liefdesgemeenschap, 19, 66
  - religieuze gemeenschap, 216
- **GEMEENSCHAPPELIJK WELZIJN**, zie: **ALGEMEEN WELZIJN**
- **GENADE**, 35-38, 49, 61-63, 67, 71, 73-74, 78, 86, 89, 98, 120, 124, 134, 159, 164, 182, 200, 212, 236, 240, 242, 291-292, 294, 297, 301, 303, 305, 307, 310, 314, 317, 321
- **GENDER, GENDERIDEOLOGIE**, 56
- **GENETICA**, 42, 170, 286
  - zie ook: **BIOTECHNOLOGIE**
- **GERECHTIGHEID**, 33, 96, 102, 181, 183, 311
  - zie ook: **ONGERECHTIGHEID**
- **GESCHIEDEN, GESCHIEDENEN**, 78, 242-243, 246, 297-300
- **GESCHENK, GAVE**, 14, 47, 56, 61-62, 73, 81, 87-88, 124, 134, 150-152, 166, 170, 172, 188, 220, 222-223, 228, 262, 287, 295
- **GESCHIEDENIS**, 192-193, 232, 240, 286
- **GEWELD**, 8, 19-21, 30, 43, 45, 51, 104, 197, 201, 214, 241, 250, 252
  - huiselijk geweld, 51, 53-54, 204, 229
  - psychisch geweld, 54
- **GEWETEN**, 37, 42, 83, 222, 265, 279, 298, 300, 302-303
  - juist geweten, 42
  - recht om te handelen volgens het geweten, 42

- **GEWETENSONDERZOEK**, 83
- **GEZIN**
  - als "huiskerk", 15, 67, 86-87, 200, 227, 290, 292, 318, 324
  - en de gevolgen van een echtscheiding, 241
  - gezinsspastaal, 7, 46, 69, 199-206, 208-211, 218, 223-224, 227, 230, 244, 290, 293
  - zie ook: **OUDERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND**
- **GEZIN EN MAATSCHAPPIJ/ SAMENLEVING**, zie: **MAATSCHAPPIJ** - gezin en maatschappij
- **GEZINSPOLITIEK**, 44
- **GOD**, 80, 86, 91, 96, 98, 104, 108, 110, 114, 116, 121-123, 142, 149-150, 152, 158-159, 161-162, 166, 177, 179, 183-185, 200, 211, 213, 221-222, 226-228, 254, 256, 279, 285-287, 290-291, 294, 300, 303-305, 307, 309-311, 315-316, 318, 321
  - bijzondere kenmerken van God:
  - God is transcendent, 10
  - God de Schepper:
  - waardigheid van het schepsel, 323
- **GRADUALITEIT**, zie: **GELEIDELIJKHEID**
- **HART**
  - en vergeving, 105-108
- **HEIL**, 72
- **HEILIGE GEEST**
  - vruchten van de Geest
  - geduld, 91
- **HEILIGE SCHRIFT**, 18-19, 22, 29, 92, 112, 190, 227, 316, 324
  - zie ook: **GELOOF**
- **HEILSECONOMIE, HEILSGESCHIEDENIS**, 63, 65-66, 107, 189, 296
  - zie ook: **HEIL**
- **HERDER, HERDERS**, 2, 65, 79, 200, 227, 242, 244, 293, 298, 300, 303, 307, 309, 312
- **HERDERLIJKE, PASTORALE ZORG**, 46, 88, 156, 166, 172, 192, 243, 283, 321
  - zielzorg, 208, 255
  - zie ook: **PASTORAAL**
- **HOMOSEKSUALITEIT**, 250-251
- **HONGER, HONGERSNOOD**, 25, 185
- **HOOP**, 57, 65, 67, 116-117, 124, 137,

- 177, 184, 219, 226, 256, 291, 322
- HUISKERK, zie: GEZIN - als "huiskerk"
- HULPBRONNEN, zie: WATER
- HUWELIJK, ECHTBREUK, zie: ECHTSCHIEDING
- HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING, 77
  - 'buitenechtelijk' samenwonen en concubinaat, 33, 52, 131, 293-294
  - burgerlijk, wettelijk huwelijk, 78, 293-294, 297, 299
  - en de maagdelijkheid omwille van het rijk Gods, 160-161
  - huwelijk als Sacrament:, 67, 72-73, 78, 85, 87, 89, 120-121, 200, 207, 218, 247, 293, 307
    - bedienaren van het Sacrament van het huwelijk, 75
    - huwelijkspastoraal, 211, 218
    - viering van het huwelijk, riten, 75
  - huwelijksconsensus:
    - aard van de consensus, 75
    - betekenis voor het gezin, 67
    - huwelijksliefde verlangt monogamie en onontbindbaarheid van het huwelijk, 53
  - kinderloos, 80
  - polygamie, 53
  - voogdijschap, 82
  - vruchtbaarheid als doel van het huwelijk:
    - en geboortenregeling, 82
    - huwelijks vruchtbaarheid, 80
    - periodieke onthouding en geboortenregeling/anticonceptie, 147
  - zie ook: ECHTPAREN of OUDERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND
- IDENTITEIT, zie: MENS, MENSHEID
  - eigenschappen en handelingen van de mens: - identiteit
- IDEOLOGIE, 40, 56
- IJDELHEID, 97
- IJVERZUCHT, zie: JALOERSHEID, JALOEZIE
- INDIVIDUALISME, 33, 56, 131, 174, 187
- INITIATIE, zie: DOOPSEL of EUCHARISTIE
- INSPIRATIE, zie: HEILIGE SCHRIFT
- INVALIDE, zie: MENS, MENSHEID
- mensen met een beperking, handicap
- IRREGULIERE VERBINTENISSEN, RELATIES, zie: ONGEORDENDE, 'DE FACTO' - VERBINTENISSEN, RELATIES - irreguliere verbintenissen, relaties
- JALOERSHEID, JALOEZIE, 95, 237
- JEZUS CHRISTUS
  - menswording in samenhang met het heil:
    - geheim van de menswording en geheim van de mens, 65
- KERK, 1-3, 6, 11, 31, 38, 42, 47-49, 57, 63-64, 67-69, 71-73, 75, 78, 82-88, 121-122, 158-159, 167, 174, 191, 199-204, 207, 211, 216, 222, 229, 243-244, 246, 251, 279, 291-293, 296-303, 305, 307-312, 324-325
- KERK EN MAATSCHAPPIJ, zie: MAATSCHAPPIJ - Kerk en maatschappij
- KERKRECHT, zie: CANONIEK RECHT
- KINDERDOOPSEL, zie: DOOPSEL
- KINDERRECHTEN, 166
- KINDMOEDERS, zie: TIENER-MOEDERS
- KUISHEID
  - aantasting van de kuisheid:
    - pornografie, 41, 46, 281
    - prostitutie, 153
  - kuisheid in het huwelijk:
    - onthouding van alle ongehuwden, 160
    - periodieke onthouding, 147
  - zie ook: CELIBAAT
- KWAADSPREKERIJ, LASTER, 112
- KWIJTSCHULDEN, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- LEERGEZAG, zie: KERK
- LIEFDE
  - als deugd:
    - beminnelijkheid, 99-100
    - liefde en de wet van Christus, 27
  - waardering, waarden, 127-128, 224
- MAAGDELIJKHEID OMWILLE VAN HET KONINKRIJK GODS:, 158-160
  - zie ook: CELIBAAT

- **MAATSCHAPPIJ**, 14, 18, 24-26, 32, 44-45, 47, 51-53, 55-56, 69-70, 96, 132, 141, 176, 181, 184, 189, 193, 206, 212, 224, 264, 272, 276, 290
- gezin en maatschappij, 68, 84, 131, 173-174, 194, 220, 292
- Kerk en maatschappij, 46, 88, 158, 222
- maatschappelijke integratie, 46, 181, 193
- maatschappelijke structuren, 33, 100, 201
- **MACHT**, 35, 39, 91, 98, 118, 265, 289, 302
- **MACROTHYMEI**, zie: **HEILIGE GEEST** - vruchten van de Geest - geduld
- **MARKTECONOMIE**, 201
- **MEDIA**, 2, 84
- **MEDICIJNEN, MEDICAMENTEN**, 44, 204
- **MENS, MENSHEID**
- eigenschappen en handelingen van de mens:
  - identiteit, 56, 115, 164, 170, 172, 175, 188, 221, 248, 270, 286
- menselijke geslachtelijkheid:
  - eenzelfde persoonlijke waardigheid van beide geslachten, 54, 222, 286
  - in geslachtelijkheid roeping tot liefde en gemeenschap, 80
  - integratie in de menselijke persoon, 299
- menselijke waardigheid, 23, 48, 82, 105, 147, 162, 201, 250-251, 270, 323
- menselijke waardigheid toont zich in het morele leven, 267
- uit de menselijke waardigheid ontstaan mensenrechten, 166, 173
- mensen met een beperking, handicap, 47, 82, 197
- roeping van de mens, 18, 36, 57, 69, 72, 77, 85, 88, 153, 159, 203, 211, 279
- seksualiteit, 61, 74, 80, 125, 142, 151, 153-154, 157, 281-282, 317
- zie ook: **WIL**
- **MENSENRECHTEN**, zie: **MENS, MENSHEID** - menselijke waardigheid
- **MIGRATIE**, 46
- **MILIEU**, 39
- zie ook: **SCHEPPING**
- **MISSIE, MISSIONERING**, 57, 208, 229-230, 248, 251, 289, 305, 324
- **MOED, MOEDIG**, 40-41, 177, 200-201, 212, 238, 291, 305
- **MOEDER, MOEDERSCHAP**, 9, 17-18, 20, 24, 27-28, 30, 49, 54, 83, 88, 165-166, 168, 170-175, 178-179, 189-190, 246, 256, 272, 287, 299, 308, 324
- moederliefde, 28
- zie ook: **KERK**
- **MORAAL**, 2-3, 35, 37, 82-83, 118, 139, 145, 174, 241, 259, 263, 265-267, 271, 290, 300-303, 305, 311-312
- **NAASTENLIEFDE**, 129, 160, 243, 306
- **NARCISME**, 39, 283
- **NATUURWET**, 26, 54, 73, 77, 131, 159, 172, 305
- **OMARMING, TEDERHEID**, 13, 28, 59-60, 106, 123, 127, 129, 143, 149, 157, 164, 170, 174-175, 191, 222, 283, 287, 308, 310, 317, 321, 323
- **ONDERWIJS, OPLEIDING**, 44, 46, 58, 84, 263, 286
- **ONDERZOEK**, zie: **WETENSCHAP**
- **ONDEUGDEN**, zie: **ZONDE**
- **ONGEORDENDE, 'DE FACTO' - VERBINTENISSEN, RELATIES**, 192, 296-312
- homoseksuele verbintenissen, 52, 251
- irreguliere verbintenissen, relaties, 297
- **ONGERECHTIGHEID**, 26, 46, 96, 103, 112, 121, 186, 241, 257
- zie ook: **GERECHTIGHEID**
- **ONRECHT**, 96, 103, 109, 242, 257
- **ONTHOUDING**, 147, 159
- **ONTROUW**, 162, 229
- **ONTWIKKELING**, 24, 37, 52, 175, 192, 218, 232, 259, 263-264, 267, 280-281, 286
- **ONTWIKKELINGSHULP**, 251
- zie ook: **GERECHTIGHEID**
- **ONTWIKKELINGSLANDEN**, zie: **ARMEN, ARME, ARMOEDE**
- **ONVERSCHILLIGHEID**, zie: **RELATIVISME**
- **OORLOG**, 45-46
- **OPENBARING**, 15, 62-63, 77, 257

- **ORGAANHANDEL**, 46
- **OUDERDOM**, zie: **BEJAARDEN**, **OUDEREN**
- **OUDEERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND**, 202
- opvoeding van kinderen:
  - discipline, 33, 270
  - grondrecht en grondplicht van de opvoeding, 84
  - inhoud van de opvoeding
  - seksuele opvoeding, 283
  - sancties, straffen, corrigeren, 268-270
- verantwoord ouderschap, 58, 68, 81-82, 166-167, 222
- **OUDERSCHAP**, zie: **OUDEERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND**
- **OVERLIJDEN**, zie: **DOOD**

- **PANTA ELPIZEI**, zie: **HOOP**
- **PANTA PISTEUEI**, zie: **VERTROUWEN**
- **PANTA STEGEI**, zie: **VERDRAGEN**
- **PAROXYNETAI**, zie: **VERONTWAARDIGING**
- **PASTORAAL**, 38, 78, 85, 305, 307-308, 310-311
- zie ook: **HERDERLIJKE, PASTORALE ZORG**
- **PERIODIEKE ONTHOUDING**, zie: **KUISHEID** - kuisheid in het huwelijk:
  - periodieke onthouding
- **PERPEREUETAI**, zie: **IJDELHEID**
- **PHYSIOUTAI**, zie: **AANMATIGEND, VERWAAND, ARROGANT**
- **PLICHT, VERPLICHTING**, 17, 36, 72-73, 79, 83-84, 99-100, 120, 173, 224, 248, 270, 283, 294, 298
- plicht en liefde, 131-132, 134, 139, 209
- **PLICHTEN VAN DE MENS**, zie: **MENS, MENSHEID** - menselijke waardigheid
- **POLITIEK**, 42, 44, 51
- **POLYGAMIE**, zie: **HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING** - polygamie
- **PORNOGRAFIE**, zie: **KUISHEID**
- aantasting van de kuisheid: - pornografie
- **PRIESTER, (AMBTELIJK)**

- **PRIESTERSCHAP, PRESBYTERIUM**
  - gehuwde priester, 202
  - priesterschap van Christus, 11
  - taken van de priester:
    - menselijk gedrag van de priesters, 203, 300
  - vorming, opleiding, 202-204
  - zie ook: **CELIBAAT**
- **PROSTITUTIE**, 41, 46
- zie ook: **KUISHEID** - aantasting van de kuisheid: - prostitutie
- **PSYCHOLOGIE**, 204, 273, 280

- **RECHT**, 18, 34, 44, 47, 54, 83-84, 96, 105, 132, 140, 172-173, 180, 218, 270, 279
- recht op een woning, 44
- **RECHTEN VAN DE MENS**, 166
- zie ook: **MENS, MENSHEID** - menselijke waardigheid
- **RELATIVISME**, 307
- **REPRODUCTIEVE GEZONDHEIDSZORG**, zie: **GENETICA**
- **RIJKDOM**, 46, 141, 162, 205, 307
- **ROTS**, 8

- **SABBAT**, zie: **ZONDAG, ZONDAGSRUST**
- **SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING**, 38, 204, 211, 227, 300, 305, 311
- **SAMENLEVEN**, zie: **HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING** - 'buitenechtelijk' samenwonen en concubinaat
- **SAMENLEVING, STAAT**, 42-44, 48, 84, 180
- plichten van de staat:
  - recht op godsdienstvrijheid, 248
- sociale ordening, 66
- zie ook: **MAATSCHAPPIJ**
- **SAMENWONEN**, zie: **HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING** - 'buitenechtelijk' samenwonen en concubinaat
- **SCHAAMTE**
  - zuiverheid verlangt schaamte, 282
- **SCHEPPING**, 10, 12, 23, 29, 56, 63, 77, 81, 168, 213, 285-286, 290
- **SCHEPPING**, zie: **WERELD**

- SCHULD, 105, 240, 298, 301
- SECULARISME, SECULARISERING, 38, 162, 201
- SEKSUALITEIT, zie: HUWELIJK, SACRAMENT VAN HET HUWELIJK, TROUWEN, HUWELIJKSINZEGENING of MENS, MENSHEID - menselijke waardigheid of MENS, MENSHEID - seksualiteit
- SEKSUEEL GEWELD, zie: UITBUITING - seksuele uitbuiting
- SOCIALE LEER VAN DE KERK, zie: GELOOF
- SOCIOLOGIE, 204
- SOLIDARITEIT, 223, 257, 290
- STAAT, zie: MAATSCHAPPIJ
- STERILISATIE, 42
- STERVEN, zie: DOOD
- STRAF, zie: DOODSTRAF
- SUBSIDIARITEITSBEGINSEL, 84
- SUÏCIDE, zie: ZELFMOORD
- SYNCHAIREI TE ALETHEIA, zie: VERHEUGEN
- SYNODE, 1, 4, 7, 39, 50, 57, 300

- TECHNIEK, TECHNOLOGIE, 42, 176, 225, 275, 278
- TEDERHEID, zie: OMARMING, TEDERHEID
- TERRORISME, 45
- THEOLOGIE, 11, 311
  - Theologie van het lichaam, 69, 151
- TIENERMOEDERS, 197
- TIJD, zie: ZONDAG, ZONDAGSRUST
- TOEKOMST, 31, 40, 42-43, 50, 52, 81, 116, 124, 131, 166, 170, 189, 193, 214, 218-219, 254
- TRANSSUBSTANTIATIE, zie: EUCHARISTIE
- TRAUMA, 46, 242, 246
- TROUW, 5, 32, 34, 47, 66, 73, 77, 86, 89, 123, 156, 160, 162, 164, 214, 231, 242, 246, 287, 292, 298, 304, 307, 319

- UITBUITING
  - kinderhandel, 180
  - seksuele uitbuiting, 41, 45, 54, 153, 197, 204, 260, 282

- VADER, VADERSCHAP, 9, 11, 17, 21, 23, 27-29, 55, 59, 71, 77, 88, 96, 105, 108, 121, 165-166, 168, 170, 172, 175-177, 179, 189-190, 233, 245, 261, 272, 286-287, 290, 323
  - vaderliefde, 28
  - zie ook: OUDERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND - verantwoord ouderschap
- VADER, zie: GOD
- VERANTWOORDELIJKHEID, 35, 43, 78-79, 131, 166, 188, 220, 244, 263, 270, 293, 300, 302
- VERANTWOORD OUDERSCHAP, zie: OUDERS, KIND, OPVOEDING VAN EEN KIND - verantwoord ouderschap
- VERDRAGEN, 111-113, 118-119
- VERGEVING VAN ZONDEN, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING of ZONDE
- VERHEUGEN, 109-110
- VERKONDIGING VAN HET EVANGELIE, 1, 16, 58-59, 201, 207, 216, 290, 297, 310
- VERONTWAARDIGING, 103-104
- VERSLAVING/MISBRUIK: DRUGS, ALCOHOL, TABAK, MEDICIJNEN, 51, 197, 260, 273
- VERSTAND, 118, 262, 265
- VERTROUWEN, 18-19, 36, 99, 114-115, 175, 263, 269, 291, 300, 303, 319
- VERVULLING, VOLHEID, VOLTOOIING, 62, 65, 77, 166
- VERZOENING, zie: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- VLUCHTELING, 30, 46
- VOLKSPASTORAAL, 208
- VOORUITGANG, 170, 280
- VREDE, 5, 104, 133, 194, 257, 315
- VREUGDE
  - vreugde over de schoonheid van de schepping, 128
- VRIJHEID, 8, 32-34, 40, 42, 56, 99, 115, 127, 146, 149, 161-162, 167, 172, 194, 214, 222, 261-262, 267-268, 273-275, 279, 286, 288, 320
  - zie ook: BEVRIJDING
- VROUW, 173
  - menselijke waardigheid, 173
  - zie ook: MOEDER, MOEDERSCHAP

- WAARDIGHEID, WAARDE, 34-35, 38, 52, 57, 127, 140, 145, 161, 192, 201, 228, 264, 266, 272-274, 283,

- 294, 304, 311
- waardigheid van ieder scheepsel in zijn eigenwaarde, 155
- WAARHEID, 70, 79
- getuigenis voor de waarheid:
- plicht van de Christen om getuigenis af te leggen van de waarheid, 86
- WATER, 219, 306
- WEES, WEZEN, WEESKINDEREN, 51, 173
- WEGWERPCULTUUR, zie: CONSUMISME
- WELZIJN, zie: ALGEMEEN WELZIJN
- WERELD, 31, 35, 38, 46, 63, 92, 98, 166, 171, 173-175, 180-181, 183, 257, 270, 276, 278-279, 287, 289, 310, 316, 321, 324
- zie ook: SCHEPPING
- WERK, 23-24, 40, 44, 49, 54, 65, 78, 86, 176, 224, 252, 287, 294
- werkgelegenheid, 25, 54
- werkloosheid, 25
- werknemer, arbeider, arbeidskracht, 23-25, 78, 83
- werknemersorganisaties, vakbonden, 33
- zie ook: ARBEID
- WET, zie: ZEDENWET

- WETENSCHAP, 170, 273, 280
- WIJDINGSSACRAMENT, zie: CELIBAAT
- WIL, 53, 92, 149, 210, 250, 264, 266, 291, 300
- WONING, 44, 230, 252, 260, 315
- WOORD VAN GOD, zie: HEILIGE SCHRIFT
- ZEDENWET, 305
- ZELFMOORD, 48
- ZELOS, zie: JALOERSHEID, JALOEZIE
- ZIEKTE, 44, 119, 170, 277
- ZIEL, 207, 231
- ZONDAG, ZONDAGSRUST, 318
- ZONDE, 17, 19, 26, 56, 64, 71, 104, 112, 200, 211, 297, 301, 305-306
- zie ook: SACRAMENT VAN BOETE EN VERZOENING
- ZORG, zie: HERDERLIJKE, PASTORALE ZORG
- ZUSTERLIJKHEID, zie: BROEDERLIJKHEID, BROEDERSCHAP
- ZWANGERSCHAP, 168-169, 171
- ZWANGERSCHAPAFBREKING, zie: ABORTUS

Documentreferenties

Cijfers in de eerste kolom verwijzen naar de nummers van de verschillende andere documenten, die in de tweede kolom naar het (de) alineanummer(s) in dit document. Is in de eerste kolom geen nummer geplaatst, dan wordt in de alineanummers van de tweede kolom verwezen naar het betreffende document in zijn geheel.

CATECHISMUS

Catechismus-Compendium

Catechismus van de Katholieke Kerk
(15-08-1997)

	207, 302
957	257
958	257
1642	73
1654	80
1657	86
1735	302
2352	302
2358	250
2360	80
2366	80
2370	222
2378	81

HEILIGE VADER

Paus Franciscus

Angelus/Regina Caeli

Vluchtelingen en ouderen zijn de
uitgesloten van onze maatschappij
(29-12-2013)

2	133
---	-----

Paus Franciscus

Apostolische Exhortaties

Evangelii Gaudium (24-11-2013)

1	200
35	58
36	311
37	311
44	300, 305, 308
45	308

47	300, 305, 310
69	3
117	3
164	58
165	58
194	306
222	261
270	308

Paus Franciscus

Audiënties

Het wezen van het huwelijk
(02-04-2014)

1, 2	121
------	-----

Het gezin - 2. Moeder (07-01-2015)

4-6	174
-----	-----

Het gezin - 3. Vader (28-01-2015)

2, 3	176
------	-----

Het gezin - 3bis. Vader (II) (04-02-2015)

4, 7	177
------	-----

Het gezin - 4. Kinderen (11-02-2015)

2	170
4	166
6	189

Het gezin - 5. Broers en zussen
(18-02-2015)

3	194
5-6	195

Het gezin - 6. Grootouders (I)
(04-03-2015)

2	193
3	192
7-8	191

Het gezin - 7. Grootouders (II) (11-03-2015)	7	191
Het gezin - 8. Kleine kinderen (I) (18-03-2015)	3	188
Het gezin - 9. Kleine kinderen (II) (08-04-2015)	1, 7	166
Het gezin - 14. De drie woorden (13-05-2015)	3	99
	5	104
Het gezin - 15. De opvoeding (20-05-2015)	2	245
	4	84
	6	261
	7	279
Het gezin - 18. Het gezin en ziekte (10-06-2015)	1	321
	5	277
Het gezin - 19. Rouw (17-06-2015)	1, 2	254
	3, 4	256
Het gezin - 20. Kwetsuren (I) (24-06-2015)		296
	4	241
Het gezin - 21. Kwetsuren (II) (05-08-2015)	2	246
	3	243
Het gezin - 26. Gemeenschap (09-09-2015)	5	279
Het gezin - 27. Volkeren (16-09-2015)	3	183

Het gezin - 28. Familiegeest (07-10-2015)	2	183, 197
	3	183
Het gezin - 30. Trouw aan de liefde (21-10-2015)	3, 5	214
Apostolische reis naar Cuba, de Verenigde Staten en de VN - 8e Wereld- ontmoeting van Gezinnen (30-09-2015)	6	277
Het gezin - 24. Gebed (26-08-2015)	4	287
Het gezin - 10. Mannen en vrouwen (I) (15-04-2015)	4	285
Het gezin - 13. Trouwen (II) (06-05-2015)	3	73
Het gezin - 12. Trouwen (I) (29-04-2015)	4	54
Het gezin - 11. Mannen en vrouwen (II) (22-04-2015)	5	54
Het gezin - 29. Belofte aan de kinderen (14-10-2015)	7	172

.....

Paus Franciscus
Boodschappen

Migranten en vluchtelingen dagen ons uit. Het antwoord van het Evangelie van Barmhartigheid (12-09-2015)	46
--	----

.....

Paus Franciscus

Bullen

Misericordiae Vultus (11-04-2015)

5	309
9, 10	310
12	250, 309
15	312

Paus Franciscus

Encyclieken

Lumen Fidei (29-06-2013)

52	124
----	-----

Laudato Si" (24-05-2015)

155	285
-----	-----

Paus Franciscus

Homilieën

Het Evangelie over de uitgestotenen openbaart onze geloofwaardigheid (15-02-2015)

6-8	296
-----	-----

De wonderen van de gezinnen

(27-09-2015)

9	77
---	----

Paus Franciscus

Motu Proprio

Mitis Iudex Dominus Iesus (15-08-2015)

	244
2, 3	244

Mitis et misericors Iesus (15-08-2015)

244

Paus Franciscus

Toespraken

Het woord gezin heeft een nieuwe weerklank (24-10-2015)

5	49, 305
6	3

Rusten in de Heer (16-01-2015)

4	169
9	181

Het is vandaag mogelijk in het gezin de vreugde van het geloof te beleven (26-10-2013)

1, 2	133
2	133

Bejaardenhuizen zouden "longen" van menselijkheid moeten zijn (28-09-2014)

6	193
---	-----

Moed! Volmaakte gezinnen bestaan niet! (26-09-2015)

13	321
----	-----

Tijdens de ontmoeting met gezinnen (22-09-2015)

7

Tot de gemeenschappelijke vergadering van Huis en Senaat van het Amerikaanse Parlement (24-09-2015)

23	40
----	----

Paus Benedictus XVI

Audiënties

De innerlijke dimensie van het toebehoren (30-07-1980)

1	155
---	-----

Paus Benedictus XVI

Encyclieken

Deus Caritas Est (25-12-2005)

	70
2	70, 89
3-4	147
5, 7	157
8	164
11	70
14	186
16, 39	316

Caritas in Veritate (29-06-2009)

70
44 70

Paus Benedictus XVI

Toespraken

Avondwake met getuigenis van
gezinnen uit de wereld (02-06-2012)
5 298

Tot de deelnemers aan de kerkelijke
conferentie van het Bisdom Rome
(14-06-2015)
85

H. Paus Johannes Paulus II

Apostolische Brieven

Mulieris Dignitatem (15-08-1988)
30-31 173

H. Paus Johannes Paulus II

Audiënties

De persoon, de mens wordt een gave in
de vrijheid van de liefde (16-01-1980)
1 151

Het mysterie van de vrouw wordt
geopenbaard in het moederschap
(12-03-1980)
2 173
3 168

Een diepere dimensie van de schaamte
(18-06-1980)
5, 6 155

Het onpersoonlijke van de drift (24-09-
1980)
4 150

Antiwaarde of onvoldoende
gewaardeerde waarde? (22-10-1980)
3, 5 150

Het probleem van de erotische
spontaneïteit (12-11-1980)
1-2, 4-5 151

Theologie en pedagogie (08-04-1981)
3 155

De roeping van de "historische" mens
(07-04-1982)
2 160

Over het Rijk der hemelen (14-04-1982)
2 159, 160
3 160

De echtgenoten: "Wederzijds onder-
danig uit ontzag voor Christus"
(11-08-1982)
4 156

Het gebed van de nieuwe echtgenoten
(27-06-1984)
4 213

Het sacramenteel teken: 'Mysterie' en
'Ethos' (04-07-1984)
3, 6 215

Onthouding tussen 'opwinding' en
'emotie' (31-10-1984)
6 164

H. Paus Johannes Paulus II

Boodschappen

Voor Nafis Sadik, Secretaris-Generaal
van de Internationale Conferentie
over Bevolking en Ontwikkeling
(18-03-1994)
167

H. Paus Johannes Paulus II

Brieven

Aan William W. Kard. Baum bij
gelegenheid van de cursus over het
"forum internum" georganiseerd door
de Apostolische Penitentiaria (22-03-
1996)
5 311

Gratissimam sane (02-02-1994)
69

H. Paus Johannes Paulus II
Encyclieken

Redemptor Hominis (04-03-1979)
10 161

Dives in Misericordia (30-11-1980)
4 64

Redemptoris Missio (07-12-1990)
52 3

Evangelium Vitae (25-03-1995)
23 153

H. Paus Johannes Paulus II
Homilieën

Tijdens de H. Mis (28-01-1979)
2 11

Tijdens de Heilige Mis, gevierd voor de
gezinnen in Córdoba - Argentinië
(08-04-1987)
4 319

H. Paus Johannes Paulus II
Postsynodale Apostolische Exhortaties

Familiaris Consortio (22-11-1981)
69, 222, 223
4 31
9 76, 122, 295
11 319
12 321
13 69, 72, 120
14 165, 222
18 196
21 106
27 192
28-32 222
33 222, 301
34 222, 295, 300
35 222
38 85
44, 49 324
57 318
78 247
83 241
84 79, 298

Christifideles laici (30-12-1988)
40 316

Reconciliatio et paenitentia (02-12-
1984)
17 302

Vita Consecrata (25-03-1996)
42 317

H. Paus Johannes Paulus II
Toespraken

Tot de deelnemers aan het "Internatio-
nal Forum on Active Aging"
(05-09-1980)
5 192

Z. Paus Paulus VI
Encyclieken

Humanae vitae (25-07-1968)
68, 82, 222
10 68, 222
11, 12 222
13 154, 222
14 222

Z. Paus Paulus VI
Homilieën

Ter ere van de H. Maagd (05-01-1964)
66

Z. Paus Paulus VI
Postsynodale Apostolische Exhortaties

Evangelii Nuntiandi (08-12-1975)
68

Paus Pius XII
Encyclieken

Mystici Corporis Christi (29-06-1943)
19 75

Paus Pius XI
Encyclieken

Casti Connubii (31-12-1930)	
28	120
131	215

H. Paus Leo I de Grote
Epist. ad Rusticum, Narbonensi Episcopo
74

CONCILIES EN SYNODES

2e Vaticaans Concilie
Constituties

Gaudium et Spes (07-12-1965)	
	67
16	222
17	267
22	77, 78
44	3
47	67
48	67, 73, 80, 126, 134
49	67, 125, 142, 154, 315
50	67, 125, 172, 178, 222
51	0, 67, 166, 298
52	67

Lumen Gentium (21-11-1964)

11	67, 86, 318
49	257

2e Vaticaans Concilie
Decreten

Apostolicam Actuositatem (18-11-1965)	
4	313
11	321

Optatam Totius Ecclesiae (28-10-1965)	
28	291

Ad Gentes Divinitus (07-12-1965)	
11	77

2e Vaticaans Concilie
Verklaringen

Gravissimum Educationis (28-10-1965)	
1	280

KERKELIJKE SCHRIJVERS

Alexander van Hales	
Glossa in quattuor libros sententiarum Petri Lombardi	
	159

H. Augustinus	
De catechizandis rudibus	
	306

De sancta Virginitate	
	287

Confessiones	
	130

H. Ignatius van Loyola	
Geestelijke Oefeningen	
	94, 207

H. Johannes a Cruce	
Cántico espiritual	
	231

H. Robertus Bellarminus	
Disputationes de Controversiis	
	124

H. Teresia van Lisieux van het Kind Jezus	
Derniers entretiens	
	257

H. Thomas van Aquino	
Summa Theologiae	
	99, 102, 120, 126, 127, 134, 145, 146, 148, 162, 301, 304

Sententia Libri Ethicorum	
	304

Questiones disputatae de malo	
	301

Summa Contra Gentiles
123

Pseudo Dionysius de Areopagiet
De divinis nominibus
120

Z. Hincmar van Reims
Epistulae
74

Z. Jordanus van Saksen
Libellus de principiis Ordinis
Praedicatorum
257

CURIE

Bisschoppensynodes

Relatio Synodi - Familiesynode 2014
(18-10-2014)

2 1
5 32, 33
6 43
8 45
10 41, 42
11 57
12 60
14 62
16 63
17 67
18 69
19 70
21 73
23 76, 86
24 291
25 291, 297
26 205, 293, 298, 307
27 293
30-31 200
32-33 201
34 227
38 201
39 206
40 223
41 292, 293
42 294
43 292, 294
44 236
45 298

47 242, 245
48 244
50 242
51 79, 243
57-58 82
60-61 84

Relatio Finalis - Synode 2015
(24-10-2015)

3 1
5 32
7 42
8 33, 56
10 53
11 44, 187
12 44
13 287
14 44, 287
15 49
17 48
18 192
19 254
20 48, 253
21 47
22 158
23-24 46
25 53
28 55, 176
29 40
33 56
38 66, 71
41 64
43 68
47 77
49-50 88
51 296, 300, 301
52 87
53-54 78
56 200, 281
58 56, 279
59 216
61 202, 203, 204
63 42, 81, 222
64 83
65 180
67 278
68 279
70 292
71 294
72 247
73-74 248
75 249

76	250, 251
77	202
78	45, 238
80	252
81	236
82	244
84	243, 299
85	300, 302
86	300
87	317, 318
88	323
89	200, 287
93	290

Boodschap aan de christelijke gezinnen
(18-10-2014)

1	41
---	----

Congregatie voor de Geloofsleer

Iura et Bona (05-05-1980)
302

Overwegingen over voorstellen om
wettelijke erkenning te geven aan
verbintenissen tussen homoseksuele
personen (03-06-2003)
4 251

Donum Vitae (22-02-1987)
21 81

Internationale Theologische Commissie

Op zoek naar een universele ethiek:
een nieuwe blik op de natuurwet
(10-06-2009)
59 305

De hoop op verlossing voor kinderen
die sterven zonder gedoopt te zijn
(19-04-2007)
2 311

Pauselijke Bijbelcommissie
Geloof en cultuur in het licht van de
Bijbel (1981)
3

Pauselijke Raad "Justitia et Pax"
Compendium van de Sociale Leer van
de Kerk (26-10-2004)
248-254 324

**Pauselijke Raad ter bevordering vd
Eenheid vd Christenen**
Oecumenisch Directorium (25-03-1993)
247

Pauselijke Raad voor het Gezin

Handvest van de Rechten van het gezin
(22-10-1983)
0, 9, 11 44

De ware betekenis van de menselijke
seksualiteit (08-12-1995)
23 84

Gezin, familie en "De facto verbintenis-
sen" (26-07-2000)
40 162

Pauselijke Raad voor Wetsteksten
Betreffende het toelaten tot de
Communie van gelovigen die geschei-
den zijn en hertrouwd (24-06-2000)
2 302

BISSCHOPPENCONFERENTIES

**Bisschoppenconferentie van
Argentinië**
Navega mar adentro (31-05-2003)
42 51

Bisschoppenconferentie van Australië
Pastoral Letter Don't Mess with
Marriage (24-11-2015)
172

Bisschoppenconferentie van Chili
La vida y la familia: regalos de Dios
para cada uno de nosotros (21-07-2014)
135

Bisschoppenconferentie van Colombia
A tiempos difíciles, colombianos nuevos
(13-02-2003)

3 57

Bisschoppenconferentie van Italië
Orientamenti pastorali sulla preparazi-
one al matrimonio e alla famiglia
(22-10-2012)

1 207

Bisschoppenconferentie van Kenia
Boodschap voor de Veertigdagentijd
(18-02-2015)

215

Bisschoppenconferentie van Korea
Towards a Culture of Life! (15-03-2007)

42

Bisschoppenconferentie van Mexico
Que en Cristo Nuestra Paz México tenga
vida digna (15-02-2009)

67 51

Bisschoppenconferentie van Spanje
Matrimonio y familia (06-07-1979)

3, 16, 23 32

Latijns-Amerika (CELAM)
Slotdocument Vijfde Conferentie van
het Latijns-Amerikaanse Episcopaat en
de Caraïbische Eilanden (29-06-2007)

457 178

CANONIEK RECHT

Wetboeken

Codex Iuris Canonici (25-01-1983)

1055 75, 80

1116 75

1136 84

1161-1165 75

1641 89

Codex Canonum Ecclesiarum

Orientalium (01-10-1991)

627 84

832, 848-852 75

OVERIGE AUTEURS

A. Sertillanges
L'amour chrétien
142

Aristoteles
Ethica Nicomacheia
123

Dietrich Bonhoeffer
Gemeinsames Leben
320

Erich Fromm
The Art of Loving (1956)
284

Gabriël Marcel
Homo viator. Prolégomènes à une
métaphysique de l'espérance
322

Jorge Luis Borges
"Calle desconocida", in Fervor de
Buenos Aires
8

Josef Pieper
Über die Liebe
152

Martin Luther King
Sermon delivered at Dexter Avenue
Baptist Church, Montgomery, Alabama
(17-11-1957)
118

Octavia Paz
La llama doble, Barcelona 1993, 35
99

Bijbelreferenties

De nummers in de laatste kolom verwijzen naar alineanummers binnen dit document.

* Niet rechtstreekse citaten

Bijbelaanhaling	Alineanummer	Bijbelaanhaling	Alineanummer
OUDE TESTAMENT		1 Koningen	
Genesis		1 Kon. 21,	26*
Gen. 1, 26	71*	2 Makkabeeën	
Gen. 1, 26-27	63*	2 Makk. 12, 44-45	257
Gen. 1, 27	10	Job	
Gen. 1, 27-28	81*	Job. 19, 13.17	20
Gen. 1, 28	11*	Psalmen	
Gen. 2, 15	23	Ps. 22, 3	314*
Gen. 2, 18.20	12	Ps. 27, 10	28*
Gen. 2, 24	9, 13*, 190	Ps. 63, 9	13
Gen. 3, 16	19	Ps. 78, 3-6	16
Gen. 3, 17-19	26*	Ps. 127, 1.3-5	14
Gen. 4	8*	Ps. 127, 2	23
Gen. 4, 17-22.25-26	11*	Ps. 128, 1-6	8
Gen. 5,	11*	Ps. 128, 2	23
Gen. 9, 7	11*	Ps. 128, 3	14
Gen. 10	11*	Ps. 128, 4-5	15
Gen. 11, 10-32	11*	Ps. 128, 5-6	24
Gen. 17, 2-5.16	11*	Ps. 131, 2	28
Gen. 25, 1-4.12-17.19-26	11*	Ps. 139, 13	168
Gen. 28, 3	11*	Ps. 144, 4	287
Gen. 35, 11	11*	Ps. 148, 12	16
Gen. 36	11*	Spreuken	
Gen. 48, 3-4	11*	Spr. 3, 11-12	17*
Exodus		Spr. 6, 20-22	17*
Ex. 4, 22	28*	Spr. 7, 14	149
Ex. 12, 26-27	16*	Spr. 13, 1	17*
Ex. 13, 14	16	Spr. 22, 15	17*
Ex. 20, 12	189*	Spr. 23, 13-14	17*
Ex. 20, 17	96	Spr. 29, 17	17*
Ex. 34, 6	91	Spr. 31, 10-31	24*
Numeri		Hooglied	
Num. 14, 18	91	Hoogl. 2, 16	12
Deuteronomium		Hoogl. 6, 3	12
Deut. 6, 20-25	16*	Hoogl. 8, 6	255

Bijbelaanhaling	Alineanummer	Bijbelaanhaling	Alineanummer
Wijsheid		Mt. 13, 31-32	287*
Wijsh. 3, 2-3	256*	Mt. 13, 55	182
Wijsh. 11, 23	91*	Mt. 14, 27	100
Wijsh. 12, 2.15-18	91*	Mt. 15, 28	100
		Mt. 18, 3-4	18
Wijsheid van Jezus Sirach		Mt. 18, 17	297*
Sir. 3, 3-4	17	Mt. 19, 1-12	71*
Sir. 3, 30	306	Mt. 19, 3-9	19*
Sir. 14, 5-6	101	Mt. 19, 3	62*
Sir. 14, 11.14	149	Mt. 19, 4	9
Sir. 14, 16	129	Mt. 19, 5	13
Sir. 36, 26	12	Mt. 19, 6	62
		Mt. 19, 8	62
Jesaja		Mt. 20, 1-16	25
Jes. 38, 19	287	Mt. 20, 26	98
Jes. 49, 15	28*, 179*	Mt. 20, 27	98
Jes. 62, 5	318*	Mt. 21, 28-31	21*
		Mt. 22, 1-10	21*
Jeremia		Mt. 22, 30	159, 325*
Jer. 1, 5	168	Mt. 22, 39	27*
		Mt. 23, 37	144*
Ezechiël		Mt. 25, 35	46*
Ezek. 16, 8.60	318*	Mt. 28, 20	319
		Evangelie volgens Marcus	
Daniël		Mc. 1, 10-11	71*
Dan. 4, 24	306	Mc. 1, 30-31	21*
Hosea		Mc. 1, 40-45	289*
Hos. 2, 21-22	318*	Mc. 2, 16	289*
Hos. 11, 1.3-4	28	Mc. 5, 22-24.35-43	21*
		Mc. 5, 41	64*, 100
Maleachi		Mc. 6, 2-3	182
Mal. 2, 14.15.16	123	Mc. 6, 34	144*
		Mc. 7, 11-13	17*
NIEUWE TESTAMENT		Mc. 7, 33	289*
Evangelie volgens Matteüs		Mc. 9, 17-27	21*
Mt. 2, 11	30*	Mc. 10, 1-12	63*, 71*
Mt. 5, 28	319*	Mc. 10, 21	323*
Mt. 7, 1	308*	Mc. 10, 51	323
Mt. 7, 5	104*	Mc. 12, 1-19	21*
Mt. 7, 24-27	8*	Evangelie volgens Lucas	
Mt. 8, 14	64*	Lc. 1, 46-48	171
Mt. 9, 2	100	Lc. 2, 19.51	30*
Mt. 9, 9-13	21*	Lc. 2, 44	182
Mt. 10, 8	102	Lc. 2, 48-50	18*
Mt. 10, 34-37	18*	Lc. 2, 51	18*
Mt. 11, 19	289*	Lc. 5, 5	322*
Mt. 13, 3	200*	Lc. 5, 10	322*
		Lc. 6, 35	102

Bijbelaanhaling	Alineanummer	Bijbelaanhaling	Alineanummer
Lc. 6, 37	112, 308*	1 Korintiërs	
Lc. 7, 11-15	21*	1 Kor. 2, 9	256*
Lc. 7, 14-15	64*	1 Kor. 4, 12	24*
Lc. 7, 15	258*	1 Kor. 4, 18	97*
Lc. 7, 36-50	21*, 289*	1 Kor. 4, 19	97*
Lc. 7, 50	100	1 Kor. 7, 5	61, 154
Lc. 8, 21	18	1 Kor. 7, 6-8	159*
Lc. 9, 59- 62	18*	1 Kor. 7, 7	61*, 159
Lc. 10, 38	64*	1 Kor. 7, 14	228
Lc. 12, 13-21	26*	1 Kor. 7, 25	159
Lc. 15, 8-10	21*	1 Kor. 7, 29-31	325*
Lc. 15, 11-32	21*	1 Kor. 7, 29	159
Lc. 16, 1-31	26*	1 Kor. 7, 32	159*
Lc. 19, 1-10	21*	1 Kor. 8, 1	97
Lc. 19, 41	144*	1 Kor. 9, 12	24*
Lc. 22, 20	318*	1 Kor. 11, 17-34	185
Lc. 23, 34	105	1 Kor. 11, 21-22	185
		1 Kor. 11, 28	186
Evangelie volgens Johannes		1 Kor. 11, 29	186*
Joh. 1, 9	78*	1 Kor. 13, 2-3	89
Joh. 2, 1-11	64*	1 Kor. 13, 4-7	90
Joh. 2, 1-10	21*	1 Kor. 16, 19	15*
Joh. 3, 1-21	289*		
Joh. 4, 1-30	64*	2 Korintiërs	
Joh. 4, 1-26	294*	2 Kor. 3, 2-3	322
Joh. 4, 7-26	289*	2 Kor. 9, 7	110
Joh. 8, 1-11	27*, 64*		
Joh. 11, 1-44	21*	Galaten	
Joh. 11, 33.35	254*	Gal. 5, 14	306*
Joh. 11, 33	144*	Gal. 6, 9	104
Joh. 11, 35	144*		
Joh. 13, 34	27*	Efesiërs	
Joh. 15, 12	306*	Ef. 4, 26	104
Joh. 15, 13	27, 102	Ef. 4, 31	92
Joh. 16, 13	3*	Ef. 5, 21-33	11*
Joh. 20, 17	255*	Ef. 5, 21-32	63*, 71*
		Ef. 5, 21	156
Handelingen van de Apostelen		Ef. 5, 22	156
Hand. 7, 995*		Ef. 5, 25	318*
Hand. 17, 5	95*	Ef. 6, 4	269
Hand. 18, 3	24*		
Hand. 20, 35	110	Filippenzen	
		Fil. 1, 23	256
Romeinen		Fil. 2, 4	101
Rom. 2, 15	222*		
Rom. 12, 21	104	Kolossenzen	
Rom. 16, 5	15*	Kol. 1, 16	77*
		Kol. 3, 21	269*
		Kol. 4, 15	15*

Bijbelaanhaling	Alineanummer	Bijbelaanhaling	Alineanummer
1 Tessalonicenzen		1 Petrus	
1 Tess. 3, 12	134	1 Pet. 2, 5	14*
1 Tess. 4, 6	154	1 Pet. 3, 9	104
1 Tess. 4, 9-10	134	1 Pet. 4, 8	306
1 Tess. 4, 11	24*	1 Pet. 5, 5	98
2 Tessalonicenzen		1 Johannes	
2 Tess. 3, 10	24	1 Joh. 2, 11	316
		1 Joh. 3, 14	316
1 Timoteüs		1 Joh. 4, 8	316
1 Tim. 4, 4	61	1 Joh. 4, 12	316
1 Tim. 6, 17	96, 149	1 Joh. 4, 16	290
Filemon		Apokalyps / Openbaringen	
Filem. 2	15*	Openb. 3, 20	15, 318*
Hebreeën		Openb. 6, 9-11	257*
Heb. 10, 32	193	Openb. 19, 7	318*
Heb. 13, 2	324	Openb. 19, 9	63*
Heb. 13, 4	61	Openb. 21, 2.9	8*
Jakobus		Openb. 21, 2	318*
Jak. 3, 6	112	Openb. 21, 4	22, 258
Jak. 3, 8	112		
Jak. 3, 9	112		
Jak. 4, 11	112		

Amoris laetitia is de postsynodale exhortatie die paus Franciscus geschreven heeft naar aanleiding van de Buitengewone Bisschoppensynode in 2014 en de daaropvolgende Gewone Bisschoppensynode in 2015, beide met als onderwerp huwelijk en gezin. De paus onderstreept met de titel, De vreugde van de liefde, de betekenis van het huwelijk en het gezin als een bron van door God geschonken vreugde. Deze vertaling in het Nederlands is de door de Nederlandse Bisschoppenconferentie geautoriseerde versie. De tekst is voorzien van meerdere handige bijlagen die het bestuderen er van vergemakkelijken.